

N O S Z L O P I   L Á S Z L Ó

EMBERISMERET
ÉS EMBEREKKEL VALÓ BÁNÁS

Második, bővített kiadás

P A N T H E O N   K I A D Á S

Minden jogot fenntartunk
Copyright by Pantheon, Budapest, 1944

Felelős kiadó: TIRINGER ISTVÁN
Márkus-nyomda, V., Bank-u. 5, Felelős vésető: Lángü Károly

1. A lélektan, mint sorstudomány.

A kutatás érdekét tekintve, kétféle lélektan van: elméleti és gyakorlati. Az elméleti lélektan a lelki élet tudományos megismerését magáért a megismerésért, a tudást magáért a tudásért, az igazságot magáért az igazságért óhajtja elérni. A gyakorlati lélektan ellenben a pszichológia vívmányait a gyakorlat, az élet számára akarja gyümölcsöztetni. Az utóbbi évtizedekben a lélektan tudománya igen nagyot haladt, és ez a haladása gyakorlatibbá is tette, közelebb hozta az élethez. Ma már a gyakorlati lélektan jól bevált és nélkülözhetetlenül jelentős tényező az élet hatalmas területein: a nevelésben (*neveléslélektan*), a pályaválasztási tanácsadás alapja gyanánt (*pályalélektan*), ezen felül a katonai és ipari, az üzemi és értelmiségi kiválogató *képesség- és alkalmasságvizsgálatok*, a szervezés, *reklám és propaganda*, az eladás, *az emberekkel való bánásmód*, a *párválasztás*, a *lelki higiéne* stb. pszichológiája gyanánt. Így a *lélektan* valószínűs *sorstudománnyá* lett, *képes az ember sorsának intézését és javítását vállalni*.

E pontos két kérdés merül fel, amelyre legelőször is feleletet kell adnunk. Mi a sors? Továbbá: mi az összefüggés lélekalkat és sors között, hogyan képes a gyakorlati lélektan az ember sorsát javítani? Feleljünk meg e kérdésekre egyenként.

Mi a sors?

Mi a sors természete és jellegzetessége?

A görög nyelvnek és bölcsletnek sok fényes, ragyogó szava volt: ilyen pl. az *idea*, az *areté* (erény), az *ethosz* stb.

De található benne egy oly szó is, amely éppen nem fényes, hanem ellenkezőleg: egyike a leghomályosabbaknak. Ez a *daimon*. Arra a kérdésre: mi a sors? ezt felelhetjük: a sors a daimon.

A daimonról soha sem lehet tudni, honnan jön, mit akar, mi a célja, hol ér véget. A daimon továbbá személyes, de nem személy.

Az emberben lévő daimon vezető, irányító, és lehet alakító, teremtő, de lehet romboló, ítélő is. Semmi tudatos nincs benne. Az ember középpontjában ül és parancsol. Kedves szava a: „kell”, nem az ekölcsi kötelességnek, hanem a parancsoló és unszoló szükségszerűségnek értelmében véve a szót. Mert amit a daimon mond, az *kell*, annak ellenére, hogy csak a lehetetlenben látszik kedvét lelteni, a lehetőségeket ellenben megvetéssel taszítja el magától- Kell, hogy két hű, szelíd és egymással ritka lelki összhangban álló jóbarát esetleg egy napon hirtelen elkeseredett harcban szálljon szembe egymással. Kell, hogy két ember találkozzék, és ismét kell, hogy akik találkoztak, elváljanak. Kell, hogy egy kereskedőnek látomásai legyenek, és a hetedik égbe ragadtassék. Kell, hogy egy részeges csavargó egy napon leüljön, és tökéletes verseket írjon. Ez a sors, a daimon. Valami spontán. Amit a daimon akar, ahhoz az utasítást nem kapja sehonnan. Ő maga gondolja ki. Nem függ senkitől, nem lehet befolyásolni. Nem fél, nem tisztel senkit, saját akaratán kívül más szabályt nem ismer. Amikor azt hinné az ember, hogy okos vezető, esetleg épp akkor visz a romlásba és éjszakába. Amikor netán azt vélnők, hogy a háláiba visz, épp akkor vezet sikerhez és szerencséhez.

Újabb időkben *Goethe* volt az, aki mint a klasszikus világ híve, legtisztább formájában hódolt a daimon antik elgondolásának, amint ő mondotta, a démonikus világnézeti-nek. A daimon, a démonikus, Goethe szerint nem isteni, mert nincsen intellektusa, nem ördögi, mert jótékony, nem anyagi, mert néha kárörömet lehet nála észrevenni. Hasonlít

a véletlenhez, mert nem következetes, rokon a jövőbelátással mert összefüggés van benne. Rendelkezik mindazokkal az elemekkel, amelyek bennünket körülvesznek. Kiterjeszti az időt, összevonja a teret. Ha emberben jelenik meg a démonikus, legyen ez az ember mind szellemileg, mind erkölcsileg csak közepes is: hihetetlen hatalmat tud kifejteni a többivel szemben. Egyébként az volna a kíváncsi, hogy a démonikus vezessen, az volna jó, hogy soha el ne hagyjon bennünket hanem megmondja minden esetben: mit kell tennünk?

Vannak jó és rossz démonok. Goethe beszél áldásosokról és átkosokról. Előbbiek hatása pl. minden termékeny alkotás, találmány vagy gondolat, utóbbiaké pl. a háború, földrengés, forradalom, de az elsietettség, elbizakodottság stb. is.

Az egyes emberek közül Nagy Frigyes, Nagy Pétert Napóleont, Byront, Mirabeaut nevezte Goethe démonikusnak, saját magáról pedig azt mondta, hogy benne nincs ugyan meg a démonikus, de alá van vetve annak mégis.

Tehát mi a démonikus? Démonikus minden, ami az összhangnak, rendnek, logikumnak ellenmond, és ugyanakkor mégis ezeknek egy alkotórésze. A démonikus a kifürkészhetetlen, a kiszámíthatatlan, az előre nem látható, bár néha megsejthető. Ámde ugyanez a valami az is, amit sorsnak nevezünk. A sors alapjában véve szabályozhatatlan, biztosíthatatlan, mindig meglepetés gyanánt jövő, irracionális hatalom. Ez a hatalom azonban nem egészen az a vak és értelmetlen esetlegesség, aminek a múlt század végén gondolták.¹ Ámbár a régiek között is akadtak, akik felismerték, hogy sorsunk és annak beteljesedése nem annyira mechanikus véletlenek láncolata, mint ahogyan az egyre inkább a vak, gépies erőben hívó európai ember számára látszhat. Már *Schiller*, a költő figyelmeztet:

„Saját szívedben hordod sorsod csillagát.“

Valóban, sorsunkat az élet esetlegességei valamelyest befolyásolhatják ugyan, de sokkal nagyobb az a befolyás, amelyet boldogulásunkra és boldogságunkra illetőleg szeren-

esetlenségünkre rejtett, mélyebb egyéniségünk gyakorol. Az ember belülről kifelé él. Lelkünk formálja sorsunkat. Mielőtt külső szerencsénk vagy szerencsétlenségünk elérne bennünket, benső személyiségünk már kiformalódott.

Ami egyéniségünket a legmélyebben és döntően meghatározza, az az értékelés. Mit értékelünk többre és mit kevesebbre. Ezek a választások ösztönösek, bennük nyilatkozik meg egyéniségünk is. Valakit igazán akkor ismerhetünk meg, ha megismerjük választásait: a barátok, a szerelmes, a világnézeti eszmények, a kedvtelések, kedves szórakozások és szenvedélyek megválasztását. Már a közmondásokban található emberismeret, a nép életből csesége is tudja: „Madarat tolláról, embert barátjáról...“ *„Jung lélekelemzése fedezi fel, hogy a szeretet oly lelki áramlatnak hulláma, amely személyiségünk mély, alsó rétegéből szökik fel az élet látható felszínére. Minden szeretet keresés: keressük a szeretett személyben önmagunknak rejtett, megnyilatkozáshoz nem jutó, „éjszakai“ oldalát. Keressük önmagunkban a szeretett személy képét, azt a lélekképet, amelyet önmagunk mély rétegeiből öntudatlanul rá veti tettünk, amikor megszerettük.*

Azt szeretjük meg, aki velünk rokontermészetű, akinek egyénisége és a saját egyéniségünk között megfelelés áll fenn. Nő a férfiben, férfi a nőben, barát a barátban, szülő a gyermekben a saját lelkének képét keresi.

A saját lelkünk képét keressük világnézeti eszményeinkben is. Görög mondás szerint, ha baglyoknak isteneik volnának, akkor azok bagolyképet, az oroszánoknak istenei pedig oroszánképet viselnének. Aki nagy lélek, az nagyot akar tapasztalni a világban is, a szeretet szeretetet, a gyűlölet ellenségeskedést, a páthosz a messzeséget, a józanság a közelit, és így mindegyik önmagát találja meg a világban is, a saját lélekképet vetíti ki.

Valaki azt az ellenvetést tehetné, hogy ha pl. az, akibe szerelmesek leszünk, mindig természetünknek megfelelő volna, akkor nem volna lehetséges szerelmi csalódás. Ebben az

értelemben azonban nyilván nincs is igazi csalódás. Amit annak nevezünk, az csupán következménye ugyanazoknak a lelki tulajdonságoknak, amiért „csalódásunk“ tárgyát egykor megszerettük ugyan, de amelyből mostani hűtlensége vagy méltatlan magatartása is származik. Egy fiatal lány szerelmes lehet egy szélhámosba, és amikor ez valami rászedéssel megfosztja ékszereitől, akkor barátnői azzal vigasztalják majd a szerencsétlent, hogy „csalódott“ választottjában. Köziben azonban a leány világosan érzi, hogy ugyanazért a kedvességért és elfogulatlan nemtörődömségért szerette őt, amelynek folytán ez a szélhámos az isteni és emberi törvényeken is könnyedén túteszi magát.

A barát, a szerelmes és az élettárs, a világnézet és az eszmény, az életpálya és hivatás, a kedvtelések és szenvedélyek ösztönös megválasztása tehát egyéniségünkben ered. Ámde ugyanezek a választások döntik el sorsunkat is. E ponton világossá válik, miképpen lett sorstudományyá a gyakorlati lélektan: a pályaalakmassági vizsgálat és pályaválasztási tanácsadás által, házassági tanácsadás útján, a szenvedélyek; és szórakozások lelki higiéniájával stb. képes az ember sorsát javítani.

A lélektan állása az utolsó 20 év alatt gyökeresen megváltozott. Aki ez előtt az idő előtt lélektannal foglalkozott, alig számolhatott azzal, hogy a lélektannak valami gyakorlati haszna és feladata is lehet. Annál többre kell becsülnünk azoknak a pszichológusoknak fáradozásait, akik már ebben az időben is önzetlen odaadással szentelték munkásságukat egy gyakorlati lélektan kiépítésére. Nem tudták ugyan akkoriban még megakadályozni, hogy a kívülállók a lélektant ne tekintsek nagyban és egészben mégis csak elméleti ügynek. A szakmán belül azonban ébrentartották azt a tudatot, hogy a lélektannak előbb-utóbb át kell vennie oly feladatkört, amely nagy és az élethez közel áll.

Ma már a lélektan megszűnt oly tudomány lenni, amely csupán zártkörű kedvtelése csekélyszámú tudományművelő-

nek és érdeklődőnek. A lélektan ma már mélyen belenyúl a nemzeti és népierő növelésébe, ápolásába és célszerű szabályozásába, azáltal, hogy kiválogat, alkalmasságát. állapít meg, irányít, megóv és gondoskodik a lelki egészségről. Hazánkban az utolsó években szintén kezdik felismerni a gyakorlati lélektan jelentőségét, ezzel kapcsolatban azonban nagy a tájékozatlanság abban a tekintetben: kik azok, akik szakzerű és megbízható lélektani vizsgálatokat és emberkiválogatást képesek végezni? És: mi a következménye ezen a téren a műkedvelésnek, kontárkodásnak, ha mindjárt jóhiszemű, sőt esetleg nemes célból történik is ez?

A dolog ugyanis természetesen úgy áll, hogy a gyakorlati lélektan: nagy tudomány, épp oly képzettséget kívánó, mint pl. az orvostudomány. A kellő lélektani érzéket, képességet feltételezve, 10 év! sem sok ahhoz, hogy valaki ezen a téren a szükséges képzettséget és gyakorlatot megszerezze.

Amíg azonban az orvoslás területén a törvény szigorúan tiltja a kuruzslást, addig a gyakorlati lélektan ma szabad területe a kontárkodásnak, mert sem a közvélemény, sem — igen sokszor — az illetékesek nem tudják, mi szükséges ahhoz, hogy valaki szakavatott gyakorlati pszichológusnak számíthasson, és milyen veszedelmek származnak abból, ha valaki ennek hiányában nyúl lélektani műszerekhez és vizsgálati eljárásokhoz; azt vélik, néhány könyv vagy csak cikk elolvasása vagy legjobb esetben valami rövid tanfolyam elvégzése már elegendő.

Így tehát nem egyszer szabad az út a lekiismeretlen törtető, érvadászok számára, hogy a tudatlanság-adta bátorsággal vállalkozzanak „képességvizsgálat“, „pályaválasztási tanácsadás“ stb. folytatására. A dilettáns aztán természetesen nem szereti a szakembereket, hanem a szakemberek; szigorú kizárásával óhajtja dolgát végezni.

A tudománynak a törtető műkedvelők és kontárok természetesen nemi árthatnak, mert a tudomány könnyen megképes különböztetni a szakszerűt a dilettantizmustól. Ellen-

ben a gyakorlati élet nagy károsodásokat szenved az amúgy is kevés számú, amúgy sem elegendő szakember háttérbeszórításával hazai könyöklőink által. *Ha ugyanis valaki kellő szakképzettség nélkül nyúl lélektani vizsgáló és kiválogató eljárásokhoz, ugyanolyan veszedelmes dolgot művel, mintha sebészműszerekhez nyúlna és vakbélműtétet végezne, anélkül, hogy orvos volna.* A műkedvelő pályaválasztási tanács egész életére szerencsétlenné tehet valakit, a kontár üzemi kiválogatás tönkreteszt egy vállalatot stb. Ha tehát hazánkban továbbra is úgy vélik — *Jung* szavaival élve — hogy, mert minden embernek van lelke, ezért (kellő protekcióval) minden ember pszichológus is, 4—5 éven belül hitelét vesztheti nálunk a gyakorlati lélektan. Ilyen esetekben ugyanis nem azt szokták tanulság gyanánt levonni az emberek, hogy az eddigi kontárokat kell kicserélni szakemberekkel, hanem a hibát magában a tudományban látják, a fürdővízzel együtt a gyermeket is kiöntik-

A gyakorlati lélektannak tehát ma még az a szomorú, sorsa hazánkban, hogy alapul szolgáljon nem-hívatottak és műkedvelők kezében olcsó visszaélésekre. Ezek üzletet csinálnak vele, ami alkalmas arra, hogy elfojtsa a magyar gyakorlati lélektannak erőteljesen feltörő csiráit és hajtásait. Akik azonban úgy fognak e körülmények folytán valamikor is ítélni, hogy a gyakorlati lélektan nem vált be, azoknak kételyei és aggályai eloszlathatók, ha tekintetbe vesszük a gyakorlati lélektan komoly tudósainak és tudományosan képzett, tehetséges technikusainak eddigi eredményeit és vívmányait.

//. Bevezetés a pszichológiába. Alapfogalmak.

Ha meg akarjuk érteni, mi is az a lélektan, mivel foglalkozik a pszichológia tudománya, akkor abból a belátásból kell kiindulnunk, hogy a lelki élet: valóság, épp oly teljes mértékben valóság, mint az anyagi és testi világ létezése. Minden, ami lelki jelenség, ugyanúgy realitás, akár a fizikai és vegytani értelemben vett anyag: a földkéreg ásványai, a tűz, víz és levegő, a bolygók és állócsillagok, a növényi és állati eleven test. Nem is olyan régen még nem ismerték fel a tudományban a lelki folyamatoknak önálló létét és törvényszerűségeit, hanem más, idegen forrásból akarták eredeztetni: a bölcseléből, merőben a gondolkodás és nem a tapasztalás által igazolható valami gyanánt, vagy a vallásosság területéről, mint olyan valamit, amiről a tudomány semmi biztosat nem mondhat, csupán a hit hirdeti létét, vagy végül a természettudomány körébe utalták a lelki jelenségeket, mert azt vélték, hogy maradék nélkül visszavezethetők élet-tani folyamatokra.

Ma már azonban aligha akad komoly tudós, aki ne venné észre, hogy *a lelki világ nem kevésbé valóságos, mint a testi világ*. Igaz ugyan, hogy lelki folyamataink nem érzékelhetők; éspedig azért nem láthatjuk, hallhatjuk, tapinthatjuk a lelket, mert az, ami lelki, nem tölt be teret, nincs térbeli nagysága és alakja. Nevetséges volna azt mondanunk pl., hogy egy érzelem vagy gondolat háromszögletű vagy négyszögletű stb. Mindazonáltal a lelki jelenségeket nem csupán az életben tapasztalhatjuk, mind önmagunknál, mind másoknál, hanem a lélektan tudományának is vannak eszközei, amelyekkel

pontos értelmű és igazolt tapasztalatokra tesz szert tárgykörében- A lélek: külön világ, sajátos alkattal és törvényszerűségekkel, valamint saját kifejezőeszközökkel. Minden embernek van lelke és lelki élete, amely a bölcsőtől a sírig elkíséri, tehát minden ember közvetlen átélés útján tapasztalja, mi az érzélem, gondolat, törekvés, vágy, akarás, figyelem, képzelet, szemlélet, érzékelés stb. Bár ugyanakkor azt is érezzük, hogy önmagunkat épp úgy nem ismerjük igazán, sem, testben, sem lélekben, mint ahogyan mások lelkébe sem láthatunk egészen bele. Az emberi lélek, amint Ady Endre írja:

„... fenség, északfok, titok, idegenség.“

Kétségtelen ugyanis, hogy lelkünk elől soha egy pillanatra sem menekülhetünk el, tőle egész életünkben soha el nem szakadhatunk, mégis az egész hosszú élet nem elegendő arra, hogy saját magunkat kiismerjük. A léleknek vannak oly mélységei, amelyekről tiszteletlenség és túlzás volna azt vélnünk, hogy bele tudunk világítani a tudás fénycsóvjával, mert ezeket a mélységeket a fény csak eltorzíthatja. *A lélek jelentős dolgai homályban és csendben születnek meg*, nem lehet tehát az egyéni személyiség tartalmát úgy megismerni és számbavenni, mint egy asztalfiók tartalmát. A lélek tartalma kimeríthetetlen és vannak pszichotechnikusok, pszichodiagnosztikusok, akik azért hibáznak, mert ezt a kimeríthetetlenséget nem veszik eléggé figyelembe, hanem bízva a kipróbált módszerekben és a saját gyakorlatukban, beható *Rorschach-vizsgálatokban*, tesztekben, explorációkban, életrajzi és egyéb elemzésekben, azt vélik, őket már megelégedés a megvizsgált ember részéről nem érheti. Holott minden lelkeken-keresztüllátásnak határa az a bizonyos *Bergson-i* teremtő fejlődés a lelkekben, a lélek következő pillanatának az a kiszámíthatatlan, új mozzanata, amely az előzőekben egyáltalán nem volt benne. Sokan hasonlították már a lelket folyóhoz, mert benne az érzelmek, gondolatok és más tudattartalmak folytonos keletkezésben, elmúlásban, egymásba-alakulásban és változásban vannak. A lelki élet való-

ban szakadatlan áramlása az élményeknek, jövése-menése örökké új és megfoghatatlan dolgoknak. Lelki élményeinkben semmi sem marad változatlan és semmi sem ismétlődik, nem tér vissza. Még az emlékezet is átalakítja, folyton változtatja tárgyait, ugyanazon dolgok különböző emlékképeit összevonja, elhagy belőlük, módosítja és kiegészíti őket, kidomborítja, ami bennük kellemes volt, törli, felejtí a kellemetlent stb. Ha azonban a lélek: folyó, akkor oly víztömeg, amelynek partjait sötétség borítja. Csak néha villan meg felette valamely fényforrás és csak néha fut át rajta egy-egy szörnyű mozgás. A kettő egymásbaolvad, és talán egy álom áll elő, talán egy elhatározás, talán az álom szüli az elhatározást. *A lélek néha többet dolgozik álmain, mint eszméin és elhatározásain.*

Ma már azonban nem lehet a tudományban olymódon elmenekülni a lélek elől, hogy egyszerűen tagadjuk, vagy legalább is lefokozzuk, kisebbítjük realitását. Hiszen mindaz, amit a világról, a reális valóságról tudunk: lelkünk tudása. A lélek az, ami tud a valóságról. Szent Ágoston, majd *Descartes* helyesen hangsúlyozták, hogy még akkor is, ha minden valóság fennállásában kételkedem, akkor sem kételkedhetem lelkem létezésében, mert a lélek az, ami kételkedik. Kételkedem, tehát vagyok- A természettudósok körében már *Du Bois Reymond* hangsúlyozta, hogy a lelki folyamatoknak, a tudatnak, bensőségnek világa nem vezethető vissza az agykéreg élettani folyamataira. Képzeljük el, hogy a tudomány valamikor oly fejlettségi fokra érkezik el, amelyen képessé válik az eleven, működő agy megfigyelésére, annak utolsó parányáig. Mit fog akkor ott látni? Semmi egyebet mozgó parányoknál, tehát ismét csak térbeli, érzékelhető részecskénél. A lélek észleléséig így nem lehet eljutni, a legegyszerűbb tudattartalom keletkezését sem lehet megmagyarázni, mert mindez már nem érzékelhető. A materializmus tagadja a lélek valóságát, szerinte minden igazi létezés anyagi természetű. Azonban mit nevez a materialista anyagnak?

Vagy mindazt, ami érzékelhető; vagy pedig az anyag igazi mivoltát nem olyannak tartja, amilyennek mi látjuk, halljuk, tapintjuk, ízleljük, szagoljuk, hanem rezgésekben, elektronok keringésében stb. jelöli meg valódi természetét mindannak, amit mi színesnek, megfoghatónak, nehéznek vagy könnyének, lágynak vagy keménynek, hidegnek vagy melegnek stb. érzékelünk. Vegyük e két lehetőséget _ mert nincsen harmadik _ egyenként. Ha az anyag olyan, aminőnek érzékeljük, akkor az anyag lelki természetű volna, mert nem volna egyéb érzékeléseink összeségénél. Kezembe veszek egy követ: tapintásából megállapítom, hogy kemény. Ez egy érzet. Megállapítom, hogy hideg. Ismét egy érzet. Szürkés. Megint csak érzet. Száraz és nehéz. Érzetek egész tömege. Ilyen módon nincs anyag, mert az, amit anyagnak nevezünk, csak tudattartalmaink összege. Épp az ellenkezője volna az igazság, mint amit a materialisták állítanak. De nézzük a másik lehetőséget. Eszerint az anyag nem az, aminőnek érzékeljük. Ebben az esetben azonban az, amit érzékelünk, nem anyag. Megint csak a tudattartalmak anyagtalan természetének belátásához jutottunk el.

De nem csupán így elméletileg és bölcséletileg lehet igazolnunk a lélek realitását, hanem e realitás gyakorlati elismerését az élet és az emberi együttélés minden embertől meg is követeli. A csecsemő már az emberi élet első hónapjaiban észreveszi először az anya, később mások arcán is a mosolyt vagy a szigorúságot, és előbbire ő is mosollyal, szeretettel, utóbbira pedig félelemmel hat vissza. Ez az első társas kapcsolat, és ettől kezdve e kapcsolat szükségessége állandósul az élet egész tartamára. Az egészséges lelki élet többek között abban különbözik a betegestől, hogy kapcsolata van az embertársakkal, jól bele tud illeszkedni az emberi kapcsolatokba, kész együttműködésre és érzelmi közösségre. A lelki élet beteges irányát ellenben az emberektől való visszahúzó-dás és félelem, lelki kapcsolatok felvételének képtelensége vagy nehézsége jellemzi. A létküzdelem ési érvényesülés, a lét-

fenntartás és boldogulás is megköveteli, hogy a lelket embertársainkban gyakorlatilag felismerjük és számba vegyünk. Bizonyos gyakorlati, nem tudományos emberismeretre mind^Lnyájan szert kell, hogy tegyünk, csupán azért, mert az élet megköveteli, hogy embertársunkat kiismerjük, vele bánni tudjunk.

A lélek realitásának igazolása épp úgy nem a lélektan feladata, mint akár az egyén halhatatlanságának, a lélekvándorlás lehetőségének stb. problémái. Mindezek a kérdések a filozófia és a vallás körébe tartoznak. Módszertani elv gyanánt azonban a lélek realitása nagyon is hozzátartozik a szakszerű pszichológiai kutatás alapjaihoz, épp úgy, mint ahogyan a fizikai és vegytani értelemben vett anyag önálló léte és független törvényszerűségei helyes alapot adnak e tudományok kutató munkájának és módszereinek. Ha ugyanis a lélek valóban létező és törvényszerűségeiben külön, önmaga számára fennálló világ, akkor a lélektan sem lehet elvont spekulációk tudománya, hanem tapasztalati tudomány. A lélektani kutatás semmit sem dönthet el „gondolom“-mal, hanem minden kérdését a tapasztaláshoz, megfigyeléshez, kísérlethez, statisztikához kell intéznie, és feleletet a tapasztalatból, csakis a tapasztalatból kell nyernie. Van oly tudomány, amelynek jogos, sőt egyedül helyes eljárása, hogy a kutató csupán íróasztala mellett ül és merőben gondolkodás útján jut el egyre és egyre újabb tételekre, valamint ezek igazolására, anélkül, hogy kísérleteket végezne, laboratóriumban dolgozna, gyűjtő és felfedező kirándulásokat vagy utazásokat tenne vagy akár csak régi oklevelekben és fóliánsokban böngészne stb.: és azok az új tételek, amelyeket megállapít, mégis megszorítás nélkül való bizonyossággal érvényesek földünkön épp úgy, mint minden csillagvilágon túl. Ez a tudomány a matematika. A lélektan azonban egészen másfajta tudomány, olyanféle, mint a vegytan, az élettan vagy az orvostudomány. Az íróasztalpszichológusok, ha még oly éleselméjű okoskodásokkal és elméletekkel akarják is pótolni kellő és

pontos tapasztalatgyűjtés, kutatás nélkül való eljárásuk bizonytalanságait csak terméketlen és káros műkedvelők n[^]radnak, akik maguk sem fogják fel, mennyire téves és tájékozatlan dolog mindaz, amit eredménynek vélnek! Főleg a gyakorlati lélektant fenyegetik meg nem érdemelt diszkredi tálassal a kellő tapasztalati alap nélkül való kiagyalások, amelyek természetesen mindig csak az illetéktelenektől és avatatlanoktól erednek. A neveléslélektanban hallhatunk nyilatkozatokat és magyarázatokat arról, milyen az egyetlen gyermek, és miért olyan, amilyen: de jóval kevesebb az az eljárás, amely az egyetlen gyermekek tömeges vizsgálata útján tapasztalati adatokat gyűjtene, és ezekből pontosan megállapítaná, milyen tulajdonságok jellemzik az egyetlen gyermeket, és ezeknek átlagban hány százalékát jellemzik ezek a tulajdonságok? Ugyanígy varrnak, akik a pályalélektanban és a pályatudományban hirdetik, hogy pl. a magyar gyermek — szerintük — 99 százalékban helyesen választja meg életpályáját, lélektani tanácsadás nélkül is. Akik azonban így vélekednek, azok erre az eredményre, mondjuk, merőben gondolkodás útján jutottak el, mindenesetre anélkül, hogy egyetlen magyar ifjút is, aki pályaválasztás előtt áll, szakszerű képességvizsgálat után kikérdeztek volna arról, milyen pályára szándékozik menni. Ami szakszerű magyar lélektani pályaválasztási tanácsadás történt, az ugyanis arra a *tapasztalatra* jutott, hogy tanácsadás nélkül a pályaválasztó ifjaknak átlag 25 százaléka pályát téveszt. íme, ilyen különbség mutatkozhat a „gondolom“ és a lélektani tapasztalati vizsgálat között.

A lelki élet realitását nem csupán lelki folyamataimnak átélése útján tapasztalhatom közvetlen bizonyossággal, hanem külön átélem magát azt a tényt is, hogy létezem. Nem csupán tudattartalmaim, hanem önmagam létezése is élményem, önmagámé, aki bensőleg birtokosa élményeinek- így élem meg „én“-emet. Az „én“ élménye, tehát a saját létezés- em élménye. „Én“-nek érzem magamat, ez annyit jelent,

mint: érzem, hogy vagyok. Az „én“ a lelki folyamatok hordozó alanya és a törekvések, valamint az akarati ténykedések kiindulásának középponti forrása. Ha gyönyört vagy szenvedést élek át, ha örülök vagy szomorkodom, ha törekszem valamire, akarok valamit, akkor mindig „én“ vagyok az, aki gyönyört vagy fájdalmat érez, örül, szomorkodik, törekszik, akar. így minden lelki jelenség valamely „én“-hez tartozik. Olyan érzelem, amelyet senki sem érezne, oly gondolat, amelyet senki sem gondolna, oly akarat, amely senkinek sem volna az akarata, általában oly lelki jelenség, amelynek ne volna alanya: nincs és nem is lehetséges. Van tehát oly mozzanat is a lelki életben, amely nem oly futólagos, változékony, tűnékeny, mint a lelki folyamatok maguk, hanem állandó természetű, és ez az „én“. „Ennünk mindig ugyanaz, önmagával azonos, változatlan marad, az élmények örökös változása közepette is. Ez a tény egyike a megfeythetetlen világrejtyéknek. Ésszel, logikailag ugyanis nem lehet egészen felfogni és világossá tenni azt a tényt, hogy lényünk, lelkünk mintegy változó és változatlan is egyszerre. Énünk élményei változnak, maga az „én“ változatlan. Amint a görög mondás példázza: *Sokrates* előbb gyermek volt, majd ifjúvá serdült, aztán férfivé lett, végül megöregedett, de közben mindig *Sokrates* maradt. •. Énünk érzelme valami változatlanul maradó érzelem, a saját létemnek érzelme, annak az alanynak érzelme, *ami* változik, tehát, ami egyúttal túl is van a változáson. Ezért az „én“ érzelme az egyetlen, amelynek nincs érzelmi ellentéte. Minden más érzelmünknek van ellentéte: a gyönyörnek a fájdalom, az örömnél a bánat, a lelkesedésnek az eikedvetlenedés, az érdekesnek az unalmas, a szeretetnek a gyűlölet, a vonzalomnak az ellenszenv stb., csak a saját létem érzelmének nincsen.

De nemcsak az „én“ az egyetlen, ami állandó természetű, az élmények folytonos változásával szemben. Énünknek van egyénisége is, vagyis vannak bizonyos állandó vagy legalább is csak lassan módosuló képességeink és tulajdonságaink.

Egyik ember nyílt, másik zárkózott, egyik melegszívű, másik hűvös érzelmi világú, egyik inkább elmélkedésre és a tevékenységről való lemondásra hajló, másik annál tevékenyebb, egyik szárnyaló képzeletű, másik józan, egyik heves, másik langyos vagy közönyös stb. Amint e példák mutatják, az egyéniségnek bizonyos tulajdonságai, jegyei vannak, és ezek jellemzik érzelmi, értelmi és akarati világát. Minden egyéniségnek vannak oly sajátosságai, amelyekben másoktól különbözik, más szóval: az egyéniségnek van jellege, jellegzetessége. A jelleg az a sajátos bélyeg, amely egyik egyéniséget a másiktól világosan megkülönbözteti. Amint tulajdonságaiban, úgy képességeiben is különbözik egyik személyiség a másiktól. Vannak ugyan alapvető képességek, amelyek minden embernél megtalálhatók, minden emberi lélek megegyezik abban, hogy képes érzékelésre, szemléletre, gondolkodásra, van ösztönelete, érzelmi és akarati világa stb. Ezek a képességek azonban különböző személyeknél fokozatilag eltérők lehetnek: egyik ember értelmesebb, másiknak az emlékezőképessége jobb, harmadik nagyobb akarati teljesítményre képes, negyediknél erősebb a szeretetre való képesség stb. Az egyéni képességnek ez az eltérő foka igen fontos a gyakorlati lélektan szempontjából, mert lehetővé teszi, hogy képességvizsgálatok útján kiválogassák az embereket a nekik megfelelő foglalkozásra, helyre. Amíg a lélektannak az az ága, amelyet általános lélektannak nevezünk, az emberi lélek közös, megegyező vonásait kutatja, addig a differenciális pszichológia tárgykörét a lelki élet egyéni eltérései alkotják. A differenciális lélektant, amennyiben főleg az egyéniség jellegzetességei és jellegzetes tulajdonságai érdeklik, karakterológiának is nevezhetjük, amennyiben pedig a differenciális lélektan összehasonlítja gyermekek és felnőttek, különböző népfajok és korok, férfiak és nők, műveltek és műveletlenek lelki adottságait, összehasonlító lélektan a neve.

Az imént az egyéniséget személyiségnek is neveztük. Az emberi egyéniség ugyanis mindig egyúttal személyiség is,

mert szellemi természetű, vagyis lelki folyamataink bekapcsolódnak a szellemi világba, az esztétikai, logikai és etnikai értékek birodalmába, és jelentésük van, értékelhetők: érzelmeink lehetnek szépek vagy rútak, mélyek vagy felületesek, törekvéseink erkölcsileg jók vagy rosszak stb. — Másik vonása az egyéniségnek, hogy nem merőben számszerű összege a tulajdonságoknak és képességeknek, nem merő mozaikja az egyes lelki élményeknek, hanem egységes egész, amelynek vannak ugyan részleges megnyilvánulásai, különböző oldalai és élményei, de mindegyik oldalban és élményben, minden érzelemben, gondolatban, törekvésben valahogyan az egész személyiség nyilatkozik meg. A lélek: szerves alkat, vagyis benne minden rész az egészet szolgálja. Ez az alapja a lélekészlelésnek, a pszichodiagnosztikának: cselekvésünk, magatartásunk, arcvonásaink, viselkedésünk, taglejtéseink, mozgásaink, beszédünk, alkotásaink, álmaink stb. mögött minegy lelki háttér gyanánt ott található és mind a gyakorlati, mind a tudomás nyos emberismeret számára kinyomozható egyéni személyiségünk, lélekalkatunk egésze. A legmindennapibb, legjelentéktelenebb mozdulat vagy taglejtés: az, hogy hogyan veszi le valaki a kalapját, hogyan teszi fel, hogyan ül le egy székre és hogyan kell fel róla: elárulhatja a legbensőbb, legtitkosabb gondolatait. Fordítva is fennáll az összefüggés rész és egész között a lélekben: minden részleges természetű lelki reáhatás az egész lélekre is módosítólag hat, mint ahogyan, ha egy léggömböt, amely bizonyos nyomásig meg van töltve valamely gázzal, egyetlen ponton benyomunk, ez a részleges behatás a léggömb egész köbtartalmában megváltoztatja a nyomásviszonyokat.

Habár a lelki élet minden vonatkozásában egységes egész, és benne minden összefügg mindennel, mégis két oldalt különböztethetjük meg: az intellektuális és az emocionális lelki életet. Egyik oldalhoz tartoznak az intellektuális alapfunkciók: a figyelem, emlékezet, az érzékelés, szemlélet, az

értelem és gondolkozás. Az emocionális oldalon találhatjuk az ösztönéletet, az érzelmet, a törekvést és akarást. Mindegyik oldalnak megvan a maga lélektana. Régebben egyedül az ész, az intellektuális oldalt tartották a magasabbrendűnek, fontosabbnak, az újabb lélektan ellenben hangsúlyozza, hogy milyen nagy, döntő jelentősége van a törekvésnek és az érzélemnek a lelki életben. — A gyakorlati lélektan az utóbbi évtizedekben igen nagyot haladt. Ugyanezt elmondhatjuk az elméleti lélektanról is, tehát általában megállapítható a lélektan előrehaladása századunkban. Ezt a haladást a lélektani irodalomban általánosan elismerik és emlegetik. Nem mindig szoktak azonban rámutatni e haladás lényegére. Némelyek utalnak arra a körülményre, hogy az elemi ingerek és érzékletek vizsgálatán túl a lélektannak sikerült elhatolnia a „magasabbrendű“ lelki folyamatok területére, mások a haladást a részek és elemek vizsgálatáról a lelki egészekig való eljutásban, ismét mások a felülettől a mélység és a tudattalan felé való terjeszkedésben jelölik meg. Mindez így, de még sem tapint rá a legfontosabb mozzanatra. Ez pedig nem más, mint, hogy az utolsó évtizedekben *a lélektannak sikerült nem csupán a tudat jelenségeket, hanem magát az életet, a cselekvést, a sorstényezőket megragadnia és elemeznie.* Ezzel együtt a differenciális lélektan, az emocionális élet és a cselekvés lélektana, valamint a gyakorlati lélektan virágzása és jelentősége kezdődött el.

A modern lélektan haladása itt párhuzamos a modern bölcseletben észlelhető folyamattal. Utóbbi ma épp úgy a legnagyobb tévedésnek hajlandó bélyegezni mindazt, amin csak az emberiség a *renaissance* óta átment, vagyis azt a *Descartes-tól* származó vélekedést, hogy az ember ^megismerésből, a tudatból él, ahogyan a modern lélektannak álláspontja szerint sem a tudat tartalmi az alapvetőek, hanem a tudat csak kis része életünknek, lényünknek és sorsunknak. *Az az állítás, hogy az ember lényegének legfontosabb vonása,*

az ember magva az eszesség, a mai szemlélet szerint igen közel került a tévedéshez.

A lélektan tehát a tudattartamok kutatásából az élet, az értékelés és cselekvés, a sorsdöntő választások tudományává lett, sorsstudománnyá. A sors fogalma, amint láttuk, többé már nem a gépies külső események és véletlenek összecsége, amelyek értelmetlenül befolyásolnák az emberi életet. Mai felfogásunk szerint a sors eleven valami, egységet alkot életünkkel és törekvéseinkkel. Valahogyan mindnyájan jól tudjuk, hogy lényünknek azokban a mélyebb rétegeiben, amelyek még a tudattartamok, a logika és az akarat előttiék, dől el, hogy melyik élettípushoz tartozunk.

Épp ezért tartja fontosnak a modern lélektan számos iránya a tudatfolyamatok mellett a tudattalan lelki élet vizsgálatát. A következőkben tehát legelőször is közelebbről meg kell ismerkednünk lelkünknek ezzel a „éjszakai“ felével, hogy az emberi lélekről nyert általános képünk teljessé váljon. Van ugyan ma is számos oly kutató, aki nem ismeri el a tudattalannak valóságos fennállását, de szerintünk annyi kétségbenvonhatatlan tény és szükségessé szól a tudattalan ténye mellett, hogy a kérdést eldöntöttnek vehetjük.

A lélektannak újabb, ú. n. cselekvéstani iránya a lelki élményeket, tudatjelenségeket csupán az élet, a cselekvés eszközeinek és jelzéseinek tartja. A régi lélektan úgy gondolta el a dolgot, hogy először megismerek egy tárgyat, ennek nyomán érzélem támadhat fel bennem: vágy vagy ellenszenv és undor; szeretet vagy gyűlölet. Az érzelmet követi a törekvés és cselekvés. Az; újabb lélektan fordítva látja a helyzetet: először van meg a törekvés és cselekvés, ennek szolgálatában a siker eszköze gyanánt működik a megismerés. Ugyanígy, a törekvés szerint alakul érzelmem is a tárggyal szemben: nem azért cselekszem ellenségesen, mert haragszom, hanem arra haragszom, akivel szemben ellenséges törekvések élnek bennem; nem arra törekszem, amire vágyom, hanem már meglévő törekvésemet átélem vágy formá-

jában. Az egész lelki élet, a tudat, az élmények: a cselekvés függvényei. — Ha talán ez az újabb felfogás egyben-másban túloz is, amennyiben a cselekvésnek mélyebb és döntőbb lélektani jelentőséget tulajdonít, mint aminő azt a valóságban megilleti, másfelől _ sok más termékeny és egészséges gondolata mellett — abban is igaza van, hogy a tudattal szemben tudatonkívüli tényezők is igen fontosak a lelki életben.

///. A tudattalan lelki életéről.

Az új és nagy felfedezések vagy igazságok először valószínűtlenül hatnak, másodszori hallásra azonban már gyakran annyira nyilvánvalók, mintha mindig is tudtuk volna a dolgot. Azt a felfedezést, hogy vannak olyan gondolataink, sőt érzelmeink és akarati elhatározásaink is, amelyekről nem tudunk, eleinte nemigen vagyunk hajlandók elhinni. Hiszen a lelki jelenségekről közvetlen tudomásunk van, legáltalánor sabb tulajdonságuk, hogy tudatunk tartalmai. Látom a fehér: felhőt a kék égen, azaz tudomásom van róla; hallom az autók túlkölését az utcán, azaz tudok róla; örülök, hogy egy barátommal hosszú idő óta ismét találkozhatom, azaz tudok róla; fel akarok adni a postán egy levelet, azaz tudomásom van erről a szándékomról- Micsoda gondolat volna az, amit nem gondolok, micsoda fájdalom az, ami nem fáj?

így első pillanatra kétségtelennek látszik, hogy tudatos-ság nélkül nincs lelki élet. Benső élményeinknek a tudat ősi, elemezhetetlen adottsága. Megmagyarázni nem lehet, legfeljebb körülírni, hogy mi a tudat. Tudat = tudat.

A tudat azonban csak a jelen pillanatra szól, ámde mi van lelki életünk múltjával? Amit most látok vagy amire most gondolok, az hosszabb-rövidebb idő múlva el fog tűnni tudatomból, hogy más eszméleteknek és gondolatoknak adjon helyet. Láttuk ugyanis, hogy a lelki élet örökös változás, hullámlázás, folyás: tartalmai, a gondolatok és érzelmek örökösen váltogatják egymást. Nem találunk oly folyót, amely hullámainak csillogó szimpompájával, fodrozásainak kimeríthetetlen alakulásával felérne a lelki élet folyamának e dús já-

tékával. Mégis, az egyes gondolatok és szemléleti tartalmak nem tűnnek el nyomtalanul, hanem megmaradnak emlékeztünkben. Látom a kék ég bárányszerű felhőit, de aztán másfelé nézek, új szemléletek foglalják el az előbbieké helyét, ez pedig eltűnik tudatomból. Holnap azonban esetleg vissza fogok rá emlékezni. Hol van tehát addig? Meg nem semmisült, de tudatomban sem volt meg. Nincs más hátra, fel kell tételeznem hogy van egy tudattalan, nemtudatos lelki élet is, és ez az, amely megőrzi a tudatból kiszorult szemléleteket, az emléképek alakjában. Az emlékezet ténye feltételezi a tudattalan lelki életet

A vizsgákon a tanárok és professzorok csakhamar észreveszik, hogy melyik tanuló tudja valóban a dolgokat, és melyiknek a tudása adathalmaz csupán. A tanulás ugyanis más, mint a magolás. Az egyszerűen emlékezetbe vésett ismeretekből nem a tudatos lelki folyamatoknak, hanem a tudattalanoknak útján válik rendezett, megemésztett ismeret. Nagy elhatározások előtt nem is csupán tudatosan fontoljuk meg a teendő lépést, hanem, jó magyar mondás szerint, „alszunk rá egyet” vagyis várjuk tudattalan lelki működésünk munkájának eredményét. A legnagyobb elmék, akiket csak a szellemtörténet ismer, azt vallották, hogy~a lángelméjük gondolat, a nagy problémák megoldása, soha sem a tudatos gondolkodás eredménye volt náluk, hanem mindig váratlanul, séta közben (*Heimhólz*), reggel az ágyban fekvéskor (*Gauss*), készen és egészen, hirtelen villant agyukba. Az antik mithoszok szimbolikus nyelve is kifejezi ezt a lélektani tényállást. Pallas Athene, a bölcsesség istennője, Zeus fejéből sisakkal és lándzsával felfegyverkezve pattan elő- Ha kora reggel utazáft előtt állok, és hajnalban kell felkelnem, szokatlan időben, akkor, ha nem vagyok ideges ember, akinek a tudattalanja meghasonlott tudatos énjével, akkor nincs szükségem ébresztő órára, Elég, ha este, lefekvéskor elhatározom magamban, mikor akarok felébredni, nagyjából elképzelem, mennyi idő le-

het addig hátra, aztán elalszom. Az adott időpontban fel fogok ébredni a legunalmasabb alvásból is.

Első hallásra csodálatos és mindenesetre rendkívül érdekes jelenségek ezek. Hiszen arról van szó, hogy a tudatos lelki működéseken kívül vannak oly lelki folyamatok is, amelyek mindenben magukon viselik a szellemi tevékenység jellemvonásait, csak épp, hogy nem tudatosak. Íme, ami első hallásra teljességgel valószínűtlennek tűnt fel, az most annyira nyilvánvaló, hogy kisé, hogy a tudattalan lelki működésnek hihetetlenül nagy szerepe van mindennapi életünknek minden pillanatában. Ez a fontos szerep különösen akkor lesz nyilvánvaló, ha tekintetbe vesszük, hogy az, amit ösztönösségnek nevezünk a lelki életben, szintén az öntudatlan folyamatok közé tartozik.

Az egyoldalú tudatosság: életgyengeség, tehetetlenség, mert minden képesség ösztönös, öntudatlan. Valamely képességet megszerezni annyi, mint addig „gyakorolni“, amíg öntudatlanul, „gépiesen“ nem végezzük. Így tanulunk meg beszélni, járni, írni, zongorázni stb. Gyakorlás folytán a tudatos akarat összeolvad az ösztönöselekvéssel, második természetünké válik, és így a tudattalan lelki életre bízzuk azt, amit előzőleg csak tudatosan akartunk elvégezni.

Ezen az úton jönnek létre a szokáscselekmények és itt a tudattalan erkölcsi jelentőséget nyer. Az erkölcsi jellem ugyanis az akarati állásfoglalásoknak ismétlés, gyakorlás útján akarati készségekké való válásából csapódik le. Az állandó készségeket jó vagy rossz irányban, amelyek az erény vagy a véték gyakorlásából erednek, nevezte a középkori bölcsélet, *Aristoteles* nyomán, *JwMtus--nsJ&..* Ilyen jelenségek pl. a szelídségben, bátorságban, igazmondásban stb. más erényben való megállapodás és megszilárdulás, vagy ezek ellenkezője, a gyávaságban, csalásban, hazudozásban stb. való megátalkodás. Ezekben az esetekben a tudattalan lelki élet veszi át részben a tudatos akarati döntésnek szerepét, ezt a döntést jó vagy rossz irányban megkönnyíti vagy megnehezíti, az

akaratot a jóban megerősíti vagy meggyengíti. A szentéletű ember lelkének elsősorban tudattalan része: szent, itt nyugszanak ama képzetek, fogalmak és érzelmek tömegei, amelyek közül csak kevesek vannak egyidejűleg tudatában, de azért a, többiek egyáltalában nem vesznek el, hanem ezek a nemtudatos kincsek állandóan hatnak tudatos megmozdulásaira. Benső gazdagsága folytán pillanatnyi elhatározásai és tudatfolyamatai nem is lehetnek mások, mint az igaz és szép mellett döntők, mert épp tudattalanjának bősége már régóta ilyen jellegű. Egy durva, alacsonyra süllyedt egyéniség tudattalanjának visszataszító tulajdonsága viszont szintén továbbbhat, és lehúzza magához tudatos egyéniségét is.

Amint erkölcsi területen, úgy áll a helyzet az élet minden más vonatkozásában is. A legmegbízhatóbb tudás sem adhatja meg egymagában az erőt és ügyességet a tethez. *Az öntudat nélkül átélt és teljesített dolgok tökéletesebbek, mint a tudatosan átéltek és teljesítettek.* Már régen fulladás letett volna véget életünknek, ha lélekzésünk tudatos és akaratlagos cselekvéseinkre volna hívva. A vívó észrevesz ellenfele szemében egy villanást, és már a következő pillanat ezredrészében védett, támadott, támadást hárított el, sikerrel viszonzott. Mindez teljességgel lehetetlen lett volna számára, ha mozdulatait tudatos és logikus megfontolások útján végezte volna. Ami úgy növekedett, az tökéletesebb, mint amit csináltak: ugyanígy nem végezhetünk tökéletesen semmit, amit egyoldalúan tudatosan végzünk. Minden cselekvésünkhöz feledés szükséges, aminthogy minden szerves élethez nem csupán világosság, hanem sötétség is kell.

Álmaink is a tudattalan működésének eredményei. Az ember minden időben rejtelmes hatalmat tulajdonított álmainak. Ezek titokzatos jelenségeit igyekezett kapcsolatba hozni a való élettel, kutatta az álmok jelentőségét. „Az álom ablak, melyen által lelkünk szeme a jövőbe néz” — mondja Petőfi. Az álomfejtés mesterségének a legősibb kortól fogva minden népnél voltak hivatásos művelői.

Korunkban azonban a lélektan tudományának érdeklődése is az álom felé fordult, főleg a tudattalan lelki élet kutatása révén. Lehet bizonyos értelemben tudományos álomfejtésről is beszélni, amint ezt először *Freud* tette. Ő az álmokban mindig az egyéni vágyak megnyilatkozását látta („vágy-álom“), vágyaink szerint mindig végelemzésben szexuális természetűek. Freud tévedése tehát kettős: először is sok más *vkgyunk* Van, sok más sóvárgásimk is nyilatkozik meg álmainkban, nem csupán szexuális. Másodszor pedig a vágy-álom mellett sok másfajta álom is előfordul. Az álmok kifejezhetnek filozófiai szentenciákat, kérlelhetetlen igazságokat, illúziókat, vad elképzeléseket, emlékezéseket, terveket, sejtelmeket és előlegezéseket, ésszel felfoghatatlan élményeket, sőt telepáthiás látomásokat és még sok más egyebet is. *Char-d-voik Boston-i* pszichológus és általában amerikai kutatók szerint az álomnak hétféle fajtát lehet megkülönböztetni: a visszatérő álmot, a lidércnyomást, a vágyálmot, a küzdelmes álmot, az utazási álmot, a dilettáns álmot és a gyötrelmes álmot.

Azok a vágyak vagy gondolatok, amelyeket önmagunknak sem akarunk bevallani, amelyek tehát a tudatból kiszorulnak, tudattalanok, azok az álmokban szimbólumok alakjában mutatkoznak- *A legtöbb álomnak bonyolult feladata van: elvetett, méltatlan, helytelen gondolatokat, amiket nem szeretnénk megvalósítva látni „még álmukban sem“ vagy amelyek bennünket álmunkból felébreszteni akarnak: ártalmatlanokká tenni.* Ezeket a gondolatokat és kívánságokat lecsilapítja az álom. Képekben, látomásokban teljesíti ki őket: de annyira elváltoztatva, hogy az álmodó ezeket az eltorzított, logikátlan bolondságokat ártatlan, cifra fantasztikumoknak ítéli. így aztán álmában sem lelkiismeretétől, sem kívánságaitól nincsen megzavarva, teljesülhet ama legsürgősebb vágya, hogy aludjon vagyis néhány óráig a zord valóság világáról (amelyhez a legközelebbi reggel úgy is visszaszóllítja) semmit se tudjon. Mert álmodni annyit jelent, mint a való-

ságról többé nem tudni vagy legalább is ezt a tudást nem akarni. Aki álmatlanságban szenved, annak épp az a baja, Hogy nem bírja magát, akárhogyan akarja is, a valóságos világtól elszakítani.

A kényelem egy igen fontos alapfeltétel, amely az álomban uralkodik. *Semmit sem tenni: ez az álmodó legfontosabb törvénye.* Hiszen ahhoz, hogy cselekedjünk, előbb fel kellene ébrednünk. Ezért a külső világ érzékszervi ingereit: fényt, hideget, lármát, az álom gyakran átalakítva veszi tudomásul, vagyis olymódon, hogy azért tovább álmodhassunk. Ilyenkor álomkép jelenik meg a valóság helyett álmunkban: napfényes tájon járunk, mert lecsukott szemünket fényhatás éri stb. A tétlen, passzív álmodozók, akik behunyják a szemüket a valóság elől, kényelemből, hogy ne kelljen cselekedniük: nappal, éberálmaik esetében szintén átalakítják képzeletükkel a valóságot. Don Quichóte óriásnak látja a szélmalmot, páncélos lovagok seregének a birkanyáját. Az ilyen emberek az álmodók, akikről már *Hemkleitos* megmondotta, hogy megannyi külön világuk van, az ébereknek ellenben csak egy közös-

Mindazonáltal az álmoknak egyéb szerepük is van a lelki életben, mint csupán az, hogy az alvás kényelmét szolgálják. A tudattalanban van egy érzelmi tartály, és ez kétféleképpen ömölhet bele a tudatba: tagolatlanul vagy tagoltan. Utóbbi esetben az érzelmek képzeleti képek áramlását jelentik, ezt a formát öltik saját kifejezésükre. Az álom tehát nem más, mint a tudatalatti érzelmi tartályból képzeleti képáramlás az alvó tudatban. Hogy milyen álmaink vannak, abból a pszichológus meg tudja ismerni egyéniségünket, mert álmaink értelmi és jellembeli adottságainktól függnék. Az álmok hírt adnak továbbá annak a benső életnek rejtett mivoltáról, leleplezik a személyiség amaz összetevőit, amelyek a nappali életben csak mint ideges tünetek mutatkoznak. Lelki életünknek van egy tudatos nappali és egy tudattalan éjszakai oldala. Az álom a lélek ama benső helyzetét és állapotát testi

amelynek valóságát és igazságát a tudat egyáltalán fnem, vagy csak vonakodva ismeri el. A tudatalatti lelki élet tehát álomszerű fantáziálásnak fogható fel, amelynek gondolkodása hasonló a történetelőtti ember és a kezdetleges, természeti népek szimbolikus gondolkodásához. Lelki életünknek legalább is a fele éjszakai oldalon folyik le, *a tudatalatti lelki élet is ami élelünk tehát, gyakran még inkább, még veszedelmesebb és segítségre készebb módon az, mint a nappali életünk.* Az álomelemzés speciális problémája tehát a tudatalatti lelkiélet felfedezéséből származik.

Mivel azonban a tudattalan gyakran álmainkat használja fel, hogy követeléseit, figyelmeztetéseit, és más mondanivalóját a tudattal közölje, ezért lehetséges a tudomány számára is értelmet találni álmainkban. Jung hangsúlyozza leginkább, hogy *a tudattalan és a tudatos lelki élet egymással a kiegészítés viszonyában állnak. Ami túlkeves az egyikben, annak megfelel egy „túl sok” a másikban.* Az álom magyarázatához tehát szükséges, hogy kiderítsük, milyen tudatos telki beállítottság az, amelyet valamely álom ellensúlyoz? Jung néhány példáját fogjuk a következőkben megvilágításul használni. Egy vezetőállásban levő férfi, aki szegény parasztfiú gyanánt kezdte igen eredményes pályafutását, és aki előtt további fényes emelkedési lehetőségek álltak, hirtelen idegességbe esett. Betegsége feltűnő egyezést mutatott a „hegyibefegség” néven ismert mélységiszonyattal, vagyis tünetei voltak: szédülés, félelem, bizonytalanság gyakran egészen a hányásig. Ez a férfi két jelentős figyelmeztető álmot kapott a tudattalanjától. Elsőben ismét ama falu utcáján járt, ahol született. Az utcán állt néhány parasztleány, egykori játszótársai, akiket azonban álmában nem akart megismerni és akikkel nem akart szóbaállni. A második álomban lemaradt egy vonatról, amely sajátosan kanyargó pályán ment el orra elől, majd amikor a vonat teljes gözzel egyenes vonalú pályára ért, az utolsó kocsik még a pálya görb részén kisiklottak. Az első álom figyelmeztető szava: „Gondolj

arra, milyen alacsonyan kezdted!“ A második álom magyarázza meg az idegbetegség okait: elől a vonatvezető kíméletlenül halad tovább, ezért keletkezik hátul az idegesség, az ingadozás és kisiklás. A tudattalan tehát figyelmeztette a becsvágyóan felfelé törő akarnokot, hogy nem fog tudni már tovább felfeléhárni a társadalmi ranglétrán, a kisiklás és katasztrófa veszélye nélkül, és utóbbi — Jung közlése szerint — az illetőnél be is következett. Az álom néha jósol is. Van tehát tudományos lehetősége is az „álomfejtés“-nek, amelyet természetesen meg kell különböztetnünk a tenyérjósáshoz hasonlóan babonás álomfejtéstől és álmoskönyvektől.

Jung szerint a lélek gyógyításának és fejlesztésének egyik legfőbb eszköze az álom, mert a tudattalanhoz való hozzáférés legkönnyebb lehetőségét nyújtja. Az álmokat ugyanis nem lehet olyan lélektan alapján megfejteni, amely c&upán a tudatos lelki életet veszi figyelembe. Az álmok nem egyszerű maradéakai a nappali tudattartalmaknak, hanem függetlenek akaratunktól, tehát a lélek tudatos célkitűzéseitől, ezért a tudattalanból kell, hogy eredjenek. Voltaképp: nem mi álmodunk, hanem a tudattalan álmodtat velünk. Valószínű, hogy nappali, éber tudatállapotban is folytonosan vannak álmaink, csak — képletesen szólva — a tudat olyan lármát csap, hogy nem halljuk, nem vesszük észre éber állapotban álmainkat. Az őseMBER és a kisgyermek derengő, mithikus tudatvilágában azonban álom és valóság még összefolyik. Az álom eszerint tudatos lelki életünktől független folyamat, önálló célkitűzéssel. A külső ingerek vagy a testi folyamatok csak kiváltják a tudattalannak ezt a működését.

A tudattalan fennállása ma már bebizonyított ténynek vehető, és ezt a tényt a lélekbúvárok már régóta látták, noha a pszichológusok sokáig idegenkedtek elfogadásától. Annál problematikusabb azonban a dolog, ha tudatnak és tudattalannak fajtái, fokozatai felől érdeklődünk. Nyilvánvaló ugyanis, hogy tudat és tudattalan csak két szélső fokozat, határ, köztük átmenetek vannak. Ezek az átmeneti fokoza-

tok azonban még egyáltalában nincsenek tisztázva. *Freud* pl. megkülönbözteti a tudatelőtti állapotot (*Vorbewusstehi*) a tullaajdonképeni tudattalantól (*unbewusst*). Tudattalannak nevezi Freud azt a lelki folyamatot, amelyre hatásaiból következtetnünk kell, noha nem tudunk róla. Ha azonban az ilyen nemtudatos lelki adottság könnyen és gyakran tudatosodik, akkor Freud tudatelőttinek nevezi, szemben a szűkebb értelemben vett tudattalannal, vagyis a nehezen és fáradságosan, esetleg egyáltalában nem tudatosítható lelki működésekkel.

Klages a tudattalant az ösztönössel vagyis az öntudattalannal azonosítja. Nyilvánvaló azonban, hogy ami ösztönös, az öntudatlan bár, de nem egyetlen fajtája a tudattalannak, épp úgy nem, amint a tudat sem azonos a tudatossággal abban az értelemben, ahogyan az ösztönösség ellentétét nevezzük így. A fáradt, megkopott életerő, az előregedett vitalitás pl. tudatos, amennyiben számító, haszonleső, a nemes, erős vitalitás ellenben öntudatlan, amennyiben önfeledt, odaadó.

Kétségtelen, hogy a mélylélektan különböző irányzatai a tudattalan felfedezésének oroszlánrésze, sőt mondhatjuk, hogy majdnem minden jelentősebb felfedezés a tudattalanra vonatkozólag a mélylélektanból ered. A mélylélektannak erre vonatkozó kutatásaira tehát egy történeti átpillantást kell vetnünk. Ezt azonban a kereteknek viszonylag szűk volta miatt csak néhány legjelentősebb tanításra illetőleg képviselőre kell korlátoznunk, éspedig nem időrendben, hanem abban a sorrendben, hogy mekkora jelentőséget tulajdonítanak a tudattalannak a lelki élet egészében. A különböző irányzatoknak csupán szorosan a tudatra és tudattalanra vonatkozó tanításaira korlátozzuk magunkat.

A lélektant a bölcselettől, amint látunk, ma már élesen elválasztja az a körülmény, hogy a lélektan néni spekulatív, hanem minden ízében tapasztalati tudomány. A lélektanban semmit sem lehet „gondolom“-mal, apriorisztikusan eldönteni, hanem mindenre vonatkozólag a tapasztalatot kell előbb

megkérdeznünk. Új nyilvánvaló módszeres elv ellen soha sem szoktak annyit véteni az emberek, mint akkor, amikor a pszichoanalízisről, a mélylélektanról van szó. Nem egyszer csúfolódó kritikákat hallunk róla, ugyanakkor azonban az a benyomásunk, hogy a kritizáló nem mindig ismeri azt, amiről beszél. Volt idő a tudományban, amikor a lélekelemzés ellenfelei a logikának számos megsértését is megengedték maguknak. Sokkal nagyobb mérve azonban a kritika felelőtlen-ségének az a mozzanat, amikor nem veszik tekintetbe, hogy itt olyan tapasztalatokról van szó, amelyhez csak az érthet, aki maga átesett sikeres analízisen, és azután másokat is sikeresen analizált. Viszont részben az analitikusok közül is sokan okai annak a körülménynek, hogy szobatudósok, az, íróasztal mellől tájékozatlan és avatatlan kritikával illetik a mélylélektant. Nem egy analitikus ugyanis a mélylélektanból szektát csinál, amennyiben elmulasztja figyelembevenni a lélektan egyéb módszereit és vívmányait, ezeket nem tanul-¹mányozza kellően, sőt lebecsüli, és mint „*Oberj-lachen*’psychölogié/-t vagy legjobb esetben „mentális” lélektant emlegeti. Maga Freud ezt soha sem tette, hanem csak „nem-pszichoanalitikusan orientált” lélektanról szokott beszélni, és mindig úgy fogta fel a pszichoanalízist, mint amelynek szervesen és természetesen be kell illeszkednie a többi lélektani módszerek közé.

A tudattalannak a lelki élet egészében *Junj* tulajdonítja a legnagyobb jelentőséget. A tudat szerinte a pszichének az az oldala, amely, legalább is a mi nyugati kultúránk körében, a külső valósághoz történő alkalmazkodásra van beállítva. A tudattalan célja ellenben a lélek kiteljesedése, valamennyi lelki funkció kibontakozása és összhangja, a szintetikus ember. A tudattalan megint két szférára oszlik: a személyes és az együttes (kollektív) tudattalanra. A *személyes* tudattalanban van meg mindaz, amit az egyéni élet folyamán elfelejtünk, továbbá az is amit elnyomunk, vagyis, amiről nem akarunk tudni. Az együttes tudattalanban

általános és Ősi emberi, sőt az emberinél is Ősibb, pl. állati tartalmak vannak, olyanok tehát, amelyek régebbiek és egyetemesebbek, mint az egyéni tudat. A jelentudat egyszerűségé-
\ei szemben az együttes tudattalanban az élet ősmultja áll, az
ősök hosszú sorától öröklött alkalmazkodásrendszerek rejlenek. A lélek 4 alapfunkciója: az érzékelés, intuición, érzelem
ia gondolkodás. Ezek közül 2-2 ellentétes egymással. Ha te-
-hát egyik a tudatban uralkodik — ez a legfejlettebb funk-
ció —, akkor az ellentétes — a fogyatékos — funkció' a tu-
dattalant tölti be. Tudat és tudattalan tehát a kölcsönös kie-
gészülés viszonyában állnak egymással. így pl. ellentétes
egymással érzelem és gondolkodás. Az érzelmi ember tehát
elsősorban az érzelmektől független gondolkodást nyomja el
és szorítja tudata alá. A beteges vagy nem kíváncs lelki
fejlődés esetében a tudat elszakad a tudattalantól, tehát az
élet ősi mélységeitől, és elszigetelten mintegy a levegőben
marad. Az együttes tudattalannak legmélyebb, általános em-
beri érvényű rétegeit illetőleg ezeknek szimbolikáját és ele-
meit nevezi Jung *archetipus-oknak*. Ilyen mithológiai termé-
szetű elemek és általános emberi jelképek néha álmokban is
mutatkoznak, és a tudattalannak ehhez az abszolút érvényű
rendjéhez kell menekülnünk az élet megrázkódtatásai és vé-
letlenjei közben, ha értünk a vele való érintkezéshez és közle-
kedéshez. Az archetipusok tehát olyanfélék, mint a plátói
ideák. Pl. ilyen archetipus az „árnyék“ (*Schatten*) vagyis
egyéniiségünk „másik oldala“, az a „sötét testvér“, amely
nem más, mint gyengébb adagban meglévő sajátosságaink
összessége. Ezek nem fértek meg erős, tudatos mivoltunk-
kal, tehát a tudattalanunkba szorítottuk vissza őket. Más
archetipus pl. az „agg bölcsek“-é, vagyis az emberi lélekben
meglévő szellemi elv megtestesítése. Megfelel néki a női lé-
lekben a *magna mater* vagyis a természet hideg és tárgyila-
gos igazságainak szimbóluma. Mind a két alak jól ismert a
primitiviek mithoszaiból és az analizáltak álmaiból.

Freud pszichoanalízise a tudattalanban elfojtott lelki

tartalmak tüneteinek kezdte el vizsgálódásait. A tünetektől vezetett útja a tudattalanhoz, az ösztönélethez és a szexualitáshoz. Szerinte az ember abba a lelki konfliktusba betegszik bele, amely az ösztönéjének igényei és, az „én“-nek ezekkel az igényekkel szemben emelt ellenállása között tör ki. Pontosabban szólva, az „én“ három tényező követelményeihez kell, hogy egyaránt alkalmazkodjon: az egyik az ösztön, a másik a külső világ, a harmadik az úgynevezett felettes „én“. Az ösztön célja a gyönyörnyerés, de ez a cél gyakran ellentétbe jut a külső világ hatalmaival és a felettes „én“-ből eredő letiltásokkal. Az utóbbi mivoltának megértéséhez Freud utal arra az állapotra, amikor a beteg úgy érzi, hogy ismeretlen személyek, vagy más hatalmak őt állandóan figyelik. Freud szerint ezeknek a betegeknek bizonyos fokig voltaképp igazuk van, valóban található ilyen megfigyelő és büntetésekkel fenyegető hatalom, de a saját lelkünkben. Ez a hatalom a felettes „én“, vagyis olyasvalami, ami az „én“-től energiáiban messzemenőleg független lelki tényező. Bizonyos betegségeknel, így melancholianál az a jelenség észlelhető, hogy a, felettes „én“ túlságosan szigorú lesz, leszidja, lealacsonyítja az „én“-t, rosszul bánik vele, a legsúlyosabb büntetésekkel fenyegeti, szemrehányásokat tesz neki régen elkövetett cselekményekért stb. Az „én“-nek tehát nehéz a helyzete. Három szigorú urnák kell szolgálnia egyszerre, három oldalról szorongatja a veszedelem egyidejűleg. Ezekben a szorongatásokban szokott az „én“ a félelem indulatával viselkedni. Ha a külső világ követelményeinek nem felel meg, akkor a reális félelem fogja el, az ösztön követeléseivel szemben viszont a neurotikus félelem. A felettes „én“ végül a lelkiismeret félelmeivel, selejtességtudattal és bűntudattal tartja meg, ha tilalmai ellen vét. Az „én“ ezért közvetíteni törekszik az ösztönnek és a külső világnak, illetőleg a lelkiismeretnek követelése között, és e törekvések folyamán gyakran csak álruhában, elkendőzve, rejtetten enged be a tudatba az ösztönnek követeléseit, elrejtve annak konfliktusait a külső

világgal. A tudattalanban tehát nem csupán a sötét, személytelen ösztön, az ősvilági — amint Kosztolányi Dezső Freud *es-jét* fordította — rejtőzik, hanem az „én“ munkájának egy része szintén tudattalan, amennyiben a tudattal szemben diplomatikusan nem-őszinte.

A tudat Freud szerint mindig érzéklési tudat, vagyis a lelki apparátusnak legfelszínesebb része, az a rész, amely a külső világ felé fordul, az onnan eredő benyomásokat közvetíti.

Ezzel a felfogással szemben a magyar Szondi Lipót két-féle tudatról beszél: érzékelési tudatról és szükségleti tudatról. Érzékelési tudata az állatnak is van, szükségleti tudata azonban csak az embernek. Az emberben van egy külön ösztönszükséglet, olyan, amely arra irányul, hogy a többi ösztönszükséglete tudatossá váljék. Ez az ösztönszükséglet az „én“-kitágító, „én“-felnagyító ösztön. Megbetegedése a paranoid szkizofrénia, vagyis a nagyzásos és üldöztetési téboly. Szondi¹ a mélylélektant összekapcsolja az örökléstanral és Biológiaiilag megalapozott ösztönlélektant dolgoz ki. Az általa felvett ösztönök mibenlétét most nem ismertethetjük, csak annyit jegyzünk meg, hogy ezeket az ösztönöket Szondi eimekörtanilag is bizonyítja, amennyiben annyi ösztönt mutat ki, ahányféle elmebetegség van, mert az elmebetegségek ^x szerinte végső főköri ösztönbetegségek.

A tudattalan birodalma Szondi szerint szintén két gyűjtomedencéből áll. Egyiket Szondi az „ősök várócsarnoká“-nak nevezi, mert itt sorakoznak fel mindazok az öröklött ösztönszükségletek, amelyeknek még nem sikerült egyéni életünkben tudatosakká lenni és megnyilatkozni. Az ősök eme várócsarnokában sorakoznak fel rétegenként felülről lefelé: a családi, nemzetségi, törzsi, népi génnek sora, le egészen az általános emberi adottságokig, és ezeken is túl, az anthropoid csökét megelőző, állati őselemeken át a szervetlen őselemekig. Szondi felfogása e ponton érintkezik Jung kollektív tudattalanjának és archetípusainak elgondolásával. A tudat-

talán második csarnoka a már egyszer bennünk megmutatkozott, de a külső vagy benső hatalmak által elfojtott szükségletek színhelye. A megnyilatkozásukban elfojtott, hajótörött szükségletek e tárházát nevezi Szondi „a pórul járt csök tömlőcé“-nék.

Szondi nem lát oly merev elválasztó falat a tudatos és a tudattalan között, mint Freud pszichoanalízise vagy Jung komplex-pszichológiája. Az „én“ szerinte mind a tudatosan, mind a tudattalanul — kerülő úton — megnyilatkozó ösztönfüzökségleteknek közös birodalma. Hiszen még a tudattalanban, az ősök várócsarnokában várakozó ősi ösztönszükségletek is megnyilatkoznak, igaz, hogy csak kerülő út^v, vagyis oly módon, hogy ők irányítják sorsdöntő választásainkat: a pálya, a szerelmi vagy az élettárs, a barátok, a szórakozások, az eszmények megválasztását.

A mélylélektannak az a 3 iránya, amelyekről szóltunk, csak látszólag mutat fel nagy eltéréseket. Valójában egymást jól kiegészítik. Freud az egyén életében szerzett, főleg a kisgyermekkorai traumák, komplexumok és egyéb tudattalan betegséggyökerek feltárója. Szondi az öröklött, magunkkal hozott ösztönfogyatkozásokat és más ösztönveszedéseimet tárja fel. Júrig végül visszamegy az egyénen túl, az egyén-előtti, archaikus tudattalan rétegébe.

A tudattalan lelki élet egyik bizonyítéka a gépies szellemi munka is. Amikor pl. valaki másol és nem tudja, hogy mit, kétségtelenül szellemi munkát végez, de nem tudatos munkát, hiszen az „esze“ ki tudja merre jár. Vannak, akik begyakorolták, hogy hosszú, számsorokat adjanak hibátlanul össze, miközben élénk beszélgetést folytatnak. A figyelemnek ilyen megoszlásai azonban csak legalsó fokozatai annak a lépcsőnek, amelynek legmagasabb fokán az ú. n. öntudathasadásnak: a személyiség megkettőződésének jelenségei állnak.

A következő fokozat a tudattalan lelki világnak hisztériás betegeken és hipnotizáltakon megfigyelt működése.

Ha pl. egy hisztériás beteg érzéketlen karját néhányszor megérintjük, miközben a beteg az érintésekről természetesen nem tud és azokat nem érzi, és aztán felszólítjuk, hogy mondjon egy tetszésszerűt számot, akkor egész biztosan az érintések számát fogja mondani. *Janet* egy hisztériás beteg érzéketlen és hűdött kezébe ceruzát adott, papirosra helyezte és letakarta. Egy idő múlva a kéz írni kezdett és írt egészen más dolgokat, mint amiről a beszélgetés folyt. A beteg csak hipnózisban ismerte fel ezeket a saját gondolatai gyanánt. Hipnózisban ugyanis az egész tudattalan világ nyitva áll, be van kapcsolva a hipnotizált tudatába, amely azonban a hipnotizáló tudatának uralma alatt áll.

A francia elmeorvosi iskola az idegességet, a hisztériát és neuraszténiát egyfajta öntudathasadásnak tartja. Az ilyen állapotokban előforduló félelmek, kényszer gondolatok, kényszer cselekvések és következményük, a levert, búskomor állapot, depresszió eszerint „automatizmusok“, a tudattalan lelki élet megnyilvánulásai. A beteg nem tudja értelmét adni e kényszernek, amely akaratától idegen, és maga is belátja a teljes megokolatlanságot, de tehetetlen a tudatalattijával szemben. A lélekelemzés különféle irányai azonban gyakran kiderítik a félelem és kényszer tudattalan okát. Jung szerint a tudattalan az egészséges lelkű embernél kiegészítő viszonyban áll a tudatos lelki élettel, lelki betegségek esetében viszont elszakad attól és önállósul. A lelki betegség tehát bizonyos hasadása a rendes körülmények között egységes lélekalkatnak. Tudat és tudattalan itt egymással szembefordult.

Van egyfajta embertípus — *Kretschmer* szkizotimnak, Jung pedig introvertált-nak, befelé fordulónak nevezi — amely, mint az első elnevezés is jelzi, hasadékonny lélekalkat. Az ilyen embereknél a felület mást mutat, mint a mélység, mert megnyilatkozásukban gátlást szenvednek. Ezek a száraz, értelmi és akaratemberek bensőjükben lehetnek akár nagy idealisták, akár önző törtető, de mindez annyira el van fedve náluk a felszín által, hogy akár tíz évig is együtt él-

hetünk velük, mégsem fogjuk őket határozottan ismerni. Fel-színükön lehetnek metszően brutálisak vagy mogorván toitt-pák, vagy tüskésen ironikusak avagy pedig puhányszerű fé-lősséggel, zajtalanul visszavonulók. Kérdőjelként állnak utunkban, valamint színtelent, gyakran unalmasat érzünk rajtuk és mégis valami határozatlanul problematikusát... Mi-vel ennél az embertípusnál felület és mélység hasadást mutat, azért sosem lehet pontosan elhatárolni náluk, hol végződik c még egészségesnek mondható lelki élet és hol kezdődik a beteges. A_ szkizofrénia már súlyosan beteg változata e tí-pusnak, amidőn kifelé úgyszólván minden megnyilatkozás megszűnik, a beteg mozdulatlan élőhalottnak látszik, miköz-ben azonban a benső világ, a démonian őrjöngő lélek új, is-meretlen területek felé siet, ahová nem tudjuk követni.

Az öntudathasadás legerősebb foka a kettős vagy többes személyiség keletkezése. Vannak esetek, amikor a különféle lelkiállapotok úgy váltogatják egymást, hogy egyik lelki álla-potban a személy a másokra nem tud visszaemlékezni, csak korábbi, ugyanazon állapotra* (Babits „Gólyakalifá“-ja>. Ez a tudatnak megkettőződése, kettős élet szinte, de lényegileg mégis leginkább csak kettős emlékezet, részleges emlékezetel-vesztés. Teljes foka, a^személyiség megkettőződése, lélektani-lag azt a képet nyújtja, mintha két vagy több személy volna egy testben és az „eredeti“ személy éber állapotát megsza-kítja az alvó állapot, amelyben a többi személyek egyike-másika veszi át a vezetést. Az öntudathasadás és a személyi-ség megkettőződése közös határterülete először a betegesnek, elmekórtannak, másodszor a tudattalan lélektanának és har-madszor a tudattalan lélektanával foglalkozó parapszicholó-giának. Amit a pszichológia tudattalannak nevez, azt nevezi az okkultizmus „éjszakai tudatnak“. Az okkult képességek, médiumisztikus erők, telepátia stb. époly „automatizmusok“, mint amikor az öntudathasadásban szenvedő egyének írnak vagy beszélnek anélkül, hogy tudnának róla. Szkizofrénia esetében is előfordul, hogy a tagok tesznek, a száj mond va-

lamit, amiről a beteg csak érzékszervei által mint néző vesz tudomást. Bár téves volna a számtalan író-médium valamennyiét szkizofréniásnak minősítenünk, a spiritiszták e médiumainál ugyanaz történik, amit szkizofréniásoknál és hisztériásoknál is megfigyeltek. A médiumoknál mindig előfordul öntudathasadás. Ez az a központi mag, amely körül — egyelőre még ismeretlen okokból — a „világoslításnak“, pszichometrikus és jósló képességnek, telekinézisnek, materializációnak stb. jelenségei mutatkoznak-

Mi az öntudathasadás oka? Ugyanaz, ami az idegességé: a személyiségnek meghasonlása önmagával. A meghasonlottság nem más, mint értékkonfliktus, oly törekvések küzdelme a lélekben, amelyek egyenlően erősek, de egymással ellentétes értékeket igenlenek. Ez idézi elő mindazt a lelkiállapotot, amely ma a lelki betegségek kórtanát oly előszeretettel foglalkoztatja: szomnambulizmusokat, menekülést a feledés éjtszakájába, kényszercselekvéseket, a cselekvő akarata ellenére, egészen a személyiség megkettződéséig.

Azonban korunk az antinómiák és ambivalenciák kora. Antinómia annyit tesz, hogy a gondolat mintegy fel van akasztva két ellentét között, amelyek egymást kizárni látszanak. Ambivalencia: ez meg azt jelenti, hogy az értékelés két ellentétes, de egyformán kíváncsú célkitűzés között elhatározásra jutni nem tud. Az ambivalencia tehát az a jelenség a lelki életben, amikor egyazon tárgyra vagy személyre két ellentétes, egymással összeegyeztethetetlen érzelm irányul, pl. szeretet és gyűlölet. Ilyenfajta jelenségek már kis gyermekeknél megfigyelhetők (szeretett játékok szétrombolása, amelyet nagy bánkódás követ). *Az emberi lélek egyik legnehezebb feladata az ambivalenciák elintézése.* A modern kulturális válság oka is értékkonfliktus: *a modern ember úgy érzi, hogy amíg egy értéknek odaadja, addig száz másztól elzárja magát.* Korunk szelleme abban különbözik régebbi korok szellemétől, hogy korunknak — nincs szelleme. Szellem helyett inkább szellemek sokaságát találhatjuk benne,

amelyek részben áthatják egymást, de részben harcolnak egymás ellen. Mondhatjuk tehát, hogy korunkban nem csupán egyeseket, hanem a kort is, mintilyent, az öntudathasadáa jellemzi. A tudás, intellektuális élet, logikai erők elszakadtak ér szembenállnak korunkban antiintellektuális erőkkal, bárbar törekvésekkel, az anyag, a gép, a faj és a vér kultuszával. Az igazság akarása küzd a hatalom akarásával, a Logos — az Eros-szal és Mythos-szal. A modern lélek tehát olyan, mint a szkizotim ember: kettőség, szakadás jellemzi, kihullt lelkéből az összetartó, középponti mag. Korunk válságának megoldása e középponti mag visszaszerzése lesz tehát. Mi teszi az embert újra egységessé, központosítottá, nem a politikai szervezettségnek, hanem a lelki életnek szempontjából? A felelet egyszerű: az erkölcs. *Erkölcstelen értékes tettek után ugyanis a tengerek és hegyóriások csendje tölti el lelkünket, önmagunk tökéletes kiélésének érzelve és a legnagyobb nyugalom.* A keresztény alázat és szeretet önfeledtsége szünteti meg a szkizotim tudatosság konfliktusait, teheti újra a válság kátyújában megrekedt európai embert egész, teljes emberré, a szó szoros és átvitt magasabb értelmében egyaránt egészséges emberré.

IV. Lelki problémák a nemi élet körében.

Az élettan és a pszichológiának lélekelemző iránya körében több kutató szerint az ember valószínűleg oly állatfajból származott, amelynek mindkét nembeli példányai 5 éves korukra érték el az ivarérettséget. A csimpánzokról pl. tudjuk, hogy; 7—8 éves korukban ivarérettek. Az emberré-válás folyamata következtében az ivarérettség ideje az embernél kitolódott a serdülés utánra, és ennek a körülménynek köszönhetjük gyermekkorunkat. Élettanilag igazolt tény, hogy az első 4—5 esztendőben az ivarszervek mindkét nembeli gyermeknél gyorsan fejlődnek, de az 5 éves kort elérve, ez a fejlődés megáll, és nagyjából egyhelyben marad a serdülés küszöbéig. A lélekelemzők szerint a korai gyermekség idején élénk, erős szexuális élményei vannak a gyermekeknek, de az 5 éves kor után ezek az élmények feledés útján a tudattalanban merülnek el, és itt ama gyermekkori eredetű gócokat alkotják, amelyeknek az élet későbbi folyamán, szexuális nehézségek és lelki konfliktusok esetén a lélekelemzés szerint megújult működést kell tulajdonítanunk.

Síár a nemi érésnek ez a fejlődéslélektani menete is mutatja, hogy ember-mi voltunk (vagyis szellemi életünk) és az ösztönök világa nagymértékben keresztezik, sőt áthatják egymást, továbbá, hogy az ösztönöknek és a magasabb, érzelmi — értelmi — akarati funkcióknak ez az egymásba való átnyulása — amelynek folytán „tisztá“ ösztönről az emberi lélek körében nem is beszélhetünk — bizonyos tekintetben egyedülálló, különleges határozmányokat mutat fel épp a nemi ösztön körében.

A szexualitás mélyebb a test többi élményterületénél. Másfajta testi és érzéki élményeink, pl. egy darab kenyérnek elfogyasztása, nem rázzák meg és nem bírják együtttrezgésre annyira a lélek többi szféráit. A szexuális élményeknek sajátos titokzatosságuk van: megjelenésük, sóvárgásuk szerint szinte valami metafizikai, nem merőben a tapasztalat világába tartozó jelleget mutatnak. Titokszerűek először is azért, mert a végső dolgokkal, a születés és halál örök rejtély fátyolába burkolt világával kapcsolatosak. *Kezdet és vég az ember számára az örök ismeretlenség és homály fátyolába burkolt dolgok.*

A szexualitás kapcsolatos nem csupán a születéssel, hanem a halállal is. *Sok élőlényre vonatkozólag a szerelem egyúttal a halált jelenti így pl. a kérészek számára.* Az emberek között is *a halál közelsége gyakran lángra lobbantja a szerelmet és az érzékiséget.* Járványok, háborúk stb- az érzékiség orgiáit szokták felidézni, pl. a múlt század második felében a hírhedt nápolyi kolerajárvány idején, és az 1914—18. évi világháború végén is, Európa és Amerika világvárosaiban, Londonban, Parisban, Berlinben, Bécsben, Budapesten épp úgy, mint New-Yorkban. *Szerelem és halálvágy ugyanaz a Janus-arc.* Amint a szenvedés és halál torkából az emberek az első világháború végén a tánc és érzékiség örületébe vetettek magukat, épp úgy pl. *az első szerelem fájdalma sok szerelmes ifjút oly közel hoz a halaihoz, amilyen közel még csak egyszer lesz hozzá életében: egy pillanattal igazi halála előtt.* Freud szerint az ideges félelmek és depressziók, a búskomorság: az erotikus vágy legvilágosabb, szimbolikus nyelvezete. Az „én“, mert az ösztönnel sikertelenül harcolt, ugyanebben a sötét, személytelen ösztönben, mint sorsszerűségben elveszni akar. Eképpen az önmagával meghasonlott „én“ rosszul sikerült megalkuvást csinál, bizonyos fokig egyaránt enged mind a két ellenkező törekvésnek. Egyfelől megbünteti magát érzéki szenvedélyeért, enged az öngyűlölet követelésének, másfelől mégis az ösztön diadalmaskodik rajta.

Az ösztön ugyanis ekkor a halál álarcát ölti fel. A halálvágy megmérgezett, megtört, búskomorsággá vált ösztön.

Szexualitás és halál kapcsolatosságára — amely a legalacsonyabb formáktól a legmagasabbakig minden fokozatban megtalálható — még igen sok példát lehetne említenünk. Visszataszító gyilkosok szobái gyakran tele vannak virágcsokrokkal és nőlátogatókkal. — A hitvestárs gyilkosai is aránylag könnyen kapnak új és szerelmes hitvest (VIII. Henrik). — Súlyos betegségek, pl. gümőkór bizonyos előrehaladott állapotában rendszerint fellép egy időre fokozott érzékettség. — A végleges vitális alkony küszöbén, az 50. életév után szokott mutatkozni egy minden eddiginél lázadóbb és veszedelmesebb erotikus válság. — Mindezek a jelenségek azonban még talán egy oly lélektani törvényszerűség alá foglalhatók, amely tágabbkörű a szexualitásnál. Ez a törvényszerűség pedig úgy szól, hogy *az a lélek, amely valamelyik mélyebb rétegében kielégüleilen, kárpótlást keres sekélyesebb, periférikusabb szórakozásokban és gyönyörökben.* így fojtja pl. bánatát italba az, aki szerencsétlen. *Minden érzékettség az ember mély lelki rétegeinek kielégületlenségében találja meg lélektani forrását és magyarázatát.* A gyönyörhajhászás és a haszonhajhászás egyaránt csak tünete és jele vagy a személyiség erkölcstelenségének, tehát legmélyebb kielégületlenségének, vagy boldogtalanságának és szerencsétlenségének, vagy a bánatnak és a gyásznak, vagy végül a hanyatló, silány életerőnek, az életerő meggyengülésének.

Azonban szexualitás és halál kapcsolatossága a legmagasabb, legatszellemültebb szférákban is mutatkozik. *A nagy szerelmek, a fenséges és komoly érzelmek egyúttal transzcendensek is, vagyis ezt a világot féülábbal már el is hagyták.* Az a szerelem, amely a másikon az Abszolútumot érinti, a világban és az eseményekben való következményekkel nem törődik. Talán csodálkozva és tanácstalanul szemléli, mennyi bajt okozott az evilági valóságban, de nem ütközik meg rajta, hanem továbbra is úgy cselekszik.

Szerelem és halál kapcsolatát a mondák és mítoszok is felismerik, és a maguk szimbolikus nyelvén ki is fejezik. *Aphrodité, a szerelmesek egymásra találásának istennője, egyúttal a sírokat kedvelő halál-istennő is*, és a gyász fekete színeiben öltözve keresi Adonis-t, mert ezt a halál a legboldogabb beteljesülés pillanatában ragadta el tőle. Aphrodité leszáll az alvilágba, akár az egyiptomi Isis, Osiris-ért, vagy az asszír Istar. Az utóbbiak is mind a szerelemnek az alvilágba leszálló istenségei. A rómaiaknál is Venus hatáskörébe tartozott a holttestek megmosásának intézménye.

Szerelemnek e kapcsolata kezdettel és véggel: titokzatos. Ugyanilyen titokzatosság van a szexualitás mágikus, varázsos jellegében is. A szerelmes ígézőnek találja szerelme tárgyát, tőle a hipnotizáltéhoz hasonló lelkiállapotba esik, figyelmének köre beszűkül, tudatát szinte egészen elfoglalja a szeretett személyiség képe. E tekintetben a szexualitás a szépséggel, az esztétikummal kerül közelségbe. Már *Darwin* utal arra a körülményre, hogy a szépség az élőlények világában az ivari kiválogatódás eszköze. Ez így van az ember világában is- Szépség és szerelem együtt járnak, és ugyanazt az ígezettséget, sóvárgást, nyugtalanságot, gyönyörrel elegy fájdalmat keltik fel.

Hogy a nemi ösztönnek már magábanvéve is kiválogató szerepe van, ez egyike Darwin nagy gondolatainak. A szerelem azonban aztán egy második, szigorúbb kiválogatást végez el. A szerelmek keletkezése és kísérőjelenségeik: találkozás, kedélymozgalmak, hiúság, büszkeség stb. esetlegességek. Már agyunk ellenőrzése sem engedi, hogy feltétlenül megszeressük azt, akit ösztönünk sugalmaz. E tekintetben mindnyájan óvatos duhajok vagyunk. A cipészszegéd a gyárilányba bolondul bele, és nem a királynőbe. Ha pedig valóban elkövetné ezt a meggondolatlanságot, akkor nem tragikus hős lenne, hanem szálnalmas figura, és kinevetnénk. Másodsorban: a földgolyó 1600 millió embere még nem ismeri egymást, az összes férfiak nem találkoztak az összes nőkkel egy óriási

ismerkedési estélyen, ennél fogva egyik fél sem tudhatja, kicsoda is lehetne az ő végzetes szerelme. A budapesti férfiak többnyire a budapesti nőket szeretik. — Másfelől azonban a szerelmek lelki háttérében mély megfelelést, rokonságot, egymásnak-teremtettséget találhatunk. A normális férfinek ugyan majdnem minden csinos nő tetszik, akinek közelébe kerül. A szerelmet azonban nem szabad összetévesztenünk ezzel a tetszéssel. Az első kedélymozgalom ugyanis nem mond meg mindent, amit meg kellene mondania. Arra a vonzásra, amit majdnem minden nő gyakorol a férfivel szemben, legtöbbször csak nemleges válasz érkezik a férfi személyiségének mély magvából. A felületes vonzalomból csak akkor válik szerelem, ha nyomán a vonzalomnak érzelve csirázik ki a lélek; mélységeiben is. A lélek mélyének eredeti magatartása és állásfoglalása a valóság egészével szemben: eldönti ízlésünket, és érzelmeink, gondolkodásunk, akarásunk már az alapmagatartás szerint színezett. *Amint tehát nawítás volna azt mondanunk, hogy férfi és nő között a valódi szeretet semmi szexuális elemet nem tartalmaz, épp úgy balgaság volna azt vélnünk, hogy a szerelem nem más, mint szeocur alitás.* Amíg ugyanis a szexualitás hajlandó korlátlanul növelni azoknak a tárgyaknak számát, amelyek kielégítik, addig a szerelem jellemző vonása a kizárólagosság. Semmi sem tehet egy férfit érzéketlenebbé más szexuális vonzásokkal szemben, mint a szerelmi lelkesedés valamely nő iránt.

Ha azt mondjuk, hogy egy férfi azért lesz szerelmes egy nőbe, mert szépnek találja őt, akkor nem mondtunk eleget. Az alkonyodó antik világnak ragyogó, f enkölt és halhatatlan bölcselője: *Platón* volt az, aki összekapcsolta a szépség és a szerelem fogalmait. Nála azonban a szépség nem csupán a, formáknak és vonalaknak, az arcvonásoknak és testnek a tökéletességét, hanem általában a tökéletességet jelentette. „Szép“ ebben az értelemben annyi, mint: „legkülönb.“ *A szerelem tehát több, mint egy arc színezetén, vonásain, egy szem ragyogásán, egy alak karcsúságán való elragadtatás.* A sze-

relem: sorsdöntő választás, és a test, az arc, a szem, a hang a mozdulatok oly részletek, amelyek kifejezik annak a léleknek egyéniségét, amelyet választottunk. *A szerelem oly döntés, amely a legjobb életet választja a legkülönb társ oldalán, amely továbbá a legkülönb utódok nemzésére, tehát egy külön jövő és egy magasabbrendű emberfaj kialakítására törekszik. (Ortega.)*

Mivel a nemi ösztön minden más ösztönnél szorosabb kapcsolatba került a lélek egészével és a mélyebb lelki-szellemi rétegekkel, ezért nincsen oly megnyilatkozása az ember életében, amely a lélek egészétől elszigetelhető és önmagára alapozható volna. Illetőleg az a jelenség az erkölcsi világban, amit tisztátalanságnak, paráznaságnak nevezünk, épp ama, törekvésben áll, hogy az érzéki gyönyört a magasabbrendű és bensőbb dolgoktól elszakítsuk. A szexuális kielégülés gyönyöre önmagábavéve nem paráznaság, nem rossz erkölcsileg, de igenis tisztátalanná lesz, ha magasabb értékektől elszigetelve és azok rovására keressük. A szellemi élet tehát, mint minden téren, úgy szexuális téren is problémákat és konfliktusokat szült. Ezeket a problémákat vette észre Freud és a lélekelemzés.

A lelki konfliktusok eredő helye és virágkora az ember életében a serdülés időszaka, vagyis épp az a korszak, amidőn a nemi élet ösztöne és az erotikus hajlandóság az egyén egyik legerősebb irányulása és lelki mozgatóereje lesz. Ebben az időben a lelki konfliktus szükségszerű fejlődési fok, és egészséges lelki élet esetén később szerencsére magától elenyészik. De oly esetekben is, amidőn későbbi életkorokban lelki konfliktusok mutatkoznak, ezek serdüléses eredetűek.

A lélekelemzés ösztön és szellem e harcát még korábbi időből eredezteti, nevezetesen az egészen kis gyermekkorból. Amint említettük, gyermekkori eredetű és „elfeledett“ vagyis a tudattalanba merül gócokat tételez fel, és ezek volnának az alapjai ideges zavaroknak, lelki meghasonlottságoknak. Freud

egyik kiindulópontja a mindennapi élet apró botlásai: elfelejtés, megzavarodás, ügyetlenség stb. Úgy találta, hogy ezek nem véletlenségek, hanem tünetek: jelentésük van, tehát jelentősek lehetnek, mélységeket tárnak fel, és pedig épp azokat a mélységeket, amelyeket a tudat el akar takarni. Az ideges tünetek eszerint öntudatlan pótlásai elnyomott szexuális élményeknek és ingereknek. Alapjuk valamely konfliktus a személyiség különböző törekvései között. Az eredeti lélekelemző felfogás szerint ez a konfliktus az „én“ és a nemi ösztön között tör ki, helyesebben az önfenntartási és a nemi ösztönök között. Már a mindennapi apróságok is ilyen konfliktusok tünetei. Ha valamely szó nem jut eszünkbe, ennek oka esetleg az a körülmény, hogy tudatalatti képzettársítási viszonyba lépett oly más szóval, amelynek reánk vonatkozólag valami szégyenletes és egyúttal ingerlő jelentése van. Ha bizonyos anyagoknak, pl. bársonynak érintésétől idegenkedünk, bizonyos zajokat, pl. vászonnak körömmel való kaparását kellemetleneknek, idegesítőnek érezzük, akkor régi, rendszerint még a gyermekkorból származó szexuális élmények hatnak álruhában a tudat alól. A személyiségnek elnyomott törekvései ezekben a mindennapi botlásokban és zavarokban apró gáncsokat vetnek a tudatos és akaratlagos törekvéseknek. A lélekelemzés orvosi gyógyeljárása az idegeség lelki zavaraiiban pszichikus szakadék tüneteit látja, beteges túlfokozását annak az ellentétnek, amik tudatosan vagyunk, és ami csak álmainkat mozgatja, az álmokép szimbólumaiban jelenik meg, anélkül, hogy álmoképeinket megértették. Az ideges ember erőszakkal elnyom oly vágyakat és sóvárgásokat, amelyek nem egyeztethetők össze azzal az eszménnyel, amivé lenni szeretne. Ez az elhárítás már gyermekkorban megakadályozza a zavaró ösztönöket abban, hogy kibontakozzanak. A lélekelemzés ezért természetes irányt akar adni a természetellenessé torzult ösztönöknek, ferde lelki magatartások kijavítására, helyesbítésére törekszik. *Az ideges embernek mintegy pótolnia kell, amit gyermekkorában elmu-*

lasztott. Elnyomott gyermekiségeit le kell élnie, hogy az erők szabadabb játékából jobb egyensúlyt nyerjen.

A személyiség a, freudizmus számára két részre osztot-tan mutatkozik. A nemi ösztön érzéki gyönyör nyelésére tö-rekszik, a *libidó* hajtja. Az „én“ célja ellenben a valóság, a realitáshoz — az emberi együttélés erkölcsi és társas köve-telményeihez — való alkalmazkodás. Az ideges tünetek érzéki vágyteljesülést jelentenek, csak rosszul sikerültet és egyfajta megalkuvást. Az ösztönéletből eredő vágy a tudattalanba szorítottatott vissza, mert a vágy kielégítése kulturális okokból nem lehetséges. Az „én“ tehát ezt a vágyat önmagának sem vallja be. Az adott valóság az, amely a szexuális vágyak ki-elégítését megtagadja, eléjük korlátokat állít. Az ideges meg-betegedéseknél Freud szerint döntő egyfelől az ösztönélet foka, ez szerinte régebbi fejlődési stádiumban megrekedhet vagy ilyenekhez visszatérhet. Másfelől döntő az a körülmény is, hogy a fel nem használt „libidó“ mekkora mennyiségét bírja el a személyiség, továbbá, hogy mennyit képes — a szexualitástól elvonva és magasabb, szellemi ténykedés hajtó-erői gyanánt alkalmazva — „szublimálni“.

Újabban Freud az „én“-t az „ősvalami“-vel, az „az“-zal szembeállítva gondolta el. Az „én“ a lélek tudatos, az ősvala-mi pedig tudattalan része. Utóbbi tartalmazza az elnyomott nemi ingereket, előbbi pedig az elnyomások fogatosítója. Az „én“ olyan, mint egy napfényes, barátságos, morállal ér-zékenyen kitapétázott szoba, az ősvalami pedig egy sötét hátsókamra, Ha az első szoba lakójánál oly ingerek jelen-keznek, amelyeket nem hagyhat jóvá, akkor vagy kidobja őket az ablakon (ez az egészséges magatartás, a valódi le-mondás) vagy bezárja őket a hátsó kamrácskába, ahonnan alkalmilag álmok és tünetek koboldjai és kísértetei gyanánt szorongatják a lakót. Tehát nem a valódi lemondás vezet ide-gességre, hanem az elnyomás, amely nem más, mint az ön-magunkkal szemben való őszinteség hiánya, nyárspolgári megalkuvás, lelki meghasonlottság és egyúttal képmutatás.

A freudizmusnak egyoldalúsága és tévedése az a túlhajtott szexualizmus, amely az egyetlen lelki hajtóerőt a nemi gerjedelmek gyönyörében látja. Érdeme azonban, hogy a prüdériát, a farizeuskodó áltisztaságot leleplezte és az igazi lemondástól, tisztaságtól megkülönböztette,

V. Az élettárs megválasztásának lélektana és a házasság művészete.

A XX. század nagy háborúit megelőző és követő idők: két külön világ. Annyira különböznek és oly messze esnek egymástól, hogy ez a különbség semmiféle hasonlattal sem érzékeltethető. A nemi élet területén is megvan a változás. A XIX. század és a XX. század első évtizede a polgári morál korszaka, vagyis bizonyos titkolózásé és álszenteskedésé, úgy, hogy az erkölcsi tisztaság valódi erényének helyére lassan-lassan álértékek kerültek, és ezek az erény fogalmát nevetségessé tették, mert a nyárspolgáriság köpenyéül használták-

Mintegy 100 évvel ezelőtt *Mrs. Trollop* „Házi szokások Amerikában“ c. elevenen megírt könyvében a következő példákat sorolja fel az amerikai nő prűdériájára. Egy 14 éves ifjú hölgy akkor lépett be a fogadószobába, amikor ott előzetes tudta nélkül férfi is volt jelen. Ezt meglátva, kezét arca elé kapta, és: „Férfi! Férfi!“ kiáltással kirohant. — *Cincinnati*-ben egy fagyaltozókert tulajdonosa egy sveici lány képét ábrázoló táblán a leány kezében tartott papírlapon kérte a közönséget, hogy ne tépje le a rózsákat. A szoknya alól kilátszottak a leány bokái. A fagyaltozót látogató hölgyek erre igen megbotrántkoztak, és a tulajdonos nyomban komoly felszólítást kapott, hogy ha nem akarja, hogy a helyiséget bojkottálják, azonnal hosszabbítsa meg a szoknyát. A rémült tulajdonos mindjárt festőért küldött, de mivel a festőnek pilanatnyilag nem volt megfelelő színű festéke, a rózsaszínű szoknyát kézzel kellett szegélyezni. — Amidőn egyszer az író egy ifjú hölgynek pikniket ajánlott, ez így felelt: „Ilyen

dolgokhoz itt nem vagyunk szokva, és tudom, hogy nálunk nem tartják finomnak, ha urak és hölgyek együtt ülnek a fűben.“

Angliában sem volt külön a helyzet. A Viktória-korabeli angol nő-eszmény a gyengéd repkény volt, amely az erős tölgyre felkapaszkodik. Ebben a ragaszkodó gyengédségben, ebben az édes alávetésben látták az igazi nőiesség mivoltát: semmi sem nyeri meg annyira a másik nem vonzódását, mint az a tudat, hogy a nő a férfire vezetésért és védelemért pillant fel. A proletárnők természetesen már akkor is reggeltől estig tartó nehéz munkában éltek, ám a tehetősek hölgyei mintegy üvegházban nevelkedtek fel, semmittevással töltötték idejüket, és a társadalom a tudatlanságban vélte nekik megadni a védelmet az élet rút oldalaival szemben. *A nőnek úgy kellett az életet néznie, mintha a rossz csak kitalálás volna, mintha az ártatlanság volna a világ lényege.* Dickens annak idején támadásban részesült, azzal vádolták, hogy a Twist Olivér-ben „az emberiség söpredékét“ merészkedett rajzolni, és ezáltal rossz példát adott az ifjúságnak. 1890-ben megtámadták *Ibsen Kísértetei-t*, ama törvény alapján, amely az erkölcstelen házak fenntartását tiltotta. Mindezeket a műveket, így a Twist Olivér-t sem tartották úrinő kezébe való olvasmánynak. *A nőben tagadhatatlanul van bizonyos gyermekiesség.* A XIX- század azonban egyenesen gyermeket látott a nőben, amely védelemre szorul, kiskorú, tehát nem önálló, hanem alárendelt. A derék polgár kínosnak érezte, ha 40—50 éves feleségében is nem tudott bizonyos süldőleánylelkületet megtalálni.

Lény egében a helyzet egész Európában ez volt. A XIX. század asszonya tudatlanságból, gyengédségből és ártatlanságból összeszótt, mesterséges arculatánál fogva aztán természetesen jogokkal sem rendelkezett. Bár tisztelték, egzisztenciájában teljesen családjától vagy férjétől függött. A nemek között pedig általában a polgári táncterem légköre uralkodott: a férfi gáláns, nyers, felfuvalkodott, ostobán-leereeresz-

kedő és ugyanakkor ostobán szerelmeskedő, mintegy önmagát kakas-szerűvé tevő volt. A nő viszont ruházkodásban, taglejtésben, modorban, viselkedésben mintegy macskaszerűvé tette magát: arra törekedett, hogy a férfire ingerlő, titkzatos, édesen-vadidegen hatást tegyen és ezzel fejezze ki ellenkező neműségét. Az egész légkör ebben az időben férfi és nő között feszes, korlátolt, erotikus, merev, formákhoz-ragaszkodó, csuszamlós és balgatag. Ezt a hamis, idillikus-nyárs-polgári állapotot már a háború előtt kezdte megzavarni a házasságnak problematikussá válása és a nőmozgalom. Mind a kettő, lényegében véve az 1914—18. évi nagy háború után bontakozott ki óriási mértékű ütemben.

A XX. században a házasság problematikussá lett. Miért? Hiszen nem volt mindig az. Dédanyáink nem érezték annak. *A házasság problematikussága korunk egyik újszerű és jellemző megnyilvánulása.* A válások száma az utolsó 30 év alatt és részben már azelőtt is évtizedről-évtizedre és évről-évre szaporodott. Amióta a válás hivei ennek lehetőségét kiharcolták, a házasságnak igazi formája, az egynejlőség és egyfőrlőség, lassan és fokozatosan egy folytatólagos többnejlőségnek illetőleg többfőrlőségnek engedett helyett. *Nem nevezhető ugyanis monogámianak az oly házassági állapot, amelyet válásokkal esetleg többször is megszakítanak és más házassággal folytatnak.* A válás voltaképp nem más, mint törvényesen megengedett poligámia. A válások számának növekedése összefüggésben áll a nőmozgalommal. Amíg régen a legrosszabb, legelnyomóbb házasság ellen sem volt szabad a nőnek feltámadnia, addig ma a nő a tiltakozás és a férfiak kettős morálja ellen való harc állapotában él. A nő személyiségének az az elnyomása, egyéni szükségleteinek és vágyainak mellőzése a férj javára, a nő olymódon való teljes feloldadása a férj és a család érdekeiben, hogy mindez csak egyéni érdekeinek rovására legyen elképzelhető: hibás út, és ma már nem tartható fenn többé. Ilyen esetekben fordul elő, hogy *a férj halála vagy a válás után az asszony, aki eddig el-*

nyomott, értelmetlen, függő egzisztencia volt, most egyszerre egészséges, szociálisan értékes, boldog és hasznos. emberré fejlődik ki. Helytelenek az oly házasságok is, amelyekben a férjet pl. az üzlet annyira lefoglalja, hogy nem marad ideje és ereje kulturális és családi foglalkozásra. Felesége viszont tétlenül marad, nincs szüksége arra, hogy a jómódú férj oldalán teremtő tevékenységet fejtsen ki, dolgozzék, ezért boldogtalan és ideges lesz. Közben a férj nem tudja elképzelni, mi baja is lehet feleségének, hiszen mindene megvan, amit csak kíván. Sokszor a nő hűtlensége is erre az okra vezethető vissza. Már Nagy Frigyes, a porosz király helyesen írja feljegyzéseiben: „Az asszonyok erkölcstelensége sokkal inkább a tétlen életnek, mint vérmérsékletük hevességének következménye“² — Más esetben a tehetségét és tevékenységét semmi hasznos dologra nem fordító nőből lesz a költekező, pazarló asszony, mert aki nem tudja a saját értékét azzal mérni, hogy mennyit alkot, gyűjt, szerez, az öntudatlanul is azzal akarja mérni, hogy mennyit költ. A nagy pazarló majdnem mindig tehetséges, de olyan ember, akinek tehetsége rossz vágányra siklott. *A mai, szellemileg kifejtett nő a férfitől műveltséget, szellemi értékeket is kíván, és nem elégszik meg a csekélyebb értékű fél szer epével, nem is csupán erotikus-szexuális lény.* A nőmozgalom hívei hangoztatják, hogy a nőt évezredek óta csekélyebb értékűnek tekintették, csak az anyaságban jutott elismert pozícióhoz. A nőeszmény ezért az anyaság volt. Ma ellenben a nők az egyéniség jogaiért harcolnak, követelik, hogy a saját szükségleteiknek és képességeiknek megfelelőleg rendelkezzenek önmagukkal. Elsősorban — amint már *Ibsen* Nórája követeli — emberek, és csak azután akarnak feleségek és anyák lenni. A nőmozgalom a nő nemi-gazdasági függése ellen küzd, az ellen az állapot ellen, hogy a nő az élet minden anyagi és szellemi javát a férfin keresztül kaphatja csak meg. Innen ered a férfinak az a meggyőződése, hogy a nő az ő tulajdona, és életét úgy kell leélnie, amint a férfi kívánja. Ezt a férfi-meggyőző-

dést azonban mindenesetre az a gyakran előforduló nő-sajátosság is táplálja, hogy a nőnek nincs egyénisége, hanem aszerint a típus és stílus szerint módosul, amelyet férje és a környezet követelnek tőle. Általában *tévedés a nőmozgalom, hogyha azt reméli, hogy a szerelem, házasság és anyaság valamikor is oly részterület lehet csupán a nő életében, mint a férfiéban*. Férfi és nő között egyik örök lelki különbség marad, hogy a férfi soha sem képes csak apa, csak férj lenni, egyéb semmij az igazán szerelmes nő ellenben, továbbá az anya, elsősorban és egész lelkét betöltő módon az. Épp e körülmény okoz a pályaválasztás szempontjából is konfliktust a nő lelkében, mert *még mindig a házasság és anyaság a legfontosabb foglalkozás a nő számára, és minden időben az is fog maradni*. Ha egy férfi nem lesz apává, ez lényeges különbségeket idézhet elő lelki életében, mindazonáltal ezek a különbségek részleges jellegűek. Ellenben *óvakodjunk az oly nőtől, akinek nincs gyermeke*, ha a saját hibájából nincs! Pl. a magzatelhajtástól is azért kell óvakodnia minden nőnek és akár a házasságon kívül fogamzott gyermekeket is, ha már egyszer így történt a dolog, minden áldozat, szegény, botrány vállalásával is megtartania, mert ea a saját lelkének elemi érdeke. *Ép lélek nem lesz abból a női lélekből, aki hozzájárult ahhoz, hogy gyermeke ne születhessen meg*. Az anya-természet a nőben ezt nem tűri el súlyos neurózis és bűntudat nélkül. A szerencsétlen nő nem csupán a saját, hanem mások sorsának is rontója lesz, mert bűnével egyedül akar maradni. Tanácsadásaim során számos esetben tapasztaltam férfi és ne között való elhidegülés oka gyanánt, mégpedig a nő részéről való elhidegülés eseteiben, a női léleknek olyan neurózisát, amely nem tűri a kapcsolatot még az olyan férfival sem, aki pusztán vele együtt tud e tetről, ha mindjárt a meg nem születhetett gyermek más férfitől való is volt.

A nőmozgalommal sok tekintetben kapcsolatosan léptek fel a házasságon kívüli nemi élet hívei és hirdetői. Ezek a házasságot a mithoszok idejébe utalták vissza és tabunak

nevezik, tehát olyasminnek, ami egy szellemileg tudatos lény számára nem lehet érvényes. A polgári értelemben vett házasság intézményével szemben eszerint egyedül az a viszony szent a szerelemben, amely az egyén lelki és szellemi fejlődése számára a legtöbb teret nyitja. A nőt sem szabad tehát megvetnünk, ha ő „megismerés“ felé haladó útjában, a világ megismerése közben, új meg új férfinak kell, hogy odaadja magát, hogy újat foghasson fel. Valami igaz mag ennek az iránynak szólamai mögött is lappang, és pedig az, hogy a *régi világ figyelmességeinek, lovagi szolgálatainak, galantériájának helyébe a férfi részéről új fajta figyelmesség kell, hogy lépjen a nővel szemben: a lelkes, szellemi lény iránt, az ember iránt való figyelmesség.* Ez a leggyengédebb beleérzést jelenti a másik ember lelkébe. A szerelmek és házasságok lelki kapcsolai gyakran azoknak az impulzív embereknek hibáiból bomlanak fel, akik nem tudnak és nem is akarnak megértő alkalmazkodást tanúsítani, és ugyanakkor ezt a hibájukat üldözteteses téveszme módjára vetítik a másokra, mondván, hogy ő az, aki nem érti meg őket, nem gyengéd és nem alkalmazkodó stb.

A házasságon kívüli nemi élet a XX. század harmadik évtizedétől kezdve rohamosan terjedt el. E folyamatot több tényező hozta létre. Első a háború végével 1918-ban fellángoló érzéki mámor. A háborúból hazatérő emberek a *tangó* ritmusában, a *shimmy* vonaglásaiban léptek korunk szexuális forradalmának útjára. E forradalom egyik termése volt Amerikában a *flapper*, a könnyűvérű, gyönyörre sóvárgó fiatal leány is. — Másik tényező a nő gazdasági önállósága és a gazdasági élet individualizálódása. A család megszűnt termelési egység, munkaközösség lenni. A termelésnek az egyes ember munkájára van szüksége. Így aztán a család egyes tagjai a maguk életét élik, nincs meg bennük eléggé az egymáshoztartozás érzülete, különböznek hajlamaikban, lelkületükben, műveltségükben. A rohanó élet a családban is a réginek elhagyását, az újnak igenlését követeli, és nem akar alárendelt-

séget, tekintélyt, hagyományt ismerni. Az otthon egész intézménye hanyatlik. A nő számára lehetővé válik az önállóság, a gazdaságilag férfinélküli létezés. Az önálló nő típusa mindenütt megtalálható, egészen a nőkatonáig és a török nőemancipációig. A nők követelése a férfiakkal való jogegyenlőség irányában már most nemi területre is kiterjedtek. *A régi nőtípusok: a sajnálnivaló vénkisasszony, a támaszra szoruló leány, az önmagát alárendelő anya helyére az öntudatos nő-legényember lépett, ez felveszi a hónap végén fizetését és ha férjhez megy is, a férfitől nem vár egyebet szerelemnél.* A leány továbbá, mint kenyérkereső nő, nem tudja magát elszigetelni az őt körülvevő férfiaktól. Ezért állandó kísértésnek van kitéve, és a kísértések főleg akkor veszedelmesek, mikor egyúttal anyagi előnyökkel kecsegtetnek. — Harmadik tényező a fogamzást gátló szerek elterjedése, ismeretessége és olcsósága. Ez megerősítette a nő függetlenségét nemi területen, és alkalmat adott neki oly nemi életre, amelynek alig vannak nagyobb nehézségei a férfiakénál. Mindazonáltal a törvénytelen gyermekek száma is szaporodott.

Ha régebben a nő helyzete biztos és szoros — kétségtelenül sok tekintetben igazságtalanul szoros — korlátokkal volt megkötve, akkor századunkban az az irány kerekedett felül, amely ezt a helyzetet bizonytalanná és hovatovább minden korlát nélkül valóvá tette. A nő helyzetének megváltozását kifejezi ruhája, viselkedése és külseje is. Ha régen bokáját is elfedte, most térdét is mutatja. Régen fűzővel korlátozta testi körvonalait, most nyakát is borotváltatja.

A modern szexuális forradalom az utolsó évtizedek ifjúságának körében mutatkozott legkevésbé gátolva. Amíg a 30 éven felüliek tanácstalanok, addig a 25 éven aluliak a régi morált elavultnak, érvényét veszítettnek érzik, és úgy vélik, hogy valami új szabadság hajnala pirkad. *A nemi életnek új módját, a réginél őszintébbet és szabadabbat keres az ifjúság.* Sajnos, a múlt század nemi képmutatásának méltó

megvetése mellett nagy helyet foglal el a szabadosság, itt-ott a teljes zabolátlanság is. *Sok ifjú elveszteni látszik érzékét a tisztasággal szemben, és az önmegtartóztatás kötelező erejét lemosolyogja*, a régi felelősségérzelmén túlteszi magát, a házasságon csúfolódik, az érintetlenséget megveti. Természetesen sok volt az elmúlt évtizedekben a gazdasági oka is az ifjúság nemi forradalmának. Az önző gazdasági rend és gazdasági kilátástalanság, a munkanélküliség és a család fenntartásához elégséges keresetnek gyakran a 30. életéven felül is mutatkozó hiánya is keserítette el az ifjúságot és kergette szexuális bolsevizmusba. — Ugyanígy felismerhető azonban a világnézeti ok is, az a körülmény, hogy a XX. század emberének értékelése és meggyőződése hatalmas, új eszmék befolyására válságba jutott. Ez a válság megrendítette az elődök szexuális eszményei iránt való tiszteletet is. Ezek közé az eszmények közé tartozik a házasság és a család is.

Pedig *a házasság intézménye egyáltalában nem avult el, sőt ellenkezőleg, ez az intézmény nagy jövőnek néz elébe*. Tévedés ugyanis a XIX. századnak tagadhatatlanul sok meszterkétséget tartalmazó felfogásából arra következtetnünk, hogy a házasság is valami mesterséges emberi kiagyalás csupán, és nem felel meg az „östermészetnek.“ *A legtöbb állat ugyanis családban él és neveli fel kicsinyeit, ami 'pedig az embert illeti, az újabb ethnológiai kutatások világosan igazolták, hogy a mmioгам házasság az ember legősibb intézményei közé tartozik*— Kétségtelen azonban, hogy a szellemi létezés magasabb foka minden területen, a házasság körében, is, feszültségeket és problémákat teremt. A házasság ma még tökéletlen, és a jövőben tökéletesebben kell lényegét kibontakoztatni.

Mi a baj a modern házasságban?

Amint láttuk, a bajoknak társadalmi, gazdasági, világnézeti stb. messze elágazó gyökerei vannak. Hogyha lélektani oldalon fogjuk meg a kérdést, akkor e bajok két csoportra, oszthatók, két gyökeres pontban kell megjelölnünk mindazt,

amit a lélektan avatott orvosolni a házasságnál: 1. hibás, könnyelmű és felületes párválasztás, 2. a házasságnak hibás, könnyelmű, életművészet és hozzáértés nélkül való lélése. Eszerint a gyakorlati lélektan két ponton képes az emberi sorsot a házasság körében megjavítani: *a házastárs-megválasztásának és a házasság művészetének* lélektana által. Vegyük e két területet egyenként, mert hiszen világos, hogy mind a helyes párválasztás, mind pedig a házasság helyes élése nélkülözhetetlen feltétele a jó házasságnak, a házasságok sikerének egyik feltétele nem pótolhatja a másikat. Akármilyen helyesen választotta meg valaki az élettársat, mindent elronthat egy elhibázott házaselet, és akármilyen művésze valaki a házaseletnek, meg nem felelő élettárs szerencsétlenné teheti a házasságát. Hány ember rohan a házasságba könnyenhívősegből, könnyelműsegből, türelmetlen szenvedélyből és vak érzékiségből, hiúságból, törtetésből, pénzvágtyból, jóindulatú gyengeségből, átmeneti közös szerelmeskedésből, teljes közönyből és vigasztalan beletörődéssel, hány csal és hány csalódik! Mennyien választják ki élettársukat olyanformán, mint ahogyan egy tőzsdetippet kiválasztanak, mennyien lépnek a házasságba oly módon, amint egy kávéházba vagy kártyapartiba szokás belépni? Hányan kötnek házasságot kényszerből, mert csak a házasság és az öngyilkosság között választhatnak, hányan frivol módon és tudatlanul, egymással szemben félig idegenek gyanánt, elégséges felelősség és szilárd érzület nélkül, oly szerződésekkel, amelyeknek aláírása pillanatában már el vannak szánva, hogy megszegik azokat. Hány szellemileg-testileg kiskorú köt házasságot, hogy aztán elvérezzen abban. Egynéhány; példa mindez csupán, a házastárs hibás megválasztására. *Össze nem illő emberpárok házassága szerencsétlen szokott lenni, mert a szerencsétlen párválasztásból eredő hátrányokért egymást szokták okolni.*

Hogy azonban vannak egymás számára teremtett lények, ez, bármilyen ritkaság is, de előfordul. Okáról a földi tudo-

mány mit sem képes mondani, mert ez az ok a metafizika világába tartozik. Vájjon egy eredeti egységnek kétfelé osztottságáról van-e szó, mint *Platón* tanítja? Vagy Isten újonnan teremt-e meg két egymásnak szánt lelket egyszerre? Avagy a lélekvándorlás és újra-megtestesülés a magyarázat? Vagy végül épp az, ami bölcs elrendelésnek látszik, csak a vak véletlen műve- volna? Ezt a kérdést minden ember a saját hite és világnézete szerint döntheti el. Épp ezért a párválasztás helyességét és a leendő házasság boldogságát előre egészen kiszámítani nem is lehet. Mindig marad valami kockázat, valami előre nem látható elem, valami meglepetés. *A maradék nélkül való egy-másnak teremtettség továbbá ritka, mégpedig azért, mert a legtöbb ember számára nem lehet egyetlen ellenkező neműben mindent megtalálni.* A legtöbb esetben valami nem egyezik: az érzékek vagy az érzelem, a nézetek vagy az ízlés vagy az életérzés stb. Ekkor az a veszély, hogy az eredetileg mély érzelem, vonzalom elsekélyesedik, zátonyra fut. Akadnak kiegyensúlyozatlan lelkű emberek, csupa lelki végletből összerakva, akár azért, mert igen gazdag lelkek, akár, mert egymástól idegen öröklött adottságok keverednek bennük: hidegek, mint az acél, és mégis roppant szenvedélyesek; állandó tudat-ellentétekben élők, semmire sem képesek elhatározni magukat; a lelki határvonalakon tévelyegnek, szívük és eszük folyton hadilábon áll stb. Mivel sehová sem képesek egészen tartozni, mivel semminek sem tudják fenntartás nélkül odaadni magukat: leginkább náluk fordul elő, hogy egyszerre nem egy, hanem két, esetleg több ellenkező nemű személybe szerelmesek- Ugyanez az eset gyakran tapasztalható az élet fordulópontjain, azokban az éveekben, amikor világszemléletünk és életstílusunk az átmenet és átértékelés idején megy keresztül, amikor régi eszményeink és vezérlő értékcsillagzataink leáldozóban vannak, új eszmények születnek meg lelkünkben.

Mit tud tehát a gyakorlati lélektan mégis mondani arra vonatkozólag: kik házasodjanak össze, és kik ne?

Meg tudjuk-e mondani pl., hogy bizonyos meghatározott két ember házasságra lépjen-e vagy ne, és ha meg tudjuk mondani, milyen kritériumok és vizsgálatok alapján? E kérdésre azt felelhetjük: a lélektan nem tud ugyan mindent megmondani, de igen sokat és fontosat mégis.

A legelső probléma a következő: *két ellenkező nemű ember vonzódást érez egymás iránt. Következik-e ebből, hogy összeházasodjanak?* Sokak szerint a szerelem a legrosszabb tanácsadó arra vonatkozólag, hogy kit válasszunk házastársul. Eszerint az ember rendszerint másba lesz szerelmes, mint olyanba, aki neki házastárs szempontjából megfelel. Francia felfogás szerint romantika és házasság külön lapra tartoznak.

A lélekelemzés azt tanítja, hogy a férfi kétféle típusba lesz szerelmes: az egyikbe eredetileg anyja, a másikba nővére vagy leánypajtása tartozik. Az egyik az anyának, a másik a szeretőnek és pajtásnak típusa. A lélekelemzés szerint már most az anyai nőtípus választása szerencsés, a szerető típusáé pedig rosszul sikerült. Az anyai nőtípus ugyanis az, amely a férfi szempontjából az ősi-természetesben gyökerezik, a szerető típusa ellenben a férfi részéről a kalandvágynak, játékosnak, felelőtlennek rokona. Ha élettársunk valóban a nekünk-rendelt, akkor álmainkban gyakran az anyai alakját ölti magára, azonban ez soha nem történik meg a pajtás-szerelmes alakjával, akármennyire színessé is teszi életünket. *Aki eszerint a barátnő, illetőleg a pajtás típusát választja, az félreértésnek esik áldozatul.* Ugyanez a tétel áll nemcsak a férfi, hanem a nő szempontjából is. Ha a lélekelemzésnek ebben a tanításában van is sok, erősen vitatható mozzanat, annyiiban mégis igaza van, hogy felfedezi a férfi számára a nő két lehetséges aspektusát. A lélekelemzés azonban a két típus összeegyeztethetetlenségét vallja, holott *a tökéletes feleség épp az, aki szeretőt, anyát és barátot egyesít magában.*

Hogy egyébiránt a szerelmi vonzalom alapján kötött há-

ményen nyugszik az ismeretesnek, viszontlátásnak az <xz érzelme amelyről minden szerelmes tud: a szeretettben a saját lélekképének tükkrét pillantja meg. Ezért *nem csoda, ha szerelem az első pillanatra is keletkezhet*, sőt inkább az az érthetetlen, hogy nem minden valódi szerelem keletkezik hirtelen. Jung mindenesetre helyesen ismeri fel azt a tényállást, hogy *minden szerelem: keresés*. Öntudatlanul is *keressük magunkban a szeretett lény képét. A nő a férfiben, férfi a nőben Jung szerint a saját lényének képét keresi*.

Más elmélettel hasonló eredményre jut a magyar Szondi Lipót ösztönlélektana is. Szerinte ösztöneinket kiélhetjük egyenes vagy kerülő úton. Utóbbi megint lehet kulturálisan értékes vagy kulturálisan értékellenes. így pl *a nemi ösztön kulturérett foka azt a képességet jelenti, hogy valaki egész életre szólón boldoggá tesz egyetlen másnemű személyt, és ugyanakkor önmagát is*. Vagy pl. a harc, kegyetlenkedés ösztönét valaki kiélheti úgy, hogy vívó, boxoló lesz, de kiélheti erkölcsi önmegtagadás, aszkézis útján is, ugyanígy civilizációs törekvésben, vagy ellenkezőleg, személy elleni bűnözésben, súlyos testi sértésben, gyilkosságban. *Az ösztönadottságok befolyásolják, sőt meghatározzák pályaválasztásunkat, párválasztásunkat, eszményeink és barátaink megválasztását*. Ezeket az ösztönös és sorsdöntő választásokat az ösztönadottságok ú. n. genotrop úton határozzák meg. Szondi szerint vannak lappangó ösztönadottságaink, vagyis olyanok, amelyeket csak egyik elődtől örököltünk, tehát amelyek nem kettős, csak egyes adagban fordulnak elő bennünk. Törekvéseinknek és egyéniségünknek a lappangó ösztönadottságok és ösztönredellenességek nem „nyílt” tulajdonságai ugyan, de azért hatást fejtenek ki, amennyiben öntudatlanul befolyásolják választásainkat. Aki pl. nem kettős, csak szimpla adagban örökölt valamely elmebetegségre hajlamosító ösztönfogyatkozást, az ezt az elmebetegséget nem kapja ugyan meg, de családfa-kutatással igazolható, hogy házastársát és

barátait oly családból választja, amelyben szintén előfordult ugyanaz az elmezavar.

Jung is, Szondi is egyaránt azt hangsúlyozza tehát, hogy a szerelem és a párválasztás: kiegészülés, egyéniségünknek egy másik egyéniség hozzákapcsolása útján oly kiteljesedése és kiegyenlítődése, amely ösztönös, öntudatlan erők működése folytán jött létre. Kérdés azonban, milyen lélektani bizonyítéka és jelei vannak a valódi és mély szerelemnek a tartós szerelemnek, hogy megkülönböztethető legyen a futólagos és mulandó szerelmektől?

Hiszen a heves vérmérséklet, szexualitás és szenvedély könnyen összetéveszthető a mély szerelemmel. Holott lényeges a különbség. *Az igazi, tartósnak Ígérkező szerelemnek első ismertetőjele nem a szenvedély, hanem a gyengédség, együttérzés, aggódó figyelmesség.* Azt kell tehát megfigyelnünk, hogy a másik fél mennyire érdeklődik személyes ügyeink, örömeink és gondjaink iránt, milyen részt kér azokból? Csak udvarias képmutatásból teszi-e fel kérdéseit, hogy minél előbb rátérjen az egyetlenre, ami érdekli: a csókolózásra, vagy pedig őszinte érdeklődés fűti-e? *Ha utóbbi nincs meg, akkor m ilyen ember szerelmében ne bízunk, nem lesz tartós. Ha megcsömrölik a csóktól, nincs további kapocs.*

Amerikai pszichológusok szerint továbbá az, a körülmény is kritériuma a szerelem tartósságának, hogy *mennyi a közös érdeklődési terület.* Minél több ilyen közös terület a kíváncsóság, szórakozásban, sportban, irodalmi vagy más szellemi területen stb. Voltakép Szondi ösztönlélektana alapgondolatában itt is megmagyarázza a tényt. Az a helyzet, hogy szórakozásaink és szenvedélyeink megválasztása épp oly mélyen jellemzi egyéniségünket, mint a párválasztás vagy pályaválasztás. „Madarat tolláról, embert barátjáról...“, ezzel együtt épp így mondhatjuk: „... embert szórakozásairól...“. Az szórakoztat, ami érdek, tehát: a szórakozás, érdeklődés rokonsága a lelkek rokonságának jele.

A szerelmi kiegészülésnek két lélektani főtvényszerű-

sége van. Mivel azt a személyiséget kell házastársul választanunk, akinek segítségével, hozzávételével a saját egyoldalúságainknak, mindannak, amivel egyedül nem tudtunk volna el-
készülni: fölébekerekedhetünk, épp ezért a kiegyenlítettebb természetekről áll, hogy liasonló a hasonlóval társul, az egy-
oldalúan feszült egyéniségeket ellenben a saját ellentétük vonzza. A kiegyenlítettebb lelkek ugyanis abban a másnemű emberben találják meg legjobb kiegészítésüket, aki lényege-
gileg hasonlít hozzájuk, csak egyes vonásaiban tér el, még-
pedig oly módon, hogy ez az eltérés a másik fél jellemvonásai-
hoz gazdagító viszonyban áll.

E két főtételt igazolja Kretschmer-nék 100 házaspárról gyűjtött, igen hosszú és részletes megfigyelésen nyugvó anyaga is. Az az ember pl., aki Kretschmer ú. n. „hipomá-
más“ típusába tartozik, vagyis vidám, mozgékony, termé-
szetes, eleven, társas hajlamú stb., ritkán házasodik össze
másik hipomániással, hanem rendszerint Szkizothim embert
választ, vagyis hidegebb, szárazabb, zárkózottabb, lelki-
sztatikus, merevebb lényt. Szkizothim is ritkán házasodik
össze szkizothimmal, de egyébként gyakran köt késői ház-
aságot is vagy válik agglegénnyé. Ezt a szkizothim egyedül-
lét-keresés teszi érthetővé. Egyformaságukkal tűnnek ki el-
lenben Kretschmer esetei közül az ú. n. synton-házaspárok^
[\agysis](#) a realista, kiegyensúlyozott, kényelmes emberek. Még
járásukban is oly egyformák, mint két jól felhúzott óra- De-
rűs nyugodtság, polgáriasság, a meleg kávéscsészék légköre
van körülöttük.

Az élettan álláspontja szerint férfi és nő nem teljes el-
lentétek, hanem minden férfiben vannak testi-lelki értelem-
ben veit női elemek, és megfordítva, hogy szinte nem is be-
szélhetünk férfiakra és nőkre, hanem csak inkább-férfias
vagy inkább-nőies lényekről, egyik vagy másik elem túl-
súlyáról. Amint Jung tanítja, egyéniségüknek azok a voná-
sai, amelyek gyengébbek, fogyatékosabbak: a tudattalanban
foglalnak helyet. Szondi szimpla adagban előforduló lap-

pangó tulajdonságoknak nevezi ezeket. Azonban mind a két kutató megegyezik abban, hogy a tudattalanból kivetődnek és a saját képükre határozzák meg a választott élettársat. Ezért vannak oly házasságok, amelyekben férfi és nő ösztönszerűleg úgy választották meg egymást, hogy lelkileg egyik átvehesse a másiknak részleges nemi szerepét. Ezek a házasságok többnyire sikerültek. Az okos, ügyes, lágykedélyű vagy pedig az élettől idegenkedő, finomérzelmű férjjel szemben a különben erélyes, kemény, éles feleség a férjet eszményítő, rá feltekintő, esetleg őt anyagilag gondozó szerepet foglalja el, mert így tudja nőiességét, részleges férfiassága ellenére is, kihangsúlyozni. Szélső esetekben ezek adják a papucshős-Xantippe-házasságok képét.

Pszichopáthiás vagy szellemileg rosszul kiegyenlített emberek házassága szerencsétlen szokott lenni, mert *ezek az emberek sem a saját életboldogságukhoz nem értenek, sem a helyes ösztön nincs meg bennük a párválasztáshoz*. Amint említettük, a beteges, önmagával ellentétbe került lélek sehová sem tud egészen tartozni, ezért *«j szerelmi életben is kiszámíthatatlan, megbízhatatlan, áruló lehet*. Strindberg házasságai a prototípusai a beteges lelkű férfi zavarokkal teli viszonyára a nővel szemben. Kretsehmer szerint Strindberg az ú. n. interszexuális férfiakhoz tartozott, vagyis azok közé, akik testileg-lelkileg félig-meddig az ellenkező nem körébe sorozhatók. Oly férfi volt tehát, aki az ő részleges nőiességét, mint fogvatkozást, túlpótolni törekedett, férfi-szerepének merev hangsúlyával. *Benne magában küzdött a férfi és a nő, ezért hányódott uralomvágy és az alárendelés gyönyöre, forró szerelem és hideg gyűlölet között*.

Zavarhatja a párválasztó ösztön helyes megnyilatkozását a gyermeknél a szülőhöz való viszony is. Akinek pl. anyja uralomratörő természetű, az a férfi vagy hasonlóan uralomratörő nőt választ élettársnak, vagy pedig anyjánál minden tekintetben csekélyebb értékűt. Az első eset tudattalan lázadást jelent az anya befolyásával szemben, és ugyanakkor to-

vábbi önalávetést hasonló befolyás iránt, a második eset az anyai hatás győzelmének közvetlen elősegítését. A szülők rossz házaselete, évtizedes civódása és marakodása a házasságtól való menekvést, nem ritkán pedig oly hajlamot válthat ki a gyermekből, hogy ez folyton csak nős férfiakra Illetőleg férjes asszonyokra vessen szemet. Említettük, hogy nőnél a magzatelhajtásból eredő büntudat és neurózis a nő ellenszenvét és megfutamodását eredményezi *nem* csupán a gyerek apjával, de minden más férfival szemben is, aki erről tudomást szerzett.

A házastársak között fennálló poláris kiegészítő viszony feltételezi a *házasfelek lelki színvonalának egyenlőségét/Keyserling* gróf helyesen hangsúlyozza, hogy *csak egyenlő színvonalú jellemek házassága szerencsés*. Minden emberi lélek jelentés-összefüggés, szellem, amelynek középpontja magasabban vagy mélyebben fekszen. Uri léleknek rab-szolga-természettel, mély léleknek felületessel, finomnak közönséggel vagy durvával, ízlésesnek ízléstelennel, átszellemlélek állatiassal, megbízhatónak megbízhatatlannal, becsületesnek tisztességtelennel, műveltnak műveletlennel, nemes életerejűnek silány vitalitásával stb. való házassága szerencsétlen, és, *mivel e földi éleiben a nehézkes törvényei uralkodnak, rendszerint az alacsonyabb húzza le a magasabb színvonalon állót*. A színvonal egyenlősége nem más, mint helyesen értelmezett születés-egyenlőség. Az egyenlőtlen színvonalúak házassága az igazi *mésalliance*. Az egymástól élet-tanilag idegen, messzeálló vércsoportok tagjainak összeházasodása inkább az utódok, tehát a fajnemesítés szempontjából meggondolandó, de a házasfelek között nem okvetlenül jelenti a házasság szerencsétlenségét. Hogy pl. a néger és a fehérember, vagy kevésbé szélső eseteket említve — a magyar és zsidó, magyar és lengyel magyar és észak-rémet, magyar és oláh összeházasodása csekélyebb értékű, kiegyensúlyozatlan, ideggyengébb, lelkileg betegesebb, erkölcsi ellenálló erőben megfoglyatkozott utódokat hoz létre,

ezt az állítást csupán tudományelőtti megfigyelések igazolják, de csak az eseteknek mintegy 80 százalékában. Marad fenn 20 százalék, amelynél a kedvezőtlen fajkeveredés ellenére is kifogástalan és értékes utódokat találhatunk. Ki merné egy Hunyadi János nagyságát csak árnyalattal is kisebbiteni, csupán azért, mert magyar vér mellett oláh is csörgedezett ereiben?! — *Tudományos tapasztalataink a fajkeveredés káros hatásairól pontosan csak állatokra vonatkozólag vannak. Az emberre vonatkozólag az elfogulatlan tudományos munkának a kérdés tisztázása érdekében még ezután kell megindulnia..*

A házasság célja azonban a színvonalnak megtartása mellett annak emelése is lehet. Ez, ha egyáltalában sikerül, csak az asszonyok által sikerülhet. A férfi ritkán emeli fel az alacsonyabb színvonalú nőt, a nő ellenben, mint született anya, alkalmas a férfi nevelésére. *így emeli, vonja felfelé a vissza-visszahanyatló emberiséget az örök-nőiség.* A régiek bölcsen jártak el, amidőn megengedték a nőnek a rangján alul való házasodást, de a férfinak soha. Végeredményben *Nietzsche* jelmondatát kell követnünk a házastárs megválasztásánál: „*Nicht forspflanzen, höherpflanzen sollt ihr euch!*“ Ezért kíván a férfi mindig csalhatatlanul felnézni arra a nőre, akit szeret, ezért kívánja a nő tisztelni is szerelmét. Akivel az ember nem egyenlő színvonalú, azzal nem is illik valóban össze a házasság szempontjából.

Mindaz, amit eddig mondtunk, az utódok szempontjából való párválasztásra is áll tehát. Hiszen említettük, hogy a valódi szerelem az emberkiválasztás, a fajnemesítés természetes eszköze is. Azonban a tudás szintén kötelez e területen. *Mai tudásunk melleit gonosztett gyermekeknek életet adni oly esetben, amikor előre tudjuk, hogy azok gyógyíthatatlanok lesznek. Viszont értelmetlenség volna egymást szerető emberek házasságát megakadályozni, csak azért, mert abból kedvezőtlen utódok fognak születni.* Nem csupán a jövő számít ugyanis, hanem a jelen is. Kíváncsian azonban

az egyének felelősségérzetét növelni. Korunkban ütött a fajnemesítésnek, az eugénikának történeti órája- A fehérfajú népek hanyatlásának elkerülésére nincs más mód, mint a fajnemesítés. *A vér sorsa egyúttal a szellem sorsa is, mert ezen a földön a szellem csak a véren keresztül képes megnyilatkozni. Ezért óriási a szülők felelőssége.*

Az élettárs helyes megválasztása, amint említettük, egymagában még nem oldja meg a házasság összes problémáit, a házasfelek igyekvése és arra termettsége nélkül. *A jó házasság tehát: művészet. Ehhez a művészethez már most a nő jobban éri, mint a férfi. Ezért a házasság problémája elsősorban férfi-probléma.* A rossz házasság a férfinek inkább árt, mint a nőnek, de a férfi saját hibájából. *Á férfi gyakran nem tudja, mit jelent a házasság, ezért nem fokazza önmagát, szimpla lesz a házasságban, hagyja a házasságot magától alakulni, tehát öntudatlanul visszaesik az el-kényeztetett gyermek szerepébe.* Pedig a házasságot nem szabad biztonság gyanánt felfogni, mert ezzel nyárspolgá-rivá tesszük.

Elsősorban nem szabad a házasságot, amint a legtöbb férfi hajlamos erre, szerelmi biztonság gyanánt felfognunk. Ha a férfi a házasságot az ösztönökkel azonosítja, amelyek abban önként értetődő kielégülést nyernek, akkor az ösztön csakhamar kialszik. *Az erotika értelme ugyanis a változatosság, a szokatlanság ingere. Az egyformaság és megszokottság elveszi fényét, izzását. A legnagyobb szenvedély is megcsömörlik, ha a torkig való jóllakásig elégitjük ki.* Már pedig* egyáltalában nem szükségképi, hogy a savanyú uborka legyen a derék házasember jelképe. *A szerelem életeleme viszont a bizonytalanság az állandó küzdelem a szereteti fél birtoklásáért, a rettegés és veszedelem, hogy elveszíthetjük azt, aki nekünk adta magát.* A biztonság kényel-me, a nyárspolgáriság, önmagunknak a biztonság önző érzelmével való megnyugtatósa, amely a feleségből eleven ház-tartási eszközt csinál, semmi fáradozást nem igénylőt, elmoz-

díthatatlanul a helyén maradót: *minden valódi emberi szövetségnek halálos veszedelme. A szerelem: művészet, tehát nem tűri a gépiességet és ismétlődést, szüksége van a uiegtlpetésre, a váratlanban rejlő édes ingerre, a kiszámíthatatlanra, amelyet nem lehet előre beigazítani. Ahol a& ismétlés kezdődik, ott megszűnik a művészet, ott egyszerűen az unalom kezdődik, a megszokottság közönye. A szerelem életéhez továbbá szükség van korlátokra, akadályokra is. Annak a találékonyságnak, önmaguk ama fokozásának, amelyre a házasságoknak a házasságban szükségük van, egyik módja tehát, hogy egymással szemben bizonyos korlátokat, distanciat őriznek meg, pl. modorban, külön hálószoba tartásában stb.*

A nőnek a férfihez hasonlóan nehéz és művészi a feladata a házasságban: a tökéletes feleség anyja, szerető és barát egyszemélyben. Sokak szerint e három nő-arculat nem egyesíthető ugyanazon nőben ugyanavval a féfivel szemben, így pl. az a hűség, az a megnyugvás, amely az anyai szeretetből árad, hogyan volna összeegyeztethető a szerelem nyugtalanító varázsával? Az anyára, a barátira mindig lehet számítanunk, biztonságot meríthetünk lényükből és hűségükre vonatkozólag, de a szerelem pillanatok alatt keletkezhet, és addig tart, ameddig tart. *Nagy szerelmek hirtelen, mintha dér csípte volna meg őket, elhervadhatnak. Kétségtelen, hogy a mulandó szerelmek mellett vannak élethossziglan tartó szerelmek is, sőt minden igaz szerelem tartós, csak-hogy ezt csupán utólag, a halál órájában lehet eldönteni valamely szerelemről, de előre nem lehet korlátlan bizonyossággal megmondani: mulandó lesz-e vagy igazi, tartós?*

Amint látjuk, ez az ellenvetés nem állja meg helyét, sőt maga is elismeri, hogy *a hűség minden valódi szerelem velejárója. Épp ezért azonban a barátság és szeretet elemének nem szabad belőle hiányoznia, és azok, akik úgy vélik, hogy a szerelemből e két elem hiányzik, azok nincsenek tisztában a szerelem mivoltával. Minden igaz szerelem tartalmazza az*

intenciót önmaga megörökítésére. Ez az önmegörökítés pedig kétféle: egyik a gyermek, másik a hűség. Mind a két mód a házasságban lehetséges valóban. Amelyik szerelemből akár a hűség, akár — önkényes elhatározás folytán — a gyermek hiányaik, az a szerelem terméketlen, kilátástalan, a jövő összefüggéseiből magát kiszakító, az étellel szemben nem engedelmes. Ismételnünk kell: a tökéletes feleség anyát, szeretőt és barátot egyesít magában. Ezek közül egyik arcu^u latnak sem szabad hiányoznia, de külön-külön sem elegendő egy-egy közülük. így pl. ha a nő csak — anya, ha csak a házasságban csak a gyermekekre gondolnak, akkor a szülők nem fognak látni egymásban egyebet a továbbszaporodás erő eszközénél. Ezt bizonyítja a kezdetleges népeknél dívó megvetése az asszonynak, aki viszont férjében nem lát egyebet szükséges rossznál, kenyérkeresőnél vagy személytelen védőnél és gondoskodónál. Ugyanígy azonban az sem elegendő, ha a nő csak — erotikus lény, semmi más. Téves volna a fent mondottakat a szerelem nyugtalanító varázsáról és a bizonytalanságról, mint a szerelem életeleméről, úgy értelmeznünk, hogy a nő feladata a férfi állandó nyugtalanítása, a közeledés és távolodás játékával, a saját kiszámíthatatlanságával vagy épp szexuális megbízhatatlanságával, Minden nőben él a vágy, hogy a férfiak érdeklődését minél nagyobb mértékben felfokozza. *Ha azonban a nő ezt az érdeklődést nem azért szítja fel, mert a férfi tetszik neki, hanem csak azért, hogy a férfit gyötörje, nyugtalanítsa, anélkül, hogy érzéseit viszonzná, akkor ez a kacérkodás átocsonyrendű és ellenszenves*, mert gúnyt űz a szerelemből. Súlyosbítja a dolgot az a körülmény, hogy a kacér nők épp a értékesebb férfiakat szemelik ki áldozatul, mert hiszen *a nőért komoly szerelemre gyulladni és szenvedni csak mélyleTkü és értékes érületű férfi képes.* Kétségtelen, hogy a nők szívesen „ugratják“ a férfiakat, mert minden nő kíváncsi arra, hogy milyen mértékben tud „hatni.“ Azonban az a nő, aki nem szívtelen, akiben nem hiányzik a szerelemre való képes-

ség, tehát az, aki maga is volt már szerelmes: az megtanulta ezt a nagy érzelmet tisztelni, és óvakodni fog attól, hogy léha játékot űzzön vele.

Ha azonban a nő a házasságban nem is lehet csupán erotikus partner, semmi más, azért szeretőnek is kell lennie, az sem elegendő, ha csupán barát és anya. *Ma a házasságok egy nagy részében a nő erotikus szempontból nem odaadó részes, hanem tartózkodó, hűvös áldozat. A nő élvezőképessége a házasságban ritkán ébred fel magától,* mégis, éppen ebben a tekintetben kell a nőnek mint feleségnek tökéletesnek lennie, nem is annyira a férj, mint inkább magának a nőnek érdekében. *A nő ugyanis ösztönkielégülésre irányuló lény.* Ha ezt a kielégülést nem találja meg, akkor minden idealisztikus elmélet ellenére is *az ösztön visszataszító elnyomás-jelenségei* és a velük kapcsolatos lelki visszahatás lesz az eredmény. Igen sok házasság azért szerencsétlen, mert a férfi nem ért a házasság fiziológiai művészetéhez. Természetesen a férfit ia egész lelki és kedélyvilágában hátrányosan befolyásolja az erotikus szempontból rosszul sikerült házasság: tétovázóvá, meghátrálóvá teszi akaró, elhatározó és cselekvő erejében, mert ezeknek központi kifejezése az ivari aktus. A rendellenes nemi élet gyakran kergeti hűtlenségbe is a férfit, vagyis *annál mélyebbre taszítja vissza a házasságon kívüli nemi élet fertőjébe, minél magasabbnak és eszményibbnek vélte és élte házassága légkörét.* Ranschburg, Stekel és mások hívták fel a figyelmet a nő szexuális hidegségének okaira a házasságban. Eszerint lehet az ok a lánykori, szűzies vágy — elfojtás helyére lépő félelem a gyermektől, az elasszonyosodástól és korai elcsúnyulástól, lehet lánykori onania, amely a gyönyör-érzelem természetes helyét megváltoztatta, áttette, de lehet leánykori eszményeknek tudattalan eltérítő hatása is a férjjel szemben.

A nemi életnek és kielégülésnek a házasságban nem szabad hiányoznia. A nemi élet lényege ugyanis nem merül ki a továbbszaporodás céljában, a nemzés pusztá akarásában, ha-

nem végső értelme a hitvesi szeretet és a szerelem. Utóbbi nem merőben testi, de nem is pusztán lelki dolog, hanem test és lélek egysége. *Az érzéki gyönyör önmagában senkit sem képes boldoggá tenni*, mert értelmet felülről nyer: a szerelemtől. Épp, mert a nemi egyesülés oly egyedülállóan titkos és benső, épp ezért alkalmas hasonlíthatatlan egyesülésre és önátadásra. *A nemi élet tehát csak kifejezése a kölcsönös szerelemnek, vagy epedig hazugság és tisztátalanság. De ez a kifejezés az egyetlen tökéletes, ezért nem szabad elmaradnia a házasságban.* Hamis az a felfogás, amely szerint a nemi szféra csak esetlegesen, nem lényegesen járul hozzá a hitvesi szeretethez, pl. úgy, amint, mondjuk, a szeretethez büszkeség is járulhat. Ellenkezőleg: a szerelem jellegétől a nemi egyesülés elválaszthatatlan. Ha az érzéki gyönyör önállósul, akkor egyúttal prózaivá is válik, vagy legfeljebb behálózó, eljódosító varázssá, kábító, izgató ingerré, mérgezetten-édes sziréndaliá. A szerelem és hitvesi kifejezés gyanánt ellenben az érzéki gyönyör megtartja intimitását, feloldottságát, egyesítő voltát, tiszteletet parancsoló, gyengéd, ártatlan, megragadó jellegét, amely nem tikkasztó, nem riasztó, nem zavaros és fojtogató, hanem a személyiség önmagát-ajándékozása és megnyitása-

A szerető hivatásával egyenlően fontos a nő anyai hivatása is a házasságban. *Minden nő, akit a férfi szeret, feltármadt anya, megszabadító.* Láttuk, hogy a szerelmek valódiságának egyik kritériuma, ha a szerelmesek egymás iránt bizonyos anyai illetőleg apai érzületet is hordoznak. Ugyanígy fontos a feleség baráti hivatása, bár a barátság egymagában épp úgy nem elegendő a tökéletes feleségnél, mintha csupán anya vagy csupán szerető volna. A feleség a férjnek barátja kell, hogy legyen, aki gondjait megosztja, működésében segíti, vigasztalja, ha kétségbeesik, mérsékli, ha túloz, vele dolgozik, teremti, vele tűr és gondolkodik. Wen, kínai király mondása: „Nekem 10 miniszterem van, köztük a feleségem.” Ha a feleség, ha mindjárt kicsiségekben is, a férjnek munká-

jában oldala mellett állhat, mint okos segítőtárs, akkor ket-tejük között a benső' kapocs ezáltal rendkívül megszilárdul. *A nő felelősségteljesebb embertípus, mint a férfi*, ezért a házasságban a nőnek nem kevés, hanem sok felelősség kell, hogy osztályrészül jusson. A férfi feladata továbbá a házasságban a nőt szellemileg magához vonni és serkenteni. *A szellemi serkentés a férfi részéből mindig egyúttal szexuális serkentés is lesz. Minden oly házasság, amely a nőt lehúzza és alant tartja, mintegy háziállatnak tekinti: rossz házasság.* A nőt minden tekintetben alanyként, nem pedig tárgyként kell kezelnünk. Ma már nem lehet a nőben a férfi pusztá birtokát látni, ez a felfogás minden létjogosultságát elvesztette.

Női és férfi lélek egymástól különbözik, és ezért egymással maradék nélkül nem azonosulhat, egymást meg nem értheti. Nem beszélek most azokról az esetekről, amikor a nő épp titokzatosságával igyekezik hatni a férfire. *Vannak oly nők, akik semmit sem árulnak el magukból, és épp ezzel varázsolnak maguk köré sejtelmesen izgató légkört.* Azokról az esetekről sem szólok most, amelyekben a szerelmesek büszkeségből és szeméremből nem mernek azok lenni egymás előtt, amik, hanem alakoskodnak. Még kevésbé gondolok oly esetekre, amelyeknél az egyik fél hiúságból vagy érdekből becsapja, önmagára vonatkozólag megcsalja a másikat, sem azokra az esetekre, amikor lelki megfelelés, rokonság nélkül kerülnek össze „én“-jükben idegen emberek. Itt most a valóban összeillő, egymást szerető házasfelekről van szó. A házasság ezek között is, tehát mindig: feszültséget, súrlódást, küzdelmet jelent, de épp ebben áll erkölcsi nevelő értéke is. A házasságban kölcsönösen lecsiszolódnak a súrlódási felületek, alkalom nyílik a türelem, önmegtagadás, megértés erényeinek gyakorlására.

Ritka, kivételes esetekben történik csak meg, hogy egy férfi és egy női lélek egészen képes egymásban feloldódni, mert egyedül és teljesen egymás számára teremtetek. A párválasztásnak e misztériuma Tristan és Isolda törtéaeté-

ben jut költői kifejezésre. A Tristan-szerelem valami szavakkal és fogalmakkal ki nem fejezhető, megmagyarázhatatlan összeházasodása két egymás számára kiválasztott személynek, amelyet az élet ősi mélységei minden akadálynál, a halálnál is erősebben szankcionálnak. Ez az emberi élet legmegrázóbb tragikuma lehet. A házasság bölcselői és pszichológusai (*Th. v. Scheffler, Jaspers*) tudnak ilyen szerelmekről, amelyeknél a kiválasztott lények egyesülése elrendelt, és minden akadályon keresztül létrejönni törekszik. Nincs az a gát, az a hegység, amely áradatukat feltartóztathatná. Világok romjai hevernek ezeknek az üstökösöknek pályáján, amelyek tévetegeten és a kölcsönös vonzástól lángolón összerohannak, és ezáltal mind magukat, mind a környezetet felégetik. Az emberek nem értik a pusztulás okát, *mert minden nagyság Htok a tömegnek.*

E ponton tűnik ki, hogy *a nagy és igazi szerelem az Abszolutumot érinti.* Egy leány elveszti szerelmesét, a halál által — és itt még voltaképpen minden erotikus és szexuális kötelék hiányozhat, ekkor megváltozik, tevékeny Jóságos és szerető lesz minden iránt, és mégis, mintha egy más világból cselekedné ezt. Szigorú és mégis mindenütt segítő less, de az emberekben többé nem egyéniségük birtoklására törekszik, amidőn őket szereti. E szempontból egyhez van kötve, akit fogvatart egy más létben, de ez nem akadályozza, sőt talán serkenti, hogy segítő, gondviselő, jóságos legyen.

A szerelem kiválasztottjai azonban nem nagyon sokan vannak, a Tristan-szerelem pedig a legnagyobb ritkaságok közé tartozik a földön. Tragikomikusan, de súlyosan bűnhődik, aki magát hamisan e kiválasztottak közé sorolja, és a saját türelmetlenségében, mohóságában rendkívüliséget lát. *Aki nagy akar lenni, az először önzetlenséget tanuljon.*

VI. Emberkiválogatás.

Alig múlt negyedszázada, hogy a békeévek Európáját szokatlan arányú pusztulás döbbsentette meg: a *Titanic* óceánjáró tragédiája. A vizsgálat a katasztrófa okát a hajóstisztek fogyatkozásaiban jelölte meg. E tény hatására a hajóstársaság felkérte *Hugó Münsterberg-ek, Massachuseis* egyetemének; német csereprofesszorát, hogy a hajóstisztek alkalmasságvizsgálatára módszert dolgozzon ki Ettől az eseménytől számíthatjuk a pszichotechnika és a pályaalkalmasság- vizsgálatok első nagyobb lendületét, vagyis az emberkiválogatásnak a lélektan és lélektani kísérleti vizsgálatok útjára való lépését.

Kiválasztás nem csupán az ember, hanem általában az élőlények világában található. *Darwin* szerint a ma élő állat- és növényfajok csekélyebb számú és egyszerű, alacsonyabbrendű fajokból fejlődtek ki, és pedig a természetes kiválogatódás útján. Ez a folyamat olymódon ment végbe, hogy a létküzdelemben a gyengébbek, fogyatékosabbak, célszerűtlenebb tulajdonságokkal rendelkezők elpusztulnak, és csak azok az egyedek szaporodnak tovább, amelyek az alkalmazkodáshoz megfelelő tulajdonságokkal rendelkeznek. Az öröklés folytán tehát minden következő nemzedék különb lesz az előzőnél, mert mindig csak a legkülönb példányok maradnak fenn a szaporodáshoz. E természetes kiválogatódás gondolatához pedig *Darwin* részben az állat- és növénytenyésztők mesterséges kiválogatásának megfigyeléséből merítette az ötletet. így megfigyelte, hogy az angol juhtenyésztő, ha juhainak gyapját akarja finomítani, kiválasztja a nyájából

a legtömöttebb és leghosszabb szőrű állatokat, és csak azokat szaporítja tovább. A következő nemzedéknek már egy fokkal finomabb a gyapja. Az eljárást azután természetesen a további nemzedékeken meg lehet ismételni, mindaddig, amíg a megkívánt minőségű gyapjúhoz el nem jutottunk. — Ugyancsak Darwin fedezte fel, amint említettük, az ivari kiválogatódást a természetben, vagyis azt a tényt, hogy a nemi szerelem, a nőállat párválasztása és a nőért folytatott harc a hímek között: öntudatlanul is a fajfejlődés céljait szolgálja.

Az ember világában szintén ősidőktől fogva szükségesség és ezért megtalálható a kiválasztás. Csakhogy amíg az állat- és növényvilágban ez a folyamat csupán a fajfejlődés céljait szolgálja, addig az embernél van egy második feladata is a kiválogatásnak: a társadalmi, kulturális és nemzeti munkára való alkalmasság megállapítása, a rátermettek megtalálása és kellő helyre állítása.

Amint a természetben, úgy az ember világában is kétféle a kiválogatás: természetes vagy mesterséges. A múlt század második felében és a század elején virágzó liberalizmus a társadalomban és a gazdasági életben egészen a darwinizmus mintájára gondolta el a rátermettek érvényesülését. Eszerint túlsók lény születik, konkurrencia keletkezik, ez a „szabad verseny“, amely megfelel az emberi társadalom világában annak a folyamatnak, amit Darwin a természetben létkü^delcmnek nevezett és amiben az arravalók boldogulnak. A liberalizmus „szabad verseny“-e egy módja volna a természetes emberkiválogatásnak, de ugyanígy természetes kiválogatás az előző koroknak eljárása is, csak ezek a korszakok a döntést a születési előjogokra és más kötöttségekre bízta. A természetes kiválogatódás mellett mesterségeset is mindig fellelhetünk az emberi életben: minden üzletember, vállalkozó, hadvezér stb. *tévedhetetlen bizonyossággal kell, hogy a megfelelő embert állítsa a kellő helyre, ha nem akar kudar-*

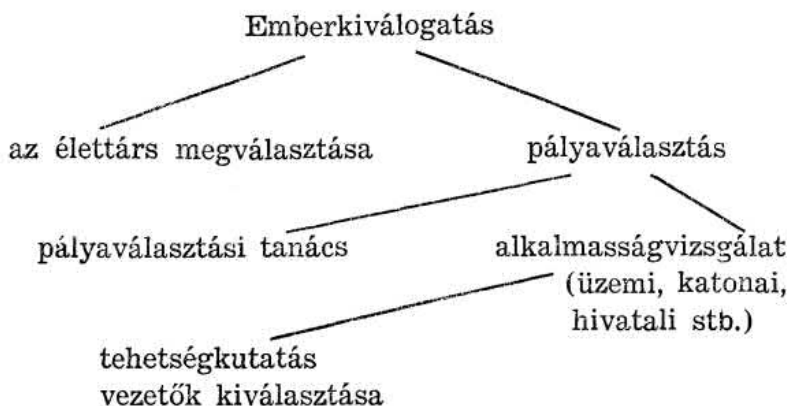
cot vallani. Hogy végül az ivari kiválogatódás is megtalálható az embernél, arra a szerelmi párválasztásról szólva utaltunk.

A társadalom egész szerkezetében az élet, a vitalitás talajáról nő ki, arra épül reá. Ezért a kiválogatódás, amely az életnek alapvető jelensége, ugyanilyen alapvető mozzanata a társadalomnak is. *Minden társadalomtudomány alapkérdése: az egyén viszonya a közösséghez.* Egyén és közösség érdekei sohasem fedhetik egymást teljesen. Akármennyire odaadó is az egyén a közösség iránt, mindig marad maga,¹-tartásábn az odaadás mellett védekezés is, mert az ember sohasem képes megtagadni alaptermészetét, egészen feloldvadni másokban. Az önzés és önszeretet kipusztíthatatlan ösztön az emberben, ugyanilyen ösztön a függetlenség vágya is, bár utóbbit kiegészítik és ellensúlyozzák a társas ösztönök. *A társas kapcsolatokról el lehet mondanunk, hogy azok akármilyen szorosak is, soha sem szabad béklyókká válniok, hanem módot kell adniok az egyeseknek egyéniségük megővésére.* Az embernek, úgy látszik, az a sorsa a földön, hogy minden emberi kapcsolatban a szolidaritás mellett valami harc, feszültség és ellentét is legyen. Csak egy pont akad, amelyben egyén és közösség érdekei azonosaknak mondhatók és ez épp az emberkiválogatás, illetőleg a pályaválasztás. Itt mind az egyéni boldogulás és önkifejtés, mind a közösség, a nemzet java ugyanaz: *a kellő embert a meg felélő helyre. Szabad utat a rátermetteknek!* A társadalmi és politikai mozgalmak egymással ellentétes utakon ugyanezt a célt iparkodnak megvalósítani. A demokratizmus a verseny egyenlő feltételeit akarja biztosítani, hogy így az arravalók az élre kerüljenek. Ezért oly társadalmi berendezést akar létre hozni, ahol nincsenek vezetők és vezetettek, hanem mindenki egyenlő, és a tömeg önmagát kormányozza. A valóság persze, az hogy mégis csak *egyesek vezetik a tömegei az orránál fogva, és vége-hossza nincs a fufangnak, csalásnak, amellyel az önkormányzat látszatát, hiedelmét keltik.* Az arisztokra-

tizmus szerint a kiválók, az arravalók kell, hogy kormányozzanak. Persze, *a valóságban itt megint csak egyesek eszköze a tömeg, a maguk nemes vagy alacsony céljai érdekében.* Nincsen tehát oly társadalmi vagy politikai mozgalom, amely elvei és berendezkedése útján egyszersmindenkorra önként, magának a társadalomnak, az embernek igyekvése nélkül is biztosítaná az arravalók érvényesülését. Ide emberi akarat és öntudatosság kell, mindenekelőtt annak az igazságnak belátása, hogy *az emberkiválogatás helyessége sorsdöntő mind az egyén, mind a nemzet életében.*

Láttuk, hogy amíg az állat- és növényvilágában a kiválogatás közvetlenül és egyedül a fajfejlődés céljait szolgálja, addig az ember világában a fajta nemesedése mellett az egyén boldogulása és a közösség sorsa, de ezenfelül a kultúra szolgálata is az emberkiválogatást követeli. Aszerint, hogy inkább a fajnemesedés vagy inkább a kulturális m.un>-ka»e a kiválogatás szempontja, az emberkiválasztás két fő-faja: a házastárs megválasztása és a pályaalakmassági kiválogatás. Utóbbi megint két részre oszlik, aszerint, hogy *a pályához keressük-e az embert vagy az emberhez a pályát.* Előbbinek körébe tartozik az üzemi kiválogatás, a katonai képességvizsgálat stb., utóbbiába a pályaválasztási tanácsadás. Különleges faja elsőnek a tehetségkutatás, mert ennek célja, hogy még az alkalmasak, arravalók körében is megtalálja, kiemelje és érvényesüléshez segítse a kiváló tehetségeket. A tehetségvizsgálat különleges esete megint a politikai vagy egyéb vezetők leválogatása. Kiegészíti az emberkiválogatást a munkaszervezés, üzemszervezés, piac, reklám és propaganda lélektana, mert ezek szintén úgy foghatók fel, mint segédeszközök az arravalók teljesítményeinek fokozására és érvényesítésére. Tágabb értelemben és távolabbról vonatkozásba hozható az emberkiválogatás feladatával a gyakorlati lélektan minden területe: az emberismeret és emberkei való bánásmód, a lelki egészség, az érvényesülés stb. lélektana. Azt mondhatjuk tehát, hogy az emberkiválogatás

a gyakorlati lélektan középponti területe. A mondottak alapján e terület így oszlik fel:

Az életpálya megválasztása sorsdöntő mind az egyén, mind a nemzet életében. Egyfelől az *egyén joga, hogy foglalkozását szabadon válassza meg*. Másfelől azonban a *nemzet kötelessége, hogy megakadályozza a könnyelmű és felületes pályaválasztást*. A mai gazdasági élet és verseny egyéntől, nemzettől egyaránt minősített munkát kíván, és ezt csak az az ember képes teljesíteni, aki foglalkozását képességei és arravalóságai szerint választotta meg. Az életpálya megválasztása kihat a társadalmi, gazdasági és kulturális életnek jóformán minden területére, és e fontossággal kiáltó ellentétben áll, ha valaki *oly felületesen és esetlegesen lép valamely pályára, amint egy kávéházba vagy egy kártyapartiiba szoktak belépni*. Amint a szerencsétlen házasságok, úgy az elhibázott életpályák forrása is a felületesség.

Mivel az életpálya összefoglalja egyén és közösség viszonyát, azért minden pálya szociológiai természetű, vagy legalább is szociológiai oldala is van. *Pályái választani annyi, mint elfoglalni helyünket a közösségben*. Ez a hely csak akkor lesz a közösség rendje szerint való, ha rátermettségünknek is megfelel.

A kedv és tehetség nélküli kontár a munkát súlyos teher gyanánt cipeli, életkedve lecsökken, munkájáért pedig vevő és megrendelő egyaránt csak kidobja a pénzt. Az ilyen ember továbbá gyakran a társadalmat okolja sikertelenségeért, tehát a pályatévésztés az elégedetlenség és lázadás melegágya. Ezzel szemben *az emberi boldogulás és boldogság nagymérvű fokozása, ha mindenki arravalóságának megfelelő helyen áll.* A munka eredménye megsokszorozódik, növekszik az *egyén* és a foglalkozás megbecsülése. A nemzet szempontjából megengedhetetlen erőpocsékolás a pályatévésztés, az arravalóságok elkallódása. Amely nemzetnek ma nincsenek szakemberei és arravalóságai, illetőleg, amely nemzet körében ma a szakemberek és arravalóságok nincsenek a helyükön, az a nemzet a saját sírját ásta meg. Ha tehát egy nemzet *nem* akar lemondani a saját jövődjéről, akkor nem mondhat le ifjúságának megfelelő pályairányításban való részesítéséről sem. Csak helyes pályaválasztás mellett fejtheti ki egy nemzet erőit, óvhatja meg társadalmi békéjét, összhangját, csökkentheti a súrlódásokat, az állami beavatkozás terheit, a bürokrácia nyűgét, a balesetbiztosítás kiadásait. „Megfelelő“ pályairányítás: amikor ezt mondtuk, a „megfelelő“-n volt a hangsúly, vagyis azon a körülményen, hogy *a puszta jóakarat nem elég az irányításhoz, hanem pályatudomány, pályakutatás, pályalélektan, vagyis szakszerűség kell.* Enélkül a pályairányítás többet árt, mintha egyszerűen magárahagyjuk az ifjúságot, hiszen éppen nem az a cél, hogy a pillanatnyi — és jól-rosszul kipuhatolt — konjunktúra szerint tereljük az ifjakat, a nemzet reményeit bizonyos pályákra, *nem az a kíváncsi, hogy rablógazdálkodást űzzünk fiatalságunkkal.*

A foglalkozás azonban nem csupán kereset, hanem hivatás is. Nem csupán gazdasági, hanem erkölcsi jelentősége is van. *Az életpálya nemcsak a megélhetést, hanem az egész életet is jelenti.* A pályaválasztásnak egész életre kell szólnia. E ponton a pályaválasztás párhuzamba állítható a má-

sik, egész életet jelentő, az egész ember oldaadását kívánó választással: a házastárs megválasztásával.

Az egyén nem kényszeríthető valamely pálya választására, de[^] ellátható megfelelő pályaismeretekkel, pályafelvilágosítással, mindenekelőtt azonban — iskolai, társadalmi stb., nevelés által — hivatás-ethosszal, felelősségérzülettel.

Az ifjúság felelősségtudatának növelése és a pályaválasztáshoz megfelelő tájékozottsággal való ellátása céljából három út áll rendelkezésre. Ezek: *az iskola, a pályafelvilágosítás és a pályaválasztási tanácsadás*. Az iskola feladata megint hármas: *1. a munka -és hivatáséthosz belenevelése az ifjúságba*, hogy ez megbecsülje a pályát, tisztelje a munkát, munkakedvtől és munkában való lelkiismeretességtől legyen áthatva, a munkát kötelességnek, és minden munkát, amely becsületes, megbecsülendőnek tartson, állásbeli kötelességeit egyéni érdekei fölé helyezze, tudatában legyen annak, hogy a több képesség többre kötelez, a kevesebb képesség csak kevesebbre jogosít stb. Az iskola ezt a feladatát csak akkor fogja tudni ellátni, ha lesz szakszerű filozófiai és erkölcs-tani megalapozottságú hivatás-ethikánk. Ezt az általános hivatás-ethikát azonban előbb még meg kell írnia valakinek épp úgy, mint az egyes hivatások különleges etikáját. Az orvosi hivatás etikája már századok óta művelt és kidolgozott terület. A katonai hivatás, a honvédelem és a háború etikáját újabban főleg Németországban művelik (pl. *Simonéit*). Ugyancsak az utolsó évtizedekben számos oly szakközlemény jelent meg, amely a tanító és tanári pálya vagy személyiség követelményeit, tárgyalja.³ Ugyanígy minden más hivatás szakszerű etikájának kidolgozására szükség van. E nélkül az iskola sem teljesítheti feladatát a hivatás-erkölcsi nevelés területén, mert itt minden jóakarát szólalomözönbe, üres szóvirágokba fullad, ha hiányzik a hivatás-ethikai szakismeret. *2. Az iskola feladata a pályaismeretek terjesztése*, amennyire ezt a különböző tantárgyak anyagá-

hoz kapcsolni lehet. 3. *Az iskola feladata végül, hogy a tanulók megfigyelése útján évről-évre személyi lapokat vezessen,* és itt feljegyezze az ifjak lélektani sajátosságait, képességeit stb. Ehhez természetesen a tanerőknek lélektani képzettségre van szükségük és e képzettség nálunk még nincs meg elegendő mértékben. Németország pályaválasztási tanácsadó helyei az esetek 80 százalékában el tudják látni tanáccsal a hozzájuk forduló ifjút egyedül az iskolából hozzájuk érkező személyi lapok nyomán, és csak a fennmaradó 20 százalék esetében szükséges ezenfelül még laboratóriumi vizsgálat is.

A pályafelvilágosítás és a pályaválasztási tanácsadás között az a különbség, hogy előbbi csupán a pályaismeretek terjesztésére, az egyes foglalkozások feladatának, munkájának, elhelyezkedési, kereseti stb. viszonyainak ismertetésére helyezi a súlyt, sőt erre szorítkozik: nem végez lélektani képesség- és alkalmasságvizsgálatokat. Viszont éppen ezek az utóbbiak a pályaválasztási tanácsadás alapjai.

A pályafelvilágosítás és a pályaválasztási tanácsadás (külföldön a kettőt megkülönböztetik, nálunk gyakran a pusztá felvilágosítást is tanácsadásnak nevezik) már számos évtized óta a modern gazdasági és kulturális élet nélkülözhetlen kellékének bizonyult. Alapja a pályatudomán¹ amelyen ma az emberiség legjava szellemi erői dolgoznak. Ez voltaképp nem is egy tudomány, hanem tudományok szintézise. Legfontosabb része a pályalélektan, mint a gyakorlati lélektan egy főterülete, de részt vesz kialakításában a tudománynak, technikának és gyakorlati szakmáknak minden ága. Az Egyesült Államokban a pályafelvilágosítás még elterjedtebb, mint a pszichotechnikai alapon történő pályaválasztási tanácsadás, noha ezt is egész „pszichotechnikus divíziók” végzik, nem ritkán százezres tömegvizsgálatokkal. Amerikában ugyanis olyan sokféle pálya van, hogy — különösen a bevándorlottak vagy más vidékről újonnan telepedtek számára a boldoguláshoz és előrejutáshoz nélkülöz-

vetetlen a pályatájékoztatás. Németországban minden gyermek vagy ifjú, amikor iskolájából kilép és magasabb iskolát vagy életpályát választ: körzetének pályaválasztási tanácsadó helye elé kerül. A külföld tehát már gondoskodott a pályaválasztási tanácsadás kellő arányú megszervezéséről, akár állami úton történt ez, mint Németországban, akár társadalmi és egyházi szervezkedésekkel, mint az Egyesült Államokban. Utóbbi területen az emberbarát áramlat egymagában elég erős, hogy biztosítsa a megfelelő arányú kiépülést. Amerika továbbá épp *úgy* színhelye a különböző felekezetek és egyházak bizonyos gazdasági feltékenykedésének, mint Európa vegyesfelekezeti és vallású országai. A vallások és felekezetek össze szokták mérni magukat egymással, és mindegyik azt hiszi, hogy a saját tömegei a másinak tömegjeihez képest elszegényednek, utóbbiak ellenben aránytalanul érvényesülnek a közéletben és a vagyonosodás terén stb. Ezt a versengést és feltékenykedést az amerikai egyházak gyakorlatiasabban oldják meg, mint az európaiak, nevezetesen: a boldogulást és érvényesülést pályafelvilágosítás és pályaválasztási tanácsadás kiépítése útján akarják híveiknek biztosítani.

Hazánkban a; pályaválasztási tanácsadásért sok küzdelem folyt már, sok *érv* hangozott el, egy és más történt is. A legnagyobb baj az, hogy kevés a szakszerű tanácsadóhely, sőt nem egyszer történik oly eset is, amidőn a szakemberek, pszichológusok félretolásával és elnyomásával hozzá nem értő kerül hivatalos pályaválasztási tanácsadóhelynek még élére is. Szakszerű tanácsadóhely volt a Főv. Ped. Szeminárium egykori lélektani laboratóriuma is. Ez az intézet 1938-ban kérdőíves módszerrel 19219 fővárosi tanulót vizsgált meg, a különböző iskolafajok forduló-osztályaiból, oly tanulókat tehát, akik vagy magasabb iskolafaj vagy életpálya választása előtt álltak. Ezek az osztályok: a IV. elemi, VIII. elemi, IV. polgári, IV. gimnázium és VIII. gimnázium, A kérdés ez volt: mi szeretnél lenni, milyen pályára lépsz valóban, és mi-

ért? A beérkezett válaszokat statisztikai feldolgozás útján arra lehetett felhasználni, hogy világosságot vessenek a mai fővárosi pályaválasztó ifjúság helyzetére, majdnem azt "mondhatnám, nyomorúságára. Nem csupán a vélt, gondolt vagy hozzávetőleges állapotot mutatják meg, hanem a valóságos és pontos képet. Itt csak néhány adatot közlünk, olyanokat, amelyek az elmondottak érzékeltésére alkalmasak.

A fiúk egy jelentős része katona akar lenni, vagy pedig pilóta. Mind a kettő az igen erősen (100-on felüli esetben) választott pályák között van. Ezt nem kell a háború hatásának tulajdonítanunk, békeévekben is nagy az érdeklődés a fiúknál a katonai pályák iránt. De érdekes, hogy amíg a katonai pályát választók száma a 10 éves koron túl erősen csökken, addig a technikai pályáknál, amelyek közül a mérnök, vasesztergályos és elektrotechnikus szintén a legerősebben keresett pályák között található, fordított a viszony. Noha ide tartozik még az orvosi és a tisztviselői foglalkozás is, a 8 legerősebben keresett pálya közül 5 technikai irányú, tehát az ifjúság érdeklődése körében Budapesten határozottan a technika, nem utolsósorban a repülés vezet. A lányoknál fordítva volna az eset, amennyiben a hivatalnoki, tanítói és tanári, általában az értelmiségi pályák volnának a legkeresettebbek, ha nem előzné meg valamennyit a legkeresettebb pálya: a varrónői. A lányok érzik magukban a nő természetes hivatását, és ez: a család, anyaság. A válaszokból kitűnik, hogy ha a kenyérkereset szüksége, a rátermetség vagy más körülmény ma a legtöbb lányt szakhivatás választására bírja és kényszeríti is, ezt sokan közülük úgy óhajtják megválasztani, hogy a családban való elhelyezkedést ne gátolja, sőt elősegítse. Innen a varrónői pálya keresettsége, hiszen az itt szerzett tudást a nő otthon is felhasználhatja, sőt az egész munka otthon is végezhető. De volt olyan lány, aki a tanítói pálya választását azzal indokolta, hogy szerintem sokat lehetne otthon, tehát törődhetne családjával. Meglepő

azonban, hogy a korral a tanítónői pálya választása is csökken.

Szomorú, hogy a fiúk és leányok valamennyi iskolafajból összesen 208-féle pályát említettek meg csupán- Nyilvánvaló, hogy rengeteg egyéb foglalkozás is akad, amelyről 1938-ban a pályaválasztó ifjúság a fővárosban egyáltalában nem vett tudomást, holott a fővárosban valamennyi foglalkozás előfordul, ami csak található az ország területén, még a bányászat is. Kiáltó pályatájékozatlanság ez, amely pályaismerekek, pályafelvilágosítás után kívánczik, annál is inkább, mert teljesen elhanyagolt pályák közül akadtak igen felvevőképesek is, jó elhelyezkedési lehetőséget biztosítók.

A legnagyobb a baj természetesen azoknál az ifjaknál, akik pár hónappal életük nagy fordulója előtt még egyáltalában nem tudták megjelölni, miféle pályára mennek. Azonban nem csupán ez a csoport, hanem az igenleges és határozott válaszok is szomorú hiányosságot mutatnak fel. Sok volt a túl általános megjelölés (tisztviselő, mérnök, gyári munkás stb.), sok volt az olyan vagylagos felelet is, amely minden komoly hivataserzület hiányára vall, pl. „vagy asztalos leszek vagy szerelő, vagy pék leszek“; „vagy gazda vagy mérnök vagy katona leszek“ stb.

Nyilvánvaló tehát, hogy azt a kevésszámú pályát is, amelyről az ifjaknak egyáltalában tudomásuk van, összlétszámuknak csak kicsi hányada ismeri igazán. Ilyen körülmények között aztán nem csoda, ha a tanoncoktól a főiskola[^]sokig a tanulmányok megváltoztatásának, az úgynevezett⁵ „átnyergeléseknek“ nagy számáról hallunk unos-untalan panaszkodni.

A kapott pályaválasztási feleletek különösen megokolásuk által válnak érdekessékké, mert alkalmat adnak pályaválasztási motívum-kutatásra, és azért is, mert belevilágítanak fővárosi pályaválasztó ifjúságunk hivatáséthoszába. Az eredmény, ha lehet, e szempontból még elszomorítóbb, mint az előbbi adatok. Arra a kérdésre: miért választja ezt a pá-

lyát, nagyon gyakori ez a felelet: mert a papám is az, mert a bátyám is az, mert a szomszédunk az, mert mamám tanácsolta stb. Az ilyen felelet azt mutatja, hogy az ifjúság nagyrészt (átlag 20 százalékban) a szülők, rokonok, ismerősök, általában a környezet hatására választ. Mutatkozik azonban E\Z a jelenség is, amelyet társadalmi kapillaritásnak nevezünk. Igyekeznek az ifjak minél magasabbra jutni a társadalmi osztályok ranglétráján. Arravalósággal, testi és értelmi adottságokkal általában csak 5—10 százalék indokolta ezt a törekvést. Kivétel csupán a VIII. fiú- és leánygimnázium, de itt is csak 26 százalékig ment az eredmény. Ezzel szemben az anyagi előny, a megélhetés indoka átlag 10 százalék körül mozgott, és legnagyobb arányt a polgári leányiskolánál érte el. Az ifjúságból nagyobb részében ma már kiveszni látszik a hivatás igazi mivoltának megértése, és az életpályában hajlandók csupán az egyéni kereset forrását látni. Azonban *még az önző érdek szempontja is a képesség és az arravalóság szerint való elhelyezkedést kívánja, és ezt alig találjuk meg a fővárosi ifjak pályaválasztásában.*

Általában elmondhatjuk, hogy a gyakorlati lélektan, az üzemi kiválogatás, a képesség- és alkalmasságvizsgálat szükségességének belátása, sőt ilyenek létesítése hazánkban terjed. Ma már alkalmasságvizsgáló működik a honvédség, a légierő, egyes nagyobb intézetek és vállalatok körében. A pályaválasztási tanácsadás területén vannak magánkezdeményezéssel de tisztán állami vagy városi intézmény, amelyben pszichológusok szakszerűen tanácsot adhatnak, csak egy van, amióta a főváros a Ped. Szeminárium lélektani laboratóriumát — nem csupán hazai, hanem külföldi viszonylatban is egyik legrégibb és leghírnevesebb intézetünket a pszichológiai kutatás területén — megszüntette. Ez az egy: a M. Kir. Áll. Gyermeklélektani Intézet, amely tehát olyan a mutatkozó szükséglet mérvéhez képest, mint egy kis csónakocsk a nagy árvíz közepén. Hiszen *csak Budapesten* — amint a Főv. Ped. Szeminárium lélektani laboratóriumá-

nak pályaválasztási kérdőíves vizsgálata is mutatja — *minden évben kereken 20.000 gyermek és ifjú szorul pálya- vagy iskolaválasztási vizsgálatra és tanácsadásra.*

A nehézség nem egyedül az a körülmény, hogy kevés, nem elegendő a tanácsadóhely. Másik nehézség az a veszedelem, hogy sem a közvélemény, sem az illetékesek nem mindig tájékozottak a szakszerűség követelményét illetően és e követelményt gyakran nem veszik figyelembe. *Műkedvelők is megpróbálkoznak „képességvizsgálatokkal“, lemásolnak külföldi vagy magyar intézetekből műszereket, vizsgáló eljárásokat, de nem vesznek tudomást arról, hogy avatatlanok kezében mindez eredménytelen, sőt káros.* A műszeres vizsgálat csak első lépés, mintegy csak alkalom a vizsgált ember megismerésére, mert ehhez a műszer egymagában természetesen nem elegendő, hanem szakképzett pszichológusokra van szükség. Ugyanis nem a vizsgálat eredményén, hanem a belőle levont lélektani következtetésen fordul meg minden, dilettantizmus e téren rosszabb, mint a semmi, mert csírájában tönkreteszi az ügyet. Minthogy minden pályaválasztási vagy alkalmasságvizsgálat súlyos felelősséget jelentő munka, *ha nincs meg a vizsgálóban a szakértelem és lelkiismeretesség, egész életre tönkre lehet az embert, sőt egy vállalatot is tenni.* Kétségtelen, azonban, hogy — amint a Föv. Ped. Szeminárium volt lélektani laboratóriumának 3938. évi kérdőíves vizsgálata mutatja — a pályaválasztási tanácsadásnak megfelelő arányú megszervezése és szakszerűségének biztosítása sürgős és égetően fontos nemzeti feladat. Szakszerűségen többek között azt a körülményt is értjük, hogy a tanácsadás avatott lélektani vizsgálatok alapján történjék, ne pusztá pályafelvilágosítás legyen tanácsadásnak nevezve.

Nem csupán azért nem lehet kikapcsolni a lélektant a pályatudomány és pályaválasztási tanácsadás köréből, mert a szakszerűen működő tanácsadóhelyek tapasztalata szerint — és ezt a tapasztalatot csak úgy, az íróasztal mellől, elmé-

letileg nem lehet ledisputálni — átlag minden negyedik ifjú elhibázza a pályaválasztást, ha nem részesül lélektani tanácsban. A lélektan körébe tartozik a pályaválasztás elsősorban azért, mert *a hivatás fogalma nélkül az emberről való képünk nem volna teljes, tehát a hivatás az emberről szóló tudományoknak, a lélektannak és embertannak a tárgya.* Az ember, amennyiben dolgozik, legtöbbszörre hivatásszerűleg dolgozik. Hivatásának teljesítése által nyert értelmet és tartalmat egyéni életének, ugyanakkor pedig teljesíti a maga részfeladatát a közösségnek, a nemzetnek mint egésznek keretén belül.

Kérdés már most, milyen lélektani úton és módon jut az ember a hivatásához? A volt főv. lélektani laboratórium tömeges vizsgálatai 1938-ban a budapesti ifjúság körében azt mutatják, hogy a különböző egyéni vonatkozásoknak egész tömege, egész sereg hatóok működik közre az ifjúságnak valamely hivatás felé való irányításában. Sokaknál jelentkezik valamely pálya iránt a hivatásérzés. Másokat vonz az azon a pályán található könnyebb életlehetőség, nyugodtabb munkatempó. Többekre nagy hatást gyakorol az arról a pályáról a közhiadelemben elterjedt regényes elgondolás. Igen jelentős tényező az ifjak pályaválasztásának eldöntésében az utánzás, is, a környezet hatása. De nem csekély azok száma sem, akik valamely pályán társadalmi felemelkedési lehetőséget keresnek, vagy pedig, akik bizonyos foglalkozás körében nagyobb megbecsülést látnak a társadalom részéről, és ezt akarják a maguk számára biztosítani. A többenél nem kisebb az a vonzóerő sem, amelyet az illető pályán elérhető nagyobb kereseti lehetőség és az általa megszerezhető magasabb anyagi színvonal jelent. Végül fontos tényező a pályaválasztás eldöntésében az elhelyezkedési lehetőség is. így azután egyik ember beleszületik hivatásába, másik „belenő“, harmadik váiasztja hivatását, negyedik hivatottnak érzi magát, ötödiket esetlegességek, a körülmény vagy a tekintély kényszeríti hivatásának megválasztására. Ennek megfelelőleg az emberek alanyi

magatartása is különböző lesz hivatásukkal szemben: az egyiket kielégíti hivatása, a másik elégedetlen avval, a harmadik büszke rá, a negyediket a csekélyebb értékűség érzelme tölti el vele szemben, az ötödiket tettvágy, a hatodikat beletörődés.

A környezettel való kölcsönhatás, a kívülről jövő tényezők mellett tehát benső lelki tényezők is szerepelnek a pályaválasztás eldöntésében. Ezeket kutatja a pályalélektan, és úgy találja, hogy ezek a lelki tényezők kétfélék: bizonyos képességek, illetőleg képességihiányok, és bizonyos egyéni jellegzetességek. Nyilván az a pályaválasztás helyes lélektanilag, amelynél a pálya által megkívánt képességek és az egyén képességei között megfelelés, párhuzamosság áll fenn. Minden pálya, minden munka bizonyos teljesítményt kíván az egyéntől, és ehhez a teljesítményhez megfelelő képességek szükségesek. Másfelől azonban ugyanazon képességek mellett többféle pályára is lehet az egyén alkalmas, de kérdés, hogy ezek közül melyik az a pálya, amelyre egyúttal természet, egyéni sajátosságai szerint is való. Különösen az egyén erkölcsi jellemvonásai fontosak e szempontból. Minden pálya megkíván bizonyos erkölcsi tulajdonságokat, így kötelességtudást, felelősségérzetet, munkaszeretetet stb. De ezenfelül vannak minden pályának különleges erkölcsi követelményei, sőt bizonyosfajta egyének számára erkölcsi veszélyei is. Utóbbira példa, hogy aki iszákos hajlamú, az ne menjen mondjuk, csaposnak.

A pályalélektan feladata tehát kettős: vizsgálnia kell a pályát és vizsgálnia kell az egyént. Meg kell állapítania, hogy a különböző pályákra milyenfajta emberek alkalmasak, milyen képességek szükségesek, és melyek azok a tulajdonságok, amelyek biztosítják a pálya összhangját az egyén természetével. Mindez a lélektani pályaelemzés feladata. Tekintve már most, hogy a pályák száma ezrekre rug, a szükséges pályaelemzéshez oly nagyszámú pszichológus kellene, hogy házánkban ezt a feladatot még sehol senki nem oldotta meg, sem

intézet, sem egyén. Azok a magyar nyelven megjelent munkák, amelyek vállalkoznak a különböző pályáknak lélektani jellemzésére, ezt a legtöbb esetben csak külföldi pályaelemzések alapján tehetik meg tehát és így voltaképpen hibásan járnak el. A lélektanban mindent a tapasztalás, a tüzetes és pontos vizsgálat dönt el, ennek hiányában pedig éppen nem lehetünk biztosak arról, hogy bizonyos munkát a magyar munkás is ugyanazon képességekkel végzi-e el, mint a német munkás stb.

Az egyéni képességek és sajátságok vizsgálata tekintében már lényegesen jobban áll a magyar pályalélektan. Ezen a téren az egyes magyar gyermeknek és ifjúnak beható lélektani megismerésére van szükség, aminek megint két útja és módja van: megfigyelés és a kísérlet, közelebbről: a pedagógiai megfigyelés és a lélektani laboratóriumi vizsgálat. Néhány év óta a magyar iskoláknál is be van vezetve a személyi lap használata. Nagy nehézséget okoz azonban, hogy a tanítóság és a tanárság nincs kiképezve, kellő lélektani tudással és gyakorlattal felvértezve a gyermek megfigyelésére. A szakszerű megfigyelés alapján készült személyi lapoknak — minden személyi lap tartalmaz rovatokat a tanuló családi körülményeinek és a környezet adatainak, figyelmének és érdeklődésének, emlékezete sajátosságainak, gondolkodásának, ítélőképességének és véleményalkotásának, kifejezőképességének, érzelmi világának, akarati életének, erkölcsi felfogásának és kötelességtudásának megfigyelésére, a megfigyelték feljegyzésére — nem csupán az iskola és a nevelés, hanem a pályaválasztási tanácsadás is hasznát veheti. Ez az iskolai, pedagógiai megfigyelés oly forrása a gyermek és ifjú lélektani megismerésének, amely jól kiegészíti a laboratóriumi vizsgálatokat. Utóbbiak főleg lelki keresztmetszetet, előbbi hossz-metszetet ad a vizsgálati személyről. A gyermek- és pályalélektani megismerésnek e két főútja és módja egymást nem teszi feleslegessé és egymást nem helyettesíthet, mert egyiknek épp ott vannak előnyei, ahol a másiknak fogyatkozásai,

így a megfigyelés előnye a laboratóriumi vizsgálatokkal szemben, hogy hosszú ideig tart. Amíg a lélektani laboratóriumban csak néhány órát tartózkodnak a pályaválasztási vizsgálatra megjelent ifjak, addig tanáruk, osztályfőnökük stb. éveken át napról-napra, óráról-órára figyelheti őket. Természetesen a laboratóriumi vizsgálatnak is vannak oly előnyei, amelyeket a megfigyelés nem pótolhat. A laboratóriumi vizsgálatok pontosabbak és tárgyilagosabbak, ama teljesítés nagyságát és jóságát, amelyet a vizsgálati személytől a feladott lélektani próbák kívánnak, pontosan lemérhetik. Ugyanezen okokból a laboratóriumi vizsgálatok eredményei nem oly| viszonylagosak, mint a megfigyelések. Az egyes vizsgálati személyek ezreinek teljesítményeit lehet ugyanis rangsorba állítanunk, a legkiválóbbtól a leggyengébbig, és statisztikai eljárással az átlagos teljesítményt megállapítanunk. Ha tehát lélektani értelem vizsgálat alapján mondjuk ki valamely ifjúról, hogy korához képest az átlagnál értelmesebb, *ez* a megállapításunk nem oly viszonylagos, mint a tanáré, ha beírja a személyi lapra, hogy az ifjú értelmes. A tanár szintén azt akarta kifejezni, hogy a gyermek az átlagnál értelmesebb- De ő miféle átlaghoz méri? Csak ahhoz a pontatlan, hozzávetőleges átlaghoz, amely alanyi becslése szerint az osztályban az értelmi színvonal tekintetében fennáll. Ha az osztály gyenge, akkor esetleg már egy közepes értelmi képességű tanulót is „értelmesének minősít, de ugyanazt a tanulót egy másik tanár, egy értelmi színvonal tekintetében kiváló osztályban, „gyengébb értelmi képességű“-nek mondaná. Mindez természetesen nem a tanárok egyéni hibája, hanem a megfigyelés módszerének gyenge oldala.

A lélektani laboratóriumi emberkiválogató vizsgálatoknak főeszköze az u. n. lélektani „próba“. Ez a szó az angol íesi-nek magyar fordítása. Eredetileg csak azokat a lélektani vizsgálatokat nevezték próbának, amelyek papíron, ceruzával, írás vagy számolás stb. útján megoldandó feladatokat és teljesítményeket jelentettek. Ma már műszeres vizsgálatokat is

próbáknak nevezzük, vagyis .a próba oly lélektani kutató eljárás, amely kísérleti úton észleli az egyén lelki adottságait, és ezek fokát. Vannak: 1. oly próbák, amelyek az egyén tudását mérik, ezek az *ismeretpróbák*, tudáspróbák, tantárgy tesztek; 2. oly próbák, amelyek az egyéni képességek valamelyikének a fokát vizsgálják, ezek a *képességvizsgálatok*; végül 3. oly próbák, amelyek egyéni sajátosságokat, jellemző vonásokat kutatnak, ezek a jellemvizsgálatok, továbbá az ösztönlélektani vizsgálatok, általában: *a személyiségvizsgálatok*. Nézzük a próbák eme fajait egyenként.

Az ismeret- és tantárgytesztek Magyarországon alig használatosak. Nálunk az iskolában a tanulók osztályozása a hagyományos módszerrel történik, feleletek és dolgozatok alapján. Nincs azonban így semmi biztosításunk arra, hogy ugyanazon mértékkel mérnek az ország különböző iskoláiban vagy akár csupán ugyanazon iskola párhuzamos vagy egymásutáni évfolyamaiban. A tanár szigorúsága vagy enyhése, az osztály átlagának közepes, gyenge vagy kiváló mivolta és még ezer esetlegesség teszi az osztályozást viszonylagossá. Nem tudható, hogy az a jeles, amelyet a kiskunhalasi gimnáziumban 1942-ben adnak, hogyan viszonylik egy budapesti iskolában ugyanazon évben és osztályban adott jeleshez? Többet vagy kevesebbet ér-e, több vagy kevesebb tudást jelent-e? Szóval az osztályozásnak ugyanaz a gyenge oldala, ami a pedagógiai megfigyelésnek is: viszonylagos. Ezért a lelkiismeretes tanárt vagy tanítót az osztályozás voltaképp gyakran súlyos lelki konfliktus elé is állítja. Az is baj a hagyományos osztályozási eljárásnál, hogy sem a tanuló felelete, sem dolgozata nem ad képet tudásáról az egész tanítási anyagból, hanem az osztályozó pedagógus itt-ott kiragadott részekkel kell, hogy megelégedjen. Fel kell a pedagógusnak Önkényesen tételeznie, hogy az a tanuló, aki a feladott kérdésekre megfelelt, az anyag nemkérdezett részét is tudja, és megfordítva. Hogy ez a feltevés nagy hibaforrás az osztályozásnál, az nyilvánvaló.

Mindezekben a bajokon a tantárgytestek szép eredménnyel segítenek. Ugyanazt a tudásanyagot ölelik fel minden iskola számára, kiterjeszkednek a tanítási anyag egészére, a tudásteljesítmény pedig pontszámokban kifejezhető, és ugyanazt a mértéket alkalmazza az egész országban.

A pályaválasztási tanácsadáshoz azonban leginkább nem ismeretpróbák, hanem képességvizsgálatok szükségesek. Utóbbiak, amint nevük is mutatja, nem a tudást, hanem a különböző képességek fokát vizsgálják, mérik az egyénnél. A képességvizsgálatok megint lehetnek: értelmességvizsgálatok, érzékelési, ügyességi és munkapróbák.

Az értelem vizsgálata a lélektan egész fiatal és mégis aránylag igen gazdag[^]multa visszatekintő ága. Alig félszázada, hogy ez a probléma a lélektani kutatásban felmerült. Azóta különböző oldalakról kiindulva kísérelték meg, hogy az értelmet az egyénnél mennyiségileg és minőségileg észleljék. Kétségtelen, hogy közben hibák s egyoldalúságok is előfordultak. Némelyek megszokták, hogy az embereket, vizsgálati személyeket minőségileg egyforma, homogén tömegnek tekintsék csupán, mintha nem is eleven emberek, hanem gépiesen visszaható mechanizmusok volnának. Az is előfordult, hogy az u. n. „tisztá intelligenciá“-t túlbecsülték a lelkiélet irracionális erőivel szemben, illetőleg ezektől az erőktől és adottságoktól teljesen elszakítva tekintették. Tudjuk azonban, hogy az értelem mélyen benne gyökerezik az ember élettani alkatának, ösztönéletének és jellemvonásainak egészében. Még sem mondhatjuk, hogy az értelem vizsgálata feleslegessé, az erre szolgáló teszt-módszer pedig idejétmúlttá vált volna. Ezen a tényálláson nem változtat az a körülmény sem, hogy az értelem fogalmára és meghatározására vonatkozó vita ma sem tekinthető lezártnak.

E helyen túlságos kitérés volna, ha az értelmesség és értelem fogalmának különböző meghatározásait behatóan tárgyalnók, csak utalunk Komis Gyula meghatározására, amely szerint a gondolkodásbeli működéseknek állandó diszpozícióit

nevezzük értelmességnek (intelligenciának). Ez a meghatározás ugyanis szerencsés szintézise a különböző egyéb meghatározási kísérleteknek. Így W. Stern az értelmességet az újszerű követelményekkel szemben való szellemi helytállás, alkalmazkodás képességének tartja. Meumann a gondolkodás és ítélet képességében látja az értelem mivoltát. Spearman szerint az egyes értelmi részképességek csak különleges módjai egy általános értelmességnek, mint össz-képességnek.

Már Meumann 3 nevezetes típusát különböztette meg az értelmességnek. Ezek a típusok, amelyeket Stern is átvett, a következők: 1. a befogadó vagy visszaadó és visszaható (receptív, reproduktív, Reaktív) típus, 2. az alkotó (spontán, invenciózus) típus és 3. a kritikus típus. Az első akkor mutat fel kiváló teljesítményeket, ha az út pontosan elő van írva. A második már nem az emlékezet készletében találja meg legfőbb támaszát, nem a gyűjtő és értelmező munkában rejlik ereje, hanem a képzelőtehetség és intuíció vezeti. A kritikai típus mintegy a kettő között áll. Önálló ugyan, és saját nézeteitől vezetteteti magát, de ugyanakkor inkább nemleges természetű.

Az értelmességnek számos más felosztása közül nevezetes az elemző és az egységbefoglaló, továbbá a gyakorlati és az elméleti értelmesség megkülönböztetése.

Az elemző értelem taglal, problémákat, tényeket és megfigyeléseket boncol szét, a legkisebb különbségeket is észreveszi. Értékes oldala, hogy bonyolult kérdéseket képes tisztázni és minden részletet kimerítő pontossággal kikutatni. Szélsőséges esetekben azonban kételkedéshez, a világnézet területén pedig nihilizmushoz vezethet. Eszel szemben az egységben látó (szintetikus) típus a nagy összefüggések és mállásabb egység meglátója. Az elméleti és gyakorlati értelem megkülönböztetésének — némelyek még harmadiknak a műszaki értelmességet is felveszik, sőt egyesek megkülönböztetnek elméleti műszaki és gyakorlati műszaki értelmessé-

get is — főleg pályalélektani jelentősége van. Az első elméleti módszerességgel, az elvont logika követelményei szerint rendez, a második ellenben a gyakorlati követelményeket tartja szem előtt. A kétfajta intelligenciátípusnak nyilván megfelel az elméleti és gyakorlati pályák kétfélesége.

Mindezek azonban az értelmességnek nem meghatározásai, hanem csak felosztásai. A meghatározás jóval kevésbbé járt eddig kielégítő eredményekkel. Az idevonatkozó kísérletek és álláspontok két nagy csoportra oszthatók fel. Egyesek szerint (pl. Stern) az intelligencia valamiféle középponti képesség, pl. általános szellemi alkalmazkodóképesség, az egyénnek az a képessége, hogy gondolkodását újra meg újra más-más követelményekre állítsa be stb. Mások ellenben az intelligencia elnevezésben csak gyűjtőnevet látnak, különböző és egymástól eltérő funkciók számára. Eszerint az az általános értelmi képesség, amelyről pl. *Spearman* is beszél, amidőn *generál ahility-t* ernlít, voltaképp nem áll fenn. *Spearman* és *Kreuger* korrelációs módszerrel törekedtek annak kimutatására, hogy minden intelligenciás teljesítmény közös középponti tényezőre vezethető vissza. Velük szemben pl. *Záehen* az intelligenciában bizonyos intellektuális tényezők összműködését látja.

A cselekvéstan, pragmatizmus és viselkedéslélektan fedezte fel az intelligenciának szoros összefüggését a cselekvéssel. Egy *Piaget*, *BvMer*, továbbá az amerikai behavioristák közül — *Thorndike*, *Termán*, *Éaggeriy*, *Chüds* stb. az intelligenciát fejlődéslélektanilag is a törekvés és cselekvés eszközének fedezték fel. Piaget mellett a mélylélektan különböző irányai kezdik az értelmességet a törekvéssel, mégpedig az ösztönös erőkkel összefüggésbe hozni. Kétségtelen, hogy ezek az irányok igen termékenyen világítják meg az értelmesség mivoltát, eredetét és funkcióját. Csak nem szabad félreértenünk vagy túloznunk őket. Nem szabad úgy vélnünk, mintha pl. ösztönös erők az értelem és gondolkodás tartalmát maradék nélkül meghatározhatnák, vagy mintha

a gondolkodás nem volna képes önmagában megálló, tárgyi igazságok kutatására és megismerésére.

Vannak az intelligenciának oly rész-képességei, amelyek alapvetők, ellenben csak feltételei a gondolkodásnak, nem tartoznak hozzá szűkebb értelemben. Ilyen főleg a figyelem és az emlékezet. Nyilvánvaló, hogy nélkülük gondolkodásunk megbénulna. Ellenben a figyelem és emlékezet egymagában még nem jelenti a sajátképen való gondolkodás képességét, amint ezt állatok és csecsemők körében könnyen megfigyelhetjük. Az olyasféle intelligenciás rész-képesség tehát, aminők pl. a logikai analógiák alkotása, különbségek megállapítása, ítélőképesség stb., egy felsőbb rétegét alkotják az értelmességnek, a szűkebb, sajátosan intelligenciás képességek rétegét, és ez a réteg az alacsonyabbakra épül rá. Az „alacsonyabb“ szó itt fejlődéstani értelemben is vehető.

Fontos segítője a magasabb értelmességnek és gondolkodásnak a régi képzeteket és azok összefüggéseit oldó, valamint új összefüggéseket alkotó tevékenység, tehát a fantázia, a képzelet is. Kombináló és alkotó értelmi tevékenység nem lehetséges képzelet nélkül. Az értelmesség kifejlődésének biológiai gyökere az a körülmény, hogy az értelmesség előrelátást eredményez, és ehhez a képzelet az események lehetőségének rajzát szolgáltatja.

Vannak, akik az értelmességnek egy harmadik, legfelsőbb rétegről is beszélnek, ez volna a tulajdonképpeni gondolkodás, szellemi tevékenység, és ez jóval több, mint az említett részképességek működése. Egyesek — nálunk Harkai-Schiller és munkatársai — kísérletekkel igazolták, hogy értelmi működés az állatoknál is található, noha ezek szellemi életet nem mutatnak fel.

Az egyén értelmi képességeit teljesítményein át vizsgálhatjuk, mérhetjük meg. Az erre szolgáló lélektani kísérletet tesztnek, próbának nevezzük. Az amerikai *Cattell* alakította ki elsőnek a próba fogalmát. Próbákkal nem egyszerű, elemi,

hanem komplex lelki jelenségeket vizsgálunk: összetett, magasabb, értékes magatartásmódokat. A próba továbbá feladat-jellegű. Az értelmességi próbák elsősorban az általános értelmességet, nem pedig valamely különleges tehetséget vizsgálnak. Sok gyakorlati előny mellett kétségtelenül hátránya ennek az eljárásnak, hogy így elhanyagoltainak s elvesznek azok az egyéni, minőségileg egymástól különböző intelligenciaformák, amelyek megfelelnek az egyén lelki alapformájának. Viszont pontos mérésre, tárgyilagos és lehetőleg kevésbé viszonylagos összehasonlítására, rangsorolásra, osztályozásra a teszt nyújt módot.

Az értelmességi-próbák kialakításán eleinte leginkább pszichiáterek fáradoztak, főleg abból a célból, hogy normális és gyengeelméjű emberek között különbséget tegyenek. Később *Sommer, Kraepelin, Ranschburg, Münsterherg* stb. foglalkoztak a kérdéssel. Csakhamar normális emberanyagra is alkalmazták a teszt-vizsgálatokat, elsőnek talán *Ebbinghaus* és *Ziehen*. *Binet* működésével lépett a lélektani próbák alkalmazása új stádiumba. Ez időből ered az intelligencia-hányados fogalma is (i. h.). Ugyanis *Binet* alkotta meg az intelligencia-kor fogalmát (i. k.). Egy 6 éves gyermek pl. beletartozhat a 8 éveseknek megfelelő intelligenciakorba (i. k.), és megfordítva.

$$\text{I. h.} = \frac{\text{i. k.}}{\text{é. k.}}$$

Magát az intelligencia-hányados fogalmát már voltaképp nem *Binet*, hanem *Stern* alkotta meg, de *Binet* gondolatai nyomán, azokat egy lépéssel továbbszöve. *Binet* kísérlete meg elsősorban, hogy a teszteket számszerűleg kiértékelje. Amerikában *Termán* sztemerdizálta a *Binet—Simon*-féle próbákat (*Standard Revision*, 1915). Amerikában aztán oly átfogó arányokat öltöttek a teszt-vizsgálatok, amelyek Európa valamennyi országát felülmúlják. Már az 1914—18-as világháború alatt közel kétfélmillió embert vizsgáltak meg.

A komplex lelki folyamatok kiértékelése ilyenmódon kapcsolódott össze statisztikai és matematikai eljárások alkalmazásával a lélektanban.

Hogy mit nevesünk értelmességnek, intelligenciának, azon tehát a pszichológusok még ma is vitatkoznak, anélkül, hogy általánosan elfogadott meghatározáshoz tudtak volna járni. Nagyon különböző dolgok tartóznak az értelmesség körébe, akár annak alapjai, feltételei, akár magasabb rétegei gyanánt, így, amint említettük, a figyelem és az emlékezet lelki funkciói alapfeltételei minden értelmi teljesítménynek. Aki *nem*. tud *elég* figyelni, figyelmét kitartóan összpontosítani, annak értelme sem képes zavartalan működésre. De nem képes értelmi haladásra és munkára az az ember sem, akinek emlékezete rossz, vagyis nem jegyzi meg régebben szerzett ismereteit és gondolatait, amelyekre tovább épülhetne érteimi tevékenysége. A figyelemnek megint különféle fajtái vannak, köztük olyanok is, amelyek páíyalélektani/szemponctból fontosak. Az összpontosító figyelem pl. a> figyelemnek az a fajtája, amely egy dologgal foglalkozik, kirekeszt figyelme köréből minden mást, hogy erre az egyre fordíthasson minél több figyelmet. Egész sereg oly foglalkozás van, amely ily összpontosító figyelmet kíván, pl. ilyen minden matematikai természetű munka is. Ellenben pl. a vezénylő katonatisztnak és karmesternek, a különböző gépkocsivezetőknek, főleg a világvárosok nagyforgalmú utcáin, az egyszerre egész osztállyal foglalkozó tanítónak, tanárnak stb. a figyelemnek ellenkező fajtájára van szüksége, srra, amit megosztó figyelemnek neveznek, és amely váltakozva figyel, egyszerre több dologra. Az emlékezetnek megint rengeteg válfaja van, és mindegyik más-más foglalkozás területén fontos. Van közvetlen emlékezet, vagyis az az emlékezet, amely röviddel a bevésés utáni időben működik, és megtartó emlékezet, amely hetek, hónapok és évek múlva idézi fel az emlékezet tartalmát. Van név-, szám-, szó-, alak-, arc- stb. emlékezet. Mindegyiknek vizsgálhatjuk terjedelmét

(mennyit tud egyszerre befogadni és megjegyezni), hűségét, pontosságát, tartamát stb.

Ezek az alapképességeken nyugszanak a szűkebb értelemben vett értelmi képességek: a logikai osztályozásnak, az ok és okozat felismerésének, a logikai analógiák észreveszésének és alkotásának stb. képességei. Fölöttük boltozódnak a magasabb gondolkodás képességei. Ilyen pl. az ítélel- és a következtetőképesség. Mind a kettőnek van három kívánatos tulajdonsága: a gyorsaság, alaposság és önállóság. Ráadásul hozzá kell tennünk, hogy az értelmességnek ezek a részképességei a lélekben mindig együtt., a legszorosabb egységben hatnak, a valóságos, eleven személyiségben egymástól nem is választhatók külön.

Az értelmesség az ember hathatós fegyvere a létküzdelemben. Segítségével sikeresebb a tevékenysége, célszerűbb a cselekvése, segédeszközöket, szerszámokat és fegyvereket alkot magának, az egész természetet uralma alá tudja hajtani. Az értelem tehát szellemi alkalmazkodás a világhoz, a létküzdelem követelményeihez. Nem csupán a gondolkodás tartozik körébe, hanem a gyakorlati tevékenység is. Pályalélektani szempontból az értelem 3 fajtája: 1. *az elméleti értelmesség*, erre van szüksége az elméleti pályákon működő embernek, a hivatalnoktól a tudósig; 2. *gyakorlati értelem*, erre van szüksége pl. az iparosnak; 3. *műszaki értelmesség*, ez megint lehet elméleti, a problémákat elgondolásban megoldó, és gyakorlati, kivitelező. Elméleti műszaki értelemre van szüksége pl. a mérnöknek, gyakorlatira egy villanyszerelőnek. Már az iskolában észrevehető és megkülönböztethető a kétfajta műszaki értelmesség. A kettő nem mindig jár együtt. Vannak pl- ifjak az iskolában, akik nagyszerűeig felelnek fizikából és ismét oly ifjak, akiknek feleletük az elméleti fizika körében talán nagyon is közepes, ellenben igen ügyesen meg tudják csinálni az iskolai ünnepélyekre a villanyszerelést, a vetítógép mesterei, otthon rádiót csinálnak stb.

Értelmesség minden munkakörben szükséges alapkövetelmény. *Akinek értelmi képességei gyengék, az alkalmatlan minden szakszerű munkára, nem csupán a szellemi, hanem az ipari és egyéb munka területén is.*

Az érzékelési és ügyességi próbák a legkülönbözőbb érzékelési és gyakorlati képességeket vizsgálják, mint aminő pl. a látás (színlátás, színérzékenység, alkonyati látás), tapintás, másfelől pl. a reakció gyorsasága és egyenletessége, a csuklójáhlékonyosság, csuklógyorsaság, térbeli utánzó- és áttekintő képesség, kézbiztosság, két kéz együttműködése, kéz és láb együttműködése stb. — Az újabb lélektani felfogás azonban észreveszi, hogy az egyes részleges képességek összege még nem jelenti a személynek, ennek az eleven és oszthatatlan egésznek alkalmasságát valamely pályán, és megfordítva, valamely részleges képességnek hiánya sem az alkalmatlanságot. A személy egysége nem rakható össze részek mozaikja gyanánt, és, ha külön-külön valamennyi része, amit csak vizsgáltunk, megfelelőnek is mutatkozik, nem biztos, hogy ezek a mesterségesen elszigetelt részképességek egymással összefüggésben — amint ez a valóságban mindig található — szintén be fognak válni. Bármilyen kitűnő, gyors és egyenletes pl. valakinek az érzékszervi ingerekre adott mozgásos reakciója, az alkonyati látása, a színérzékenysége stb., még nem biztos, hogy jó autóvezető lesz belőle, noha ezek a rész-képességek mind kívánatosak egy soffőr számára. És megfordítva, lehet valaki akár színvak is, ha személyiségének egészét illetően rátermett, akkor mégis beválhat soffőr gyanánt. A részképesség valaminő fogyatkozása gyakran pótlásra serkenti az egyént, mert ez ki akarja köszörlülni önbizalmának ama csorbáját, amit a fogyatkozás tudata benne előidéz. így sbk esetben épp a fogyatkozás irányában fokozott tejesítményt, fokozott szorgalmat, buzgalmat és érdeklődést mutat fel *Demosthenes* épp azért lett nagy szónok, mert dadogott, vagyis egy oly képességvizsgáló eljárás, amely elavult módszerrel merőben a rész-képes-

ségek alapján ítélte volna meg, a szónoki pályára alkalmatlannak mondogta volna. *Byron* sánta volt, de épp ezért kitűnő úszóvá fejlesztette magát, és minden költői babérainál többre becsülte ama teljesítményét, hogy átúszta a Hellespontust.

Valamely pályára való alkalmasság eldöntésénél tehát nem elegendő a rész-képességek vizsgálata, hanem a személyiség egészét, az embert kell megismernünk. Erre szolgálnak egyfelől a munkapróbák, amelyek valamely munka egészére vonatkozólag vizsgálják az alkalmasságot, tehát a rész-képességeket egyszerre, azok szerves és eleven együttthatásában. Másfelől szükségesek személyiségvizsgálatok is, ezekről a következőkben szólunk.

VII. Emberismeret, önismeret. A boldogulás és értékesülés lélektana.

Az ember-észlelés tudományát pszichodiagnosztikának nevezzük. Az előzőekben láttuk, hogy az emberkiválogatáshoz pszichodiagnosztika kell, az egész ember megismerése, nem elegendő a régi pszichotechnika, vagyis rész-képességek vizsgálata. De embermegismerés nem csupán a tudományos lélektanban fordul elő. Emberismeretre mindenkinek szüksége van.

Mindenki, aki embertársát megítéli, aki annak lélektani tulajdonságait leméri, pszichodiagnosztikát csinál. Mivel azonban az ilyen megítélés nehéz, külön tudomány fejlődött ki az emberismeret és észlelés megalapozására és technikájára-

Az emberismerethez tartozik önmagunk ismerete, sőt az önismeret minden emberismeretnek alapja is, hiszen, hogy másokban van lelki élet, azt a saját lelki életünk hasonlóságára vesszük észre. Önmagunkon észleljük, és ezen az alapon gondoljuk másokról is, hogy testünk az érzelmek, indulatok, törekvések, akarás útján változást szenved átmenetileg, és e változások nyomán, önmagunkból kiindulva, it-eg-lehetős hozzávetőlegességgel ki tudjuk találni mások lelki életének rejtett rugóit, finom megmozdulásait is. Mások helyzetébe beleélve magunkat, meglehetősen valószínű, hogy abban a helyzetben mások is azt fogják gondolni, amiről felismerjük, hogy mi is azt gondolnók.

Másoknak ez az önmagam analógiájára való megismerése azonban csak addig a határig sikerül, amelyen belül

vagy az általános emberinek, a minden emberben egyenlően meglévő lelki adottságoknak, közös vonásoknak vagy pedig mások hozzánk hasonló tulajdonságainak megismeréséről] van szó. Pedig a különbözőség, az emberek között való eltérés megismerése is szükséges.

Hogy továbbá másokat önmagam mintájára megismerjek, ennek feltétele, hogy először önmagamot ismerjem meg kellő mértékben és alaposággal. Az önismeret azonban a ritka esetek közé tartozik.

Sokraies, az ókori bölcs, látszólag képtelenséget mondott, paradoxont használt gondolatának közlésére, amikor azt hirdette: „Ismerd meg önmagadat!” A lelkiélet kezdetleges fokán ugyanis az emberek nyilvánvalónak tartják, hogy Önmagunkat szükségkép a legjobban ismerjük, mert hiszen közvetlenül tapasztaljuk, átéljük.

De valóban ismerjük-e önmagunkat? „Ha önmagamba tekintek, mit látok?” — így kezdte egy tudós a lélektani előadását. Egy hallgató közbeszólt: „Semmit!” Mindenki nevetett, a tudós haragudott, de a közbeszólónak volt igaza. *Goethe*, az emberi lélek nagy ismerője, méltán mondotta 1824-ben *Eckermann-mák*: „... önmagunkat soha sem ismerhetjük meg, soha sem szemlélhetjük magunkat, mint tiszta tárgyat. Mások jobban ismernek engemet, mint magam” — A föld összes népeinél észlelhető, hogy kutatásra, megismerésre irányuló fáradozásaik előbb a külső világgal foglalkoztak, és csak jóval később a saját benső életükkel. A görög gondolkodás már régen kialakította átfogó rendszereit a Kozmosz keletkezéséről és szerkezetéről, mielőtt még a léleknek és szellemnek vizsgálatához fogott volna. A tárgyi megismerés tehát megelőzi az önmegismerést az emberiség életében. Az egyén életében a helyzet ugyanez: előbb tájékozódunk mások lelkivilágáról, tulajdonságairól, csak azután a sajátunkéről.

Az ember gondolkodása és törekvése eredetileg egészen a külső világra irányul, és csak, ha gyönyört érzünk, de főleg,

ha szenvedünk, csak akkor vesszük észre önmagunkat. Csalódások és kudarcok irányíthatják rá a figyelmet a saját lelki életünkre.

Igaz ugyan, hogy minden lelki folyamatunkat átéljük, de ez még nem jelenti, hogy ismerjük, tudatosan is észrevesszük őket. Már Szent Ágoston méltán hirdette azt a nagy igazságot, amit a tudat, a lélek önmagáról való közvetlen bizonyosságának nevezhetünk. Eszerint van benső észrevevés és érzék, amely által hasonlóan ismerjük meg az érzelmeket, gondolatokat és elhatározásokat, mint szemünkkel, fülünkkel, tapintásunkkal és általában külső érzékszerveinkkel az anyagi világ dolgait. A benső tapasztalás továbbá közvetlenül biztos, mert átélés. Ezzel szemben a külső tapasztalás nem mutatja magát a valóságot és annak lényegét, csak érzékszerveinkre gyakorolt hatásáról tudósít. A külső világról szóló tudásunk tehát csak a közvetett bizonyosság rangján állhat, mert érzékszerveink közvetítik.

Mégis, a benső tapasztalás közvetlen bizonyossága nem képes kiküszöbölni az önmegismerés csalódásait. Ha át is éljük közvetlenül érzelmeinket, nem tudjuk ugyanakkor figyelni azokat. Aki haragszik, de közben haragját lélektanilag figyelni és boncolgatni akarja, az azt veszi észre, hogy haragja hirtelen elpárolgott. Ugyanígy képtelenek vagyunk pl. egy hangversenyen valamely szép zenét élvezni, ha közben a bennünk keletkező érzelmeket iparkodunk vizsgálni.

Minden igazi megismerés feltétele a megismerő személy elfogulatlan tárgyilagossága. Valamely ügyben csak akkor tudunk helyesen megállapítani és ítélni, ha felette állunk és megvesztegethetetlenül érdeknélküliek vagyunk. *Ámde ki az, aki érdeknélküli tud lenni, félelem és remény nélkül való, ha önmagát kell megítélnie!* Önmagunkat soha sem vagyunk képesek egészen idegenek gyanánt tekinteni, *a tényeket itt csak a saját vágyaink szemüvegén át látjuk. Nélkülözhetetlen számunkra, hogy higgyünk a saját értékünkben,* valamint az is, hogy elrejtjük mások elől — nem ritkán önmagunk elől is

— fogatkozásainkat, gyengeségünket, csekélyebb értékünket. Ezért mondja *Schopenhauer*, hogy minden embernek háromféle jelleme van. Az egyik az, aminek mutatja magát, a másik, aminek hiszi magát és a harmadik valódi jelleme. Van ugyan tehát minden embernek valamiféle képe önmagáról, de ez eszményített, százszor retouchált kép. Olyformán áll a dolog benső világunk ismeretével, mint külsőnkkel. Lélek búvárok kísérleteket végeztek arra vonatkozólag, ismerjük-e saját külsőnket, arcvonásainkat stb. A kísérleti személyek elé felvetítették valamennyiük árnyképét egymás után. Az eredmény az volt, hogy egymást felismerték, de önmaguk árnyképét nem. Önmagunkat ugyanis a saját vágyaink szemüvegén át nézzük. Amint arcunknak, úgy érzületünknek mivoltát sem látjuk a maguk valóságában. A valódi érzület ugyanis adott alkalommal mindig a neki megfelelő cselekvést hozza létre. Ha ellenben tévesen tulajdonítunk magunknak valamely érzületet, ez a tévedésünk, csalódásunk azonnal a semmibe foszlik szét, mihelyt tettekkel kell beváltanunk érzületünket. Ezért cselekedve ismerjük meg önmagunkat. Emberek, akik magukat bátraknak hitték, veszély idején szánalmasan gyáváknak bizonyulhatnak, akik pedig meg voltak győződve a saját félénkségükről, azok veszélyes helyzetekben esetleg bámulatos hidegvérrel állják meg helyüket. Csendes órákban, nyugalmas, biztonságban, távol az élet megpróbáltatásaitól, a nyárspolgár is épp úgy tudhatja, akár, a bölcs vagy a szent, hogy mit kell tennünk. Ha azonban a veszély és az élet-halálra való döntés perce elérkezik, akkor kiderül, hogy a nyárspolgár csak addig tudta, mi a helyes, amíg a cselekvéstől nagy távolság szigetelte el. Igen megnehezíti azonban érzelmeink és érzületeink megismerését a lelki élet ama sajátos dialektikája is. amely néha élményeink és állásfoglalásaink kétértelművé változtatója. Szeretet és gyűlölet, jószívűség és kegyetlenség, őszinteség és hazugság stb., a lelki életben gyakran hajszálnyira közelkednek egymáshoz. Minden érzelmünk magábázárja ellenté-

tét. Aki pl. hatalomra törekszik, vagyis a hatalmi túlsúly érzelmét akarja élvezni, annak megfordítva, az alávetettség érzelmét is ismernie kell, különben nem tudná átélni a hatalom élményét sem. A cselekvés sem alkalmas tehát arra, hogy segítségével megszorítás nélkül való bizonyossággal megismerjük önmagunkat. Cselekvésünk épp úgy lehet álarc, valódi adottságainknak még önmagunk elől való eltitkolása is, mint akár a beszéd.

E nehézségek folytán másokat könnyebben megismerhetünk, mint sajátmagunkat, az idegen lélekalkatok megismerése továbbá előbbi, mint az önmegismerés. A Te öregebb, mint az Én — mondja *Nietzsche*. Már a kisgyermek is régen észrevette az őt környező személyek arcán a haragot vagy a gyengédséget, és előbbi félelemmel, utóbbit vonzódással vizsgálta, mielőtt még egyáltalában képes lett volna arra gondolni, hogy neki magának is vannak indulatai és érzelmei, ő is képes haragudni vagy szeretni.

Az önmegismerés nagy és nehéz tudomány, amely csak (koronája, betetőzése, nem pedig kezdete lehet a lélektani megismerésnek és a gyakorlati emberismeretnek. A régi és a modern lelekismerők és pszichológusok e tekintetben két táborra oszthatók. Az egyik rész Szent Ágoston nyomán a benső átélés és a tudat közvetlen bizonyosságát vallja. Ilyen az újkori gondolkodók között *Descartes*, akinek *Cogito ergo sum*-ja minden bizonyosság alapjává a saját benső létünk bizonyosságát tette, és az újabb pszichológusok között ilyen *Franz Brentano*, *Meinong*, *Dilihey* stb. A másik táborba az önmegfigyelés csalódásainak hangsúlyozói tartoznak, pl. *Nietzsche* és *Kierkegaard*, a modern gondolkodás két atyja, a pszichológiai regényírók közül pl. Dosztojevszkij, a karakterológusok közül *Klages* stb.

Amennyire szükséges, hogy az egészséges lelkű ember önmegismerésre törekedjen, abból a célból, hogy adottságait kifejllessze, fogyatkozásait lehetőleg kiküszöbölje, épp úgy van betegei, önmagunkkal való foglalkozás, önmagunkban

való vájkálás is. Az a kép, amelyet önmagunkban önmagunkról kialakítunk, származhat önszeretetből vagy öngyűlöletből. Az önzés n'em azonos az önszeretettel, hanem inkább az öngyűlölet körébe sorozandó, mert önmagunknak ártalmára \án. A beteg, elfajult lélek gyűlöli önmagát, az értékes és életerős lélek ellenben szereti. Az öngyűlölet következménye lehet azonban bizonyos ál-önzetlenség, amely az önmagunktól való menekvés egy formája. Az egészséges önmegismerés nem más, mint alázat, amely nem azért fedezi fel a saját hibáit, mintha gyűlölné önmagát, hanem azért, mert tökéletesedésre vágyakozik és-törekszik.

Mások megismerése könnyebb és termékenyebb útja a lélektani emberismerésnek, mint az önmegismerés. A nagy államférfi, hadvezér, üzletember, vállalkozó stb., tévedhetetlen bizonyossággal kell, hogy a kellő embert felismerje és a megfelelő helyre állítsa, de ezenközben saját magáról gyakran csak igen naiv és kezdetleges ítéletei vannak. Kérdés már most, melyek azok az utak és módok, amik mások megismerésére rendelkezésünkre állanak?

A lélektani embermegismerésnek 4 főforrása van:Q/a mindennapi élet emberismerete, tehát az az emberismeret, amely főbbé-kevésbbé mindenkinek rendelkezésére kell, hogy álljon, mert a létküdelemben való helytállásnak, az emberekkel való érintkezésnek és a társaséletnek feltétele, {zj A művészi alkotásokban található lelkeken-keresztüllátás. Ez lehet irreális és a lélektani tényállást „önkényesen“, a valósághoz nem ragaszkodva, megváltoztató. A művészetekből közvetlen átvétel a lélektan tudományába: nem lehetséges. Mégis, amikor a művészet játszik az igazsággal, nem veszi komolyan a valóságot, ugyanakkor a benne kifejezésre jutó igazság igazabb lesz, komolyabb, valódibb és valóságosabb lesz. /3) A vallásos élet és irodalom lélekismerete. 4i A tudományos lélektani embermegismerés. Utóbbi megint két fő módszerre különíthető el, amint láttuk, mégpedig a megfigyelésre és a kísérletre, mind a két módszert a szó legtagabb

értelmében véve. így a megfigyeléshez számíthatjuk a kikérdezést és beszélgetés útján való kikutatást (expioráció), vagy pedig olyasmit, mint pl. naplók tanulmányozása, rajzok gyűjtése, önéletrajzok elemzése stb. Ellenben pl. az írástanulmányt besorozhatjuk a kísérleti módszerek közé. Kísérlet e's megfigyelés továbbá még elméletileg sem választhatók szét teljesen, mert minden kísérlet megfigyelés is, csak mesterségesen létrehozott feltételek között.

Azokkal a gyakorlati lélektani észlelő vizsgálatokkal, próbákkal szemben, amelyeknek feladata, hogy az egyén valamely részleges természetű képességének fokát megállapítsák, az egyéniség lélektani megismerése csak ennek egészét megragadó módszerekkel történhet. Mivel azonban a személyiség oly egész, amely valamennyi részmegnyilvánulásaiban iü benne van, ezért a részképességek vizsgálatai is vezethetnek mintegy melléktermék gyanánt a személy egészére vonatkozó tulajdonságok észlelésére. Számos pszichológus ismeri fel és hangsúlyozza, hogy minden képességvizsgáló próbának megvan a maga alkalma karakterológiai megfigyelésekre. Már az intelligencia-vizsgálat ok is megmutatnak az iskolázott pszichológus számára bizonyos jellemvonásokat. A figyelem vizsgálat megmutatja a gyermek, ifjú vagy felnőtt vizsgálati személy akaraterejét, kitartását, befolyásolhatóságát, megbízhatóságát, esetleg szorgalmát stb- Ugyanígy az érzékelési, ügyességi vagy munkapróbák is alkalmasak jellemtulajdonságok észlelésére. Ha pl. egy ilyen próba hol könnyebb, hol — hirtelen, egyik pillanatról a másikra — ne- ' hezebb feladat elé állítja az egyént, akkor lehetőséget nyújt ezáltal a vizsgálati személy alkalmazkodóképességének, meg gondoltságának vagy meggondolatlanságának, óvatosságának stb., észlelésére, új helyzetekbe való beleélési képességének felbecslésére stb. Persze, ezek a lehetőségek korlátozottak is. A képességvizsgálatok bizonyos jellemvonásokat, érzelmi és akaratí sajátosságokat észlelnek ugyan, de főleg csak arra a *munkára* vonatkozólag, annak körében, amit fel-

adat gyanánt a vizsgálati személlyel végeztetnek. Azonban pl. abból, hogy valaki a munkában megbízhatónak mutatkozik (kevés hibát ejt), nem lehet biztos következtetést vonunk a vizsgálati személynek más életterületen, mondjuk, a szerelmi életben való hűségére is. Bizonyos határon belül azonban feltétlenül van mód a képességvizsgálatokkal kapcsolatosan a személy érzelmi és akarati tulajdonságainak megismerésére is. Már pl. a legegyszerűbb emlékeztetvizsgálatnál sem hagyható figyelmen kívül az a tényező, amelyet érdeklődésnek nevezünk, és amely erősen érzelmi forrásból ered.

A rész-képességek vizsgálatával szemben vannak közvetlenül a személyiség egészére vonatkozó vizsgálatok is, sőt ezeknek száma több százra rug, úgyhogy főcsoportok szerint fogjuk megemlíteni őket, minden csoportnál csak egy-két nevezetesebb eljárást említve meg példa gyanánt.

Első csoport a kérdőíves módszer és a belőle kifejlődő, illetőleg vele rokon jellem-teszt. Sveici, francia és főleg amerikai pszichológusok megpróbálták az intelligencia-vizsgálatok mintájára jellem-teszteket szerkeszteni. Ezek a próbák kérdéseket tesznek fel a vizsgálati személynek és a kapott feleletekből próbálják ennek egyéniségét jellemezni. Azonban hibaforrás ezeknél a teszteknel az a körülmény, hogy az emberek a kérdőpontokra adott feleletekben mintegy átkölihetik a valóságot önmagukra vonatkozólag, vagy pedig egyszerűen elhallgathatják. Hibaforrás továbbá, hogy a legtöbb embernek elképesztően hiányos az önmegfigyelése, kezdetleges az önmegítélése, vagyis a jellem-teszteknel, még, ha a vizsgálati személy őszintén felelne is a kérdésekre, ugyanazok a nehézségek állnak fenn, mint az önmegismerés esetében. A vizsgálati személy önkénytelenül sem olyannak írja le, mutatja magát, mint aminő valóban, hanem amilyen szeretné, ha lenne, illetőleg, amilyennek hiszi magát, vagy pedig, amilyennek óhajtja, hogy mások tartsák.

Rokon a jellem-tesztekkel a globális személyiség-vizsgá-

latoknak a második csoportja is, amelyet asszociációs próbának nevezhetünk el. Legnevezetesebb ebben a körben *Jung* asszociációs kísérlete, de idetartozik minden olyasféle vizsgálat is, amelynél a vizsgálati személynek az a feladata, hogy számára kellemes vagy kellemetlen színezetű szavakat írjon le vagy húzzon alá. Ezek a vizsgálatok i tudattalan lelki élet mélységeinek lélektanára alapítják diagnosztikájukat.

Harmadik csoport a cselekedtető próbáké. Egyike a leginkább beváltaknak ezen a téren a *Lipmann—Bogen-féle* kalitka, az önálló cselekvés vizsgálatára, és a *Moede-féle* fonaltábla a kötött cselekvés vizsgálatára. A kettő egymást jól kiegészíti tehát. Mind a kettővel magam is ezernél több vizsgálatot végeztem felnőtteken és gyermekeken egyaránt, a kalitka-próbával pl. katonai emberkiválogató vizsgálatokat, v M. Kir- Honvéd-Képességvizsgáló Intézetben és a Repülő Orvosi Vizsgáló Intézetben, az 1942. és 1943. évek folyamán. Eredetileg a Föv. Ped. Szeminárium volt lélektani laboratóriumában használtuk e műszereket, mert itt még Nagy László, a laboratórium vezetőinek sorában egyik elődöm vezette be őket. A Moede-fonaltábla feladata a vizsgálati személy számára, hogy fogasokra ugyanúgy tegyen fel egy fehérszínű fonalat^ a táblán, amint ugyanezeknek a fogasoknak a tövére egy piros fonál fel van tekerve. Az időt, valamint az észrevett és észre nem vett hibákat jegyezzük.

A kalitka-próba feladata egy golyót a kalitka első rekeszéből a másodikba, innen pedig a küszöbön át egy vajatba, a vajatból végül kijuttatni, úgy, hogy minden meg van engedve, bizonyos botocskákkal vagy kézzel dolgozhat a vizsgálati személy, ezeket váltogathatja stb., csak egy feltétel van: mindig csak a kalitka első falán a rácson át szabad dolgoznia, nem szabad benyúlnia más módon. Ez a vizsgálat rengeteg megfigyelésre nyújt alkalmat a képességek és jellemvonások körében. A lökdöső mozgás pl. erőszakossággal szokott kapcsolatban állni, szemben a toló mozgással. Lát-

hatóvá válik a vizsgálati személy szervezőképessége, határozott vagy tétovázó volta, elméleti vagy gyakorlati beállítottsága, eszközök és szerszámok iránt való érzéke kiválasztás és használat szempontjából egyaránt, önbizalma vagy selejteségtudata és támaszraszorulása, ötletessége, élelmessége, erélyessége, gyámoltalansága és sok más egyéb. Vannak esetek, amikor jóformán a vizsgálati személy teljes egyénisége megmutatkozik. — A mai lélektan magatartásvizsgáló és cselekvéstani irányai a cselekvés szemszögéből keresik a lelki élet magyarázatát, és ezért a lélektani észlelésekre sem merőben élményeknek, hanem cselekvő magatartásoknak kísérleti létrehozatalából akarnak eljutni. Úgy gondolják, hogy a laboratóriumban is természetes élethelyzeteket lehet létrehozni és a vizsgálati személyt természetes cselekvésre lehet rábírní. Ezekből aztán megláthatjuk, hogy a vizsgálati személy/ adott esetekben mit tesz a való életben is. Ennek az iránynak igaza van abban, hogy a valódi érzület és jellem adott esetekben mindig a neki megfelelő cselekvést hozza létre. Viszont azonban hibaforrás lehet az a körülmény — és ezt a cselekedtető próbák nem mindig veszik tekintetbe, — hogy megfordítva már nem áll a tétel, vagyis, hogy nem minden cselekvés fakad valódi érzületből; hanem vannak oly cselekedetek, amelyek arra szolgálnak, hogy valódi érzületünket álcázzák, elfedjék. Abból a körülményből tehát, hogy valaki egyetlen egy alkalommal — még hozzá akkor, ha tudja, hogy most őt vizsgálják és figyelik — hogyan cselekszik, nem következik, hogy minden más esetben is hasonlóké fog cselekedni.

Negyedik csoport gyanánt csak azok az eljárások említők, amelyek a személyiséget annak testmozgásai nyomán akarják lélektanilag kikutatni és megismerni. Az emberi test soha nyugvópontra nem jutó mozgásrendszernek fogható fel. *Mozgásaink pedig jellemzőek egyéniségünkre.* Nem az a fontos, hogy milyen mozgást végez valaki, hanem hogy hogyan végzi. Az egyik ember karját önkénytelenül is köny-

nyed gyorsasággal emeli fel, a másik kényelmes lassúsággal, a harmadik erőteljesen, súlyosan, a negyedik vonakodva, habozva, az ötödik sietősen, a hatodik körülményesen, a hetedik sikló, kígyózó mozgással stb. A mozgás pillanatról-pillanatra változik, alig keletkezik, már is elmúlik. *Egyfajta mozgás csupán az, amely megrögzítődik, és ez a kézírás.* Ezen a tényálláson alapul az írástanulmány, a grafológia is. Minden embernek egyéni jelleme szerint való az írása is, mint ahogyan általában érvényes az a megállapítás, hogy ugyanazt a mozgást minden ember más és más módon eszközli. Amint grafológusok, pl. Klages, hangoztatják, minden érzelemben két elemet különböztethetünk meg: az érzelem minőségét (kellemes, kellemetlen, mély, sekély stb.) és a benne rejlő mozgásimpulsust, ösztönzést, törekvéstartalmat. Épp az utóbbi tudja a nyelv is kifejezni, amikor arról beszélünk, hogy az érzelem „megráz“, „magával ragad“, „vonz“, „taszít“, „szárnyal“, „felemel“, „lehangol“, „leköt“, „erőt vesz“, ^tb. Az írástanulmány felfedezi azokat a vonásokat az írásban, amelyek valamely érzelmet és a benne „rejlő lelki rugót fejezik ki.

Az írástanulmány részben a cselekedtető, részben az — alább tárgyalandó — kifejezéstan módszerek közé tartozik, mert a kifejezőmozgásokon alapul.

Azok a tárgyilagos kételyek és aggályok, amelyeket egy tudományos grafológiának lehetőségével szemben támasztottak, már régóta eloszlathatóknak bizonyultak. így egyesek felemlítik, hogy az írás minősége nem a lélektani egyéniségtől és a jellemtől függ, hanem a kéztől, annak a szervnek teljesítőképességétől, amely ír. Ez a felfogás téves. Először is természetes ugyan, hogy az írásnál reá vagyunk utalva kézügyességünkre, de kezünk mozgása megint az agy mozgásközpontjaitól függ, amely vezeti. Másodszor pedig kísérletekkel kimutatták, hogy ha valaki a lábával is megtanul írni, akkor ez az elsajátított „lábírás“ ugyanazokat a jellegzetes vonásokat fogja mutatni, mint az illetőnek kézírása.

Másik ellenvetés szerint az írás függ körülményeitől és eszközeitől. Azonban tény az, hogy az írás annyiféle, ahányféle az ember, aki ír vagy írt. Ezzel szemben az íróeszközök nem mutatnak fel távolról sem ekkora változatosságot. Igaz ugyan, hogy az írásnál a választott toll minősége is érvényesül, de már az a körülmény viszont, hogy ki milyen tollat választ, pl. keményet, éles vonalakkal író, vékonyan fogót, vagy ellenkezőleg, ez már az illetőnek jellemvonásaitól függ. Egyetlen helytálló kifogás a grafológiával szemben az az álláspont, amely az írástanulmány megalapozatlanságát hangsúlyoztatja.

Való igaz, hogy az írástanulmánynak még mindig nincsenek megállapítva azok a végső alapjai, amelyekben egy tudományosan igazolt íráslélektan nyugodhatna, amelyekkel egyes tételei bizonyíthatók és tudományos rendszerbe kristályosíthatók volnának.

Az írástanulmány alapjait egy általános kifejezéstanban kell keresnünk. Mozgása az, amely által a test kifejezi az egyéni személyiség sajátosságait. Az eleven test formái csak mozgásainak nyelvezetét alkotják, még akkor is, ha a szobrász a merev márványtömbbe vési őket. Még az alvó ember teste is mozog, mert melle lélekzés közben emelkedik és alászáll, arca pedig a vér játékát mutatja.

Senki sem kételkedhet abban, hogy valamely ember mozgásának módját, milyenségét senki máséval nem lehet összevetésztetni! Aki lépcső mellett lakik és ott számos embert hall naponta, amint feljönnek, az egy bizonyos személyt, akit gyakran szokott fogadni, lépéseinek zajáról is fel fog ismerni. Ugyanígy nincs két egyforma kézírás sem, hiszen már az aláírás is elegendő arra, hogy egy okirat valódiságát jogilag bebizonyítsuk. 100 gyermek közül, akik ugyanazon tanítónál tanultak meg írni, 18 éves korukra egy sem fog ugyanúgy írni. Ha ismerjük kézírását, a címzésről meg tudjuk mondani, ki írt nekünk levelet. Ennek alapján a grafológia nem más, mint az a tudomány, amely a személyes mozgási

módjában rejlő kifejezéstartalmat vizsgálja az írás segítségével. Az írástanulmány tehát nem azonos az ál-grafológiával, az úgynevezett „grafológiáival, azzal a szemfényvesztő jeltannal, amely szerint a személy tulajdonságait, sőt akár jövődjét is, rejtelmes módon ki lehet olvasni az írásvonalak mindenféle cikornyáiból és alakzataiból.

Elsősorban az érzelmek, kedélyhullámzások azok, amelyeknek kifejeződését másokon észrevesszük. Valamely jóbarátunk váratlan megpillantásakor nem tudjuk, hogy ő most azokra a kártyaadósságokra gondol, amelyeket tegnap este könnyelműen csinált, de rosszkedvűségét a legtöbb esetben

azonnal észrevesszük mégis. Minden kifejezés már most az érzelmekben rejlő mozgásimpulzusból keletkezik. A kifejezés nem más, mint ama mozgásoknak csiraszerűen lefokozott véghezvitele, merő megkezdése, amelyekre az érzelmek ösztönöz. A borzadály érzelmét érezve, behunyjuk szemünket, önkénytelenül is elfordítjuk egész testünket, sőt eltoljuk az okozó tárgyat, vagy pedig mi megyünk tovább. Ezek a borzadály kifejezésmozgásai, amelyek azonban néha „le vannak rövidítve“, hogy csupán fejünket fordítjuk félre és kezünket nyújtjuk elhárítólag előre, kifeléfordított tenyérrel, amely öntudatlan eltolás. Hogyan mutatkoznak már most „a kifejezőmozgások az írásban? *Klages* volt az, aki a grafológusok közül az írástanulmányt a kifejezéstanra alapozta, ezért a továbbiakban is ő nyomán haladunk a magyarázatban.

Ha egy érzelmek erősen ösztönző, törekvésre sarkalló, akkor ennek az írásban is kifejezésre kell jutnia: egyfelől a mozgások ugyanazon távolságok között való halmozódásának, másfelől az írás gyorsaságának, súlyosságának, szaporaságának jelenségében. Ha csak egy tekintetet vetünk is igen haragos, vagy igen megelégedett emberekre, örvendező személyekre stb., a látvány igazolja ez adat helyességét. Hogyan különböztethetjük meg már most az írásban pl. az örömet *egyéb* indulatoktól? Az öröm állapotát valami „túláradás“, „túiozás“ jellemzi. Ebből két dolog következik: egy-

felől a mozgásoknak gátolatlansága, másfelől centrifugális, s. középponttól távolodó iránya, a testtől kifelé való irányulásuk. A mozgások gátlás nélkül való volta az írás vonásainak simaságában és nagyobb, valamint több vonalában nyilvánul meg, a középponttól távolodó irány a nyújtó vonalak nagyobb hangsúlyában a hajlított vonásokkal szemben, a sorok emelkedésében és az ékezetek magasabbra való elhelyezésében. Mivel az élet maga is mozgásában lüktető, ritmikus, ezért a mozgásnak aa örömmel járó gátolatlansága egyenletesebbé, ritraikusafobá teszi az írást. Hiszen a tánc mozgása is egyébként hasonló körülmények között akkor tökéletesebb, amikor a táncolót valamely öröm tölti el. Ezzel ellentétben, a harag élménye bizonyos lelki gátlást érez, amely ellen a haragvó egyén fellázad. Ez az ösztönzés az írást a fokozott erősség, súlyosság mellett szabálytalanná teszi, a ritmikus mozgást szétromboló mozgasiökesek megnyilvánulásává. A harag impulzusa elpusztításra, rombolásra irányul. Kifejezőmozgása ezért pl. az asztalra csapó ököl, amelynek eredeti és öntudatlan értelme az asztal megsemmisítése volna. A haragvó ember írásában a középponttól való futás nem a megkönnyebbült önmagából-kilépésnek, hanem az elhárításnak és elutasításnak jellegét ölti fel.

Eddig a pillanatnyi, „aktuális“, változó lelki élményeknek, érzelmi impulzusoknak az írásban való tükröződését vizsgáltuk. Hogyan olvasható azonban ki az írásból a személyiség állandó jellemvonása? Az előbbi példákat folytatva, kétségtelen, hogy az érzelmi ingerelhetőség foka különböző személyeknél igen eltérő lehet. Az ingerlékeny jellemekkel szembenáll a közömbös jellemek típusa. Mivel már most minden izgalom törvényszerűleg zavarja a mozgás természetes lefolyását, épp ezért az ingerlékenységnek megfelel, az írásnál is egy, a közönségesnél nagyobbfokú megzavarhatósága a mozgásnak. Az ingerlékeny jellemek írása folytonosan megzavartabb lesz, mint a közömböseké. Írásuk képe ingadozóbb lesz. Sokszor másképp írnak este, mint reggel, más-

kép étkezés előtt ,mint utána, másképp tegnap, mint ma. Az ingerlékeny jellemek lehetnek továbbá főleg vidáman, derűsen hangoltak, vagy pedig főleg rosszkedvűek (eufóriások, depresszívek). Az emelkedett hangulattal és a reá való állandó készséggel, hajlammal együtt jár a vállalkozókedv, tervezetés, bizakodás, a nehézségek lebecsülése, a változatoság szükséglete. A depresszív kedélyhangulattal viszont megtalálható a meggondolás, elővigyázat, pesszimizmus, néha a szűkkeblűség és a merészség hiánya. Első öntudatlanul is kész a cselekvésre és az eredményben való bizakodásra, második pedig habozó, és sokszor a sikertelenségtől való teleiméiben jelentéktelen fontosságú cselekvéseket is elhagy. A tevékenységre való hajlam és annak öröme már most az írás gazdagságában, bőségességében, sietősségében, kösépptől való menekülésében, súlyában nyilvánul meg, a depresszív gátoltság ellenben a mozgás szűkösségében, szaporátlanságában, lassúságában, ernyedtségében és centripetális voltában. Néhány példa volt ez csupán, hogy ezekből láthassuk, mennyire ki tudja deríteni az írásból a kifejező mozgások, alapján való íráselemzés egyfelől a futólagos, aktuális lelki folyamatokat, de másfelől nem csupán ezeket, hanem a jellemvonásokat is. Még egy példa. Egy cél elérésének akarása minden irány közül a legrövidebbet választja. Egyik állomásról nem kerülő úton, hanem mindig egyenes irányban jut el a másikig. Senki sem tud ugyan szabadkézzel teljesen egyenes vonalakat rajzolni, de ez mégis mindenkinek akkor sikerül leginkább, ha lelkileg teljesen az akarás állapotában van. Ezért az akaratnak egyik jellemzője az írásban a vonalaknak az átlagosnál nagyobb karcsúsága. Ez bizonyos nagyvonalúságot is jelent, de ilyen az akaratemberek írása is. Amint az akarat jelképe az írásban az egyenes, épp úgy fejezi ki az akaratnak egyik célról a másikra való áttérését a szöglet. De a leginkább döntő mozzanatot az akarat kifejezésére vonatkozólag akkor találjuk meg, ha összehasonlítjuk a vággyal. Kívánni mindent képesek vagyunk, még a lehetetlent is. Az

akarásnak azonban csak akkor van értelme, ha tettekre váltható, vagyis, ha céljának megvalósítására úgy véli, képes. A vágy „szabadság a az akaratnál a tények által korlátozódik, törvényekkel van megkötve. Ehhez járul még akaraterős embereknél az írás feszültsége, az erős súrlódás kifejezése. Az erős akaratú ember fegyelmezett, összpontosított írásával tehát szemben áll a gyenge akaratúaknak eltérítő, töséget kifejező kézírása.

Klages írástanulmányainál nagy szerepet játszik még a „személyes vezérkép“ fogalma is. Az emberi mozgásokat ugyanis szemléletes eredményük öntudatlan várása befolyásolja és alakítja, Akinek hangja haragjában elcsuklik és rikoltó lesz, az pillanatnyilag csalódottnak érzi magát, mert öntudatlanul is más eredményt várt- Beszédhangjaink kiejtésében tehát személyes hangérzékünk is befolyásol bennünket. Hangérzékünk viszont lélektanilag jellemzi egyéniségünket, abból következik. Amint azonban van személyes hangérzetünk, épp úgy van személyes szín-, szag-, íz-, hőmérsék- stb., érzékünk is. Ezeket együttvéve Klages személyes térérzéknek nevezi. Mozgásaink eredménye gyanánt tehát egy térbeli képet várunk, és minden mozdulatunkkal öntudatlanul is ezt a személyes vezérképet törekszünk ábrázolni. Ez minden mozgásunk szükséglete. Az elvont gondolkodás embere pl. erősen tagolt írást mutat fel. Ezzel szemben az érzéki szemlélet konkrétumai felé fordult ember írása folyamatos lesz, hasonló a régiek „*scriptura continua*“-jához, mert utóbbit a megkülönböztető fogalmi gondolkodás még nem tagolta jelentés szerint. Ugyanígy hasonlít a modern zsinórirás, a maga egyszerűségével, álló betűivel, egyenes test- és természetes kéztartásával az „új tárgyiasság“ jegyében álló modern építészet stílusára. Mind a kettőben a tárgyiasságra és a technikai célyszerűségekre való törekvés testesül meg.

Az írástanulmány átvezet bennünket a többi kifejezéstanai módszerek, emberismerő eljárások és módok tárgyalásához.

Sokkal inkább, mint szavakra és tettekre, a taglejtésre

és arckifejezésre kell alapítanunk a lélektani észfelést, amint ezt a kifejezéstan módszerei teszik. Tovább már nem magyarázható, szinte misztikus tényállás, hogy a külső, térbeli, érzékelhető dolgok: szó, taglejtés, arcvonások, testalkat, ruha, modor, lakás, sőt természeti tájak és tárgyak is lelket fejeznek ki, hangulatkarakterrel rendelkeznek. Minden dolognak a világon megvan a maga hangulata. Nem csupán egy regényes tájék vagy egy színes, illatos virág, hanem akár egy kopár tűzfal is valamiféle hangulatkarakterrel rendelkezik. Az érzékelhető világ képeiben lélek nyilatkozik meg. Az emberi test képe és mozgásai kifejezik a benső világot, az egyéniséget, a lélekalkatot.

Az emberi test kifejezőmozgásainak tudományát fiziognómiának nevezzük. Ám a fiziognómiai emberismeret alapja a kifejezés általános jelensége, az a tény, hogy nem csupán az emberi test, hanem általában a külső világ, az érzékelhető és térbeli valóság dolgai, tárgyai: csak felület, amelyben a mélység, valamely lelki valóság megnyilatkozik. Tehát egyfelől a mozgás, másfelől a „kép“ az, amely a lelket kifejezi. A kifejezőmozgások az önkénytelen mozgásoknak, az ú. n. reflexmozgásoknak egy fajtáját jelentik, és így már az újszülöttnél is megtalálhatók. *Darwin* felfedezése, hogy a kifejezőmozgások eredetileg — mondjuk: az „őseMBER“-nél — valódi cselekvések lehettek, ma pedig ezeknek a cselekvéseknek csupán csökevényes maradványai, megkezdései. így ma csak öklöbbszorítjuk kezünket, ha haragszunk, de az őseMBERnek nem voltak gátlásai, hanem a harag impulzusára azonnal ütött is öklével stb. Azonban nem csupán a mozgás képe, hanem általában minden kép: kifejezésjelenség. így a természet tájai, valamint a képzelet és az álom képei. A kifejezés továbbá érzelmi jelenség, érzelmeink kétféle formában jelenhetnek meg tudatunkban: vagy tagolatlanul vagy tagoltan. Ha tagolatlanul jelennek meg tudatunkban, akkor közvetlenül érzelmeink, nem képszerűek, nem szemléletesek. De megjelenhetnek érzelmeink az álom vagy a képzelet képeibe burkol-

tan, nem nyíltan, hanem szimbólumokban, tagoltan is. Mivel a kifejezés érzelmi jelenség, alapvető szerepe van a művészetekben is.

A kifejezés 4 főfaja tehát: 1. az arc és a test képe és mozgásai, 2. az álom és a képzelet képei, 3. a természet és általában a külső világ tárgyai és képei, 4. a művészi alkotás. Nézzük ezeket a kifejezésformákat egyenként.

Az egyéni lélek jellege megnyilvánul az emberek külsejében és vonásaiban, valamint mozgásaikban. Arcvonásaikban, testalkatukban, testi arányaikban és jellegzetességeikben, taglejtéseikben, ruházódásukban, abban, hogyan teszvé íel kalapjukat és hogyan veszik le, hogyan ülnek le egy székre és hogyan állnak fel arról stb. Nem-öntudatos cselekvéseink állandó feltárái legbensőbb, legrajtettebb gondolatainknak. Konfucius mondása szerint: az emberek nem tudnak elrejtőzni. Minden emberismeretnek, még az önismeretnek is, alapja az idegen lelkiiségnek, mások lelkiiségének ez a leiolvasása a külsőről. Már a legrégibb időkben is észrevették, hogy épp a legtalálóbba megítéléshez valamely még ismeretlen személynek első megpillantása vezet, mégpedig egy kényserítő érzelm által. Az emberi külső vonásaiból való lélekleolvasás tehát öntudatlan, ösztönös, érzelmi természetű eredetileg. Ezrével akadnak pl- oly emberek, akik igen érzékenyek a legcsekélyebb jelével szemben is annak a lebecsülő ítéletnek, amely embertársaik arckifejezésében velük szemben talán megnyilvánul. Be száz közül talán egy sem tudná megmondani, hogy pontosan mi volt az, ami az arcvonások között lebecsülést fejezett ki. Ismerőseinknek nem sok vonását tudnók megadni vagy épp felrajzolni, noha száz idegen közül is felismernők őket. Az is megtörténik, hogy az első pillantás valamely személyre bennünket rögtön egy másik általunk ismert személyre emlékeztet, azonban sokszor órákig tartó utánagondolás mellett sem tudjuk megállapítani, miben is áll a hasonlóság.

Schopenhauer szerint minden emberismeret abból a hall-

gatólagos elvből indul ki, hogy az emberek olyanok, amilyeknek „kinéznek“, vagyis, hogy az ábrázat, az arc nem csal, legfeljebb mi vagyunk azok, akik abból olyasmit olvasunk ki, ami tényleg nem áll rajta, nincs ott. Egy arc kibetűzése az emberismeret szempontjából nagy és nehéz művészet, amelyet nem lehet megtanulni, hanem közvetlen látás, intuíció szükséges hozzá. A kifejezés művészi valami. Az alkotó művész az, aki zenében, szobrászatban, építészetben vagy festészetben stb., tudja elmondani a saját érzelmeit és jellemezni az emberi lelket. Amit pedig a művész alkotásaiban kifejez, annak megértéséhez, felfogásához szintén művészi fogékonyság kell. A műalkotás képességével szembenáll a műélvezet képessége. A testi külsőből a jellemnek kiolvasása tehát olyanféle képességet kíván, aminő a műalkotás esztétikai élvezete, felfogása. A fiziognómia ezért, tudományelőtti fokon, áll. Ahhoz ugyanis, hogy az intuícióból tudományos vagyis igazolt ismeret legyen, tapasztalati adatokkal való alátámasztásra van szüksége. Empíriával egyesült intuícióra kell alapítani a tudományos fiziognómiát. Ha pl. intuitíve érzem, hogy a göndör haj szeszélyesség jele, a halvány körmök pedig kegyetlenségé, akkor ez az intuícióm helyes lehet, de tudományosan igazolt csak akkor, ha egyfelől beláthatóvá teszem a halvány körmök és a kegyetlenség, másfelől a göndör haj és a szeszélyesség között való összefüggést, másfelől évek gyűjtőmunkájával, tapasztalati észlelések ezreivel tudom alátámasztani.

A fiziognómia tehát ma még gyakran csak tudományelőtti készség, és segítségével valamely ember külseje nyomán ugyanazon embernek benső világát megismerhetjük. Az egész társasélet óriási némajáték, mert belőle a jó megfigyelő kiolvashatja, hogy minő lelki beállítottságok, minő rugók mozgatják az embereket. A mosolyban épp úgy, mint a homlokráncolásban, az udvariassági formákban épp úgy, mint a fenyegető taglejtésekben, az arcvonásokban épp úgy, mint a viselkedésben megnyilvánul az alanyi lelki élet. Ezt

a lelki életet közvetlenül megértjük, ha így a testin át nézzük, ele a lelkit vesszük észre. Amint mondtuk, ez az észre-
 vevés a legtöbbször megérzés, és csak hosszú elemzés által
 tudjuk megmagyarázni. Csak nehezen tudjuk kideríteni, meg-
 mondani, miféle fiziognómiai részletek által „éreztük meg“ a
 másik emberben végbemenő lelki folyamatokat. Az éles szem
 a másik ember mozgásaiban, vonásaiban nem csupán ennek
 pillanatnyi tudatfolyamatát olvassa, hanem erkölcsi jellemét,
 esztétikai ízlését, logikai kapacitását is. Ezek minden
 egyes külső mozzanatban valamiképp megnyilvánulnak.
 A jó megfigyelőnek csak egy negyedóráig kell figyelnie egy
 ember magatartását, és gyakran többet fog tudni ennek jel-
 leméről, életstílusáról, képességeiről stb., mint ez maga.

Az egész emberi testből a legkifejezőbb az arc, de az arc
 részei közül is legkifejezőbb a szem. A szem a legfontosabb a
 fiziognómia számára. Csak egy-két példát említünk, mikép-
 pen fejezheti ki a szem színezete, fénye, helyzete és aránya
 az arc többi részeihez viszonyítva stb., a lélek jellegzetessé-
 geit. A kék szemek általában hidegebb érzelmi világot jelen-
 tenek, mint a barna szemek. Oly területeken, amelyeken első
 sorban meleg érzelmekre van szükség, mint a művészetben,
 társaséletben, barátságban, szerelemben stb., a barna vagy
 általában a sötétebb szeműeké a jelentősebb szerep. A boros-
 tyánkőszínű szemek harciasságot, kegyetlenséget, uralomvá-
 gyat, a zöld szemek pedig részvétlenséget, keménységet,
 macska-egér-játékot fejeznek ki (tigris- és macskaszemek).
 Bágyadt, fénytelen szemek gyengeséget, restséget, mélabút
 árulnak el nem ritkán kicsapongások okozta kimerültséget,
 néha betegséget, esetleg tompaságot és elbutulást. Csillogó,
 sugárzó szemei vannak viszont az erősnek, a tettek és gyö-
 nyörök emberének, az alkotónak és az elragadtatottnak. Ned-
 ves szemek rajongásra, az érzékek könnyen ingerelhetőség
 gére, megindultságra, érzelmességre vallanak. Hasonlóképp
 nedves szemei vannak a szerelmesnek, csodáinak, a szelíd-
 nek, a résztvevőnek, a duzzogónak. Száraz a szeme a józan,

tárgyilagos akarat- és észembernek. A fény a pupillákra szűkítőleg, a sötétség ellenben tágítólag hat. Ez a törvény lelki területen is érvényes. A tudat, annak világossága szűkíti, az öntudatlan, homályos lelki erők tágítják a pupillákat. A gyermek öntudatlan, tehát tágabb pupillája, mint az agg, mert utóbbi tud, megvilágosodott. A bámuló, a látnók, a szemlélődő, az intuitív ember, a jámbor, az extátikus, a lázas általában *tkg* pupillája. Szűk ellenben a pupillája az élesen gondolkodónak, az éles megfigyelőnek (bölcsele, jogász, kriminalista, kritikus), a jéghideg szívű gyilkosnak, a leledkedőnek, a pedáns bürokratának.

Fontos a szemek környéke is. Mélyenülő szemei vannak a szemöldöküket előre és lefelé ráncoló, éles megfigyelőknek: a cellövőknek, töprengőknek, hallgatagoknak, melancholikusoknak, érzelmeikben hidegeknek. Nincs mélyenülő szemük a vidámaknak, a könnyelműeknek, a zenei, tánc- vagy egyéb hallási tehetséggel megáldottaknak. Ha ugyanis az ember a fülével figyel, szemei kissé előrenyomódnak. Kidüllednek szemei a harciasoknak, sóvárgóknak, hirtelen felforró haragúaknak és a fecsegőknek. Vannak szemek, amelyek olyanok, mint a polip szívókarjai (kapzsiság, szexuális mohóság, kegyetlenség).

A szelíd ember tekintete nem egyenesen a dolgokra irányul, hanem enyhe ívben közeledik hozzájuk, résztvevően, de szenvedélyesség nélkül tapad rájuk. Ha elfordul a szelíd tekintet, akkor ez nem erőszakos, „elintéző“ búcsú, hanem kifejezi, hogy továbbra is kötve marad. Ajbátor, tevékeny, öntudatos ember szilárdan tekint. Nyugtalan a tekintete a celszövőnek, a gyávának, a hisztériásnak, az elfogódottnak, a lelkiismeret vádjától kínzottak.

Amint a szemnek, úgy az orrnak, az ajkaknak, az arcnak, a hajzatnak stb., is megvan a maga jelentősége és kifejezőereje.

Ugyancsak önmagát fejezi ki a lélek az álom képeiben is. A tudattalanban van bizonyos emotív tartály, érzelmi alap,

és ez kétféle módon áramolhat be a tudatba: tagolatlanul (nem szemléletesen, nem képszerűen, érzelmekben) és tagoltan (a képzelet képeiben). Azálom is ilyen képáramlás a (figyelmi, akarati és értelmi) összpontosító ^képességétől megfosztott tudatba. Képáramlás azonban éber tudatállapotban is előfordul, tehát abban a „nappali“ tudatállapotunkban is, amelyben az összpontosítás nincs felfüggesztve, mint az álomban. Ezt a módosított tudatállapotot az angol lélektan hipnoid állapotnak nevezte el. A hipnoid állapot csak nevében hasonló a hipnotikus állapothoz, de ezzel nem tévesztendő össze. Olyan, mint a félálom, de mesterségesen előidézhető. A spontán önsugallások (autcsuggesztiók) is könnyen megvalósulhatnak e két állapotban. Mind a kettő mintegy az alvás és ébrenlét között foglal helyet. A hipnoid állapothoz nejn^aka^rati erőfeszítés, hanem inkább annak abbahagyása szükséges. A szellem megszűnik a szavakban való gondolkodás akarati tevékenységével foglalkozni, és rögtön üres képek egymásutánja foglalkoztatja, amelyeknek létrejövetelehez a külső világ érzékszervi ingereitől bizonyos elszigetelődés szükséges, akár az álomban. További külső feltétele vagy előmozdító a képzeleti képáramlás megindulásának: a kényelmes — fekvő vagy karosszékből ülő — testtartás, mozdulatlanság, izmaink elengedése, mentesség minden külső megzavarástól. A zene, a tenger moraja, a szél süvítése, a templomi szertartás felolvasójának vagy imájának mormoló Lángja, az égő gyertyák homálya és fénypontjai stb., segíthetik még elő ennek az állapotnak létrejövetelét. Különleges zenei érzék és műveltség mellett azonban a zene épp gátló tényező. A hipnoid állapot képei és szimbólumai titkokat árulnak el az átélő jelleméből, jellemzik őt. Ezért a hipnoid állapot felhasználható kísérleti jellem-észlelésre. Mindenkinek jellemvonásai szerint való azoknak a képeknek jellege is, amelyeket látott. A mélylelkű ember értelmesen összefüggő és nagyobb indulati hullámozás nélkül lefolyó költői, lírai képeket lát, sok szemlélődő nyugalommal, kevés tevékenység-

gel. Az impulzív ember épp ellenkezőleg, nagy mozgást, tömegességet lát, indulatok hullámvázát kifejező képeket., bizarr jeleneteket. Bizarr az, ami eltér a mindennapitói, átlagostól, de anélkül, hogy torz volna. Nagy moralisták, erkölcsileg kiváló emberek lelkiületének képzeleti kifejezői: komor, misztikus, fantasztikus, fenséges, gazdag és mélyértelmű képaramlás.

A kifejezéstanál, mint a pszichodiagnosztika egyik módszerével szintén úgy vagyunk, mint az írástanulmánnyal. Járható utak ezek a tudományos embermegismerés számára, de még tudományelőtti fokon, vagyis inkább csak intuitív eljárások, mert nincsenek kidolgozva a tudományos igazolás, bizonyítás módszerei. Téves ellenben az az ellenvetés a kifejezéstanál szemben, hogy a kifejezés merőben alanyi hangulatállapot, ezért tárgyilagossá soha sem lehet. Eszerint gyakran csak a saját alanyi hangulatunkat érezzük bele a külső világba, és ennek folytán egyazon látvány egyszer vidám, máskor szomorú érzélemmel járhat együtt. A mai európai ember a *moll* hangnemet szomorúnak érzi, a *dur* hangnemet ellenben vidámabbnak. Az antik görög fordítva érezte. Neki a *moll* a vidámság kifejezése volt. A zöld szín a keresztény kultúra talaján egyetemlegesen a remény kifejezésének és jelképének számít. A török-görög háború idejében azonban bizonyára sok görög számára gyűlöletes és megfélemlítő volt, mint az iszlám szent háborújának zászlószíne. A „hangulat” szó egyik köznapi értelme épp ezért a „szeszély” szóéval egyezik meg. „A világ csak hangulat” — mondja a költő, és ezzel azt akarja mondani: csak „hangulat dolga”, azaz, tőlem függ, hogyan nézem a világot. Ha jó hangulatban vagyok, szépnek találom, ha rosszban, akkor rútnak. így a dolgokból kiérezhető hangulatkarakter viszonylagos volna, korok, sőt egyéni kedélyállapotok függvénye, és ezekkel együtt változó.

Ez a felfogás, ismételjük, tévedés. Nem szabad ugyanis a beleérzést a kifejezéssel összetévesztenünk. A kifejezés a szemlélőben nem az, a hangulat, amelyet az illető a dolgokba

beleérez, hanem, ami ezek jellegéből folyik, és így ébred fel lelkünkben. Az egészséges ember érzelmi világa tárgyilagos, vagyis a tárgy mivolta és nem a saját alanyi állapotainak kivetítései határozzák meg számára a tárgy hangulatát. A szubjektivizmus: a saját hangulatállapotaink kiöntése a tárgyi világra, lélektanilag beteges jelenség. Nem csupán az alany és külső benyomás egymáshoz való viszonya, hanem a külső benyomás egymagában is határoz meg hangulatot. A rózsa illata a szeiid telítettségnek, a jázminé a forró kábulatnak, a hársfavirágé az elragadtatásnak, az ibolyáé a boldogító emlékezésnek, az orgona a lelkesedés ifjú túláradásáiiak, az erdő és gyanta illata a mesének, a nedves lombé az erőteljes összeszedettségnek hangulatképét festi.

A kifejezéstan módszerek közül a legismertebb *Jlrelschmer* eljárása, testalkat és „jellem“ között felfedezett párhuzamok segítségével a külsőről a lelki világot leolvasni. Beható, pontos és sok esetre kiterjedő vizsgálatokkal arra az eredményre jutott, hogy a lágy és melegkedélyű realistát a „piknikus“ (aránylag nagyfejű és általában a puha belső szervek számára nagy test-térfogattal rendelkező, hízásra hajlamos, hordóaiaku) testalkat jellemzi. A keménységet és idealizmust, az élettől való idegenkedést, a csendes magába vonultságot, de az életellenes fanatizmust, az önző törtetést, a kíméletlen durvaságot stb. is ellenben vagy a daliás, athlétikus (izmos, trapézalakú felsőtest, kicsiny fej, nyers vonásokkal), vagy a könnyed aszthéniás, ieptoszom. (izomgyenge, nyúlánk, könnyű csontozatú) testalkat hordozza. Utóbbi a szkizothim, előbbi a ciklothim embertípus. A szkizothim emHer személyiségjegyei: zárkózott, finom, de gyakran törtető, magányos, elvont, arisztokratikus, hűvös, száraz, vakbuzgó, szélsőséges, lelke mélységeiben a lélek felületétől elválasztott lény. A ciklothim ember: nyílt, meleg, humorra hajlamos, érzelmi, konkrét, gyakorlatias, realista, hétköznapi, megalkuvásra hajló, társas lény.

Utolsó csoportban azokat a személyiségkutató próbáka

tárgyaljuk, amelyek bizonyos választások elé állítják a vizsgálandót. Ezek a próbák, épp úgy, mint a kifejezéstaniak, azon a megfontoláson alapulnak, hogy a tettek egymagukban nem alkalmasak arra, hogy valakinek titkos lelki rugói közé belássunk. Itt ugyanaz a hibaforrás, mint a kérdőíves módszernél: az emberek komédiát játszanak, még önmaguk előtt is. Cselekvéseik útján oly jellemvonásokra igyekeznek mutatni, aminők szeretnének lenni, vagy pedig, amelyekről óhajtják, hogy olyanoknak lássuk őket, nem pedig valódi jellemvonásaik szerint cselekszenek. Ha a tudatos akarat az ember ösztönös kezdeményezéseit egészen pótolni tudná, akkor valóban elegendő volna a cselekedtető módszer. Azonban *n* tudatos akarat csak pillanatokra képes feltartani ösztönös törekvéseinket. Egy egész élet hosszában gondolkodva, az akarat szabad önkénye csaknem hatástalannak mondható. Á lélek mélyebb rétegeihez képest tudatos, akaratlagos céljaink felületesek és mellékesek. Egy bizonyos határig a tudatos akarat kétségtelenül módosíthatja Öntudatlan természetünket, azt tökéletesítheti vagy meghamisíthatja. Ezen az adagon túl azonban az értelem és akarás minden befolyása már mesterkéltné, sőt lehetetlen. A modern akaratpszichológia számára világossá vált, hogy az akarat szerepe a lelki életben nem teremtő, hanem irányító és válogató. Az akarat nem mozgat, hanem csak fékezi azokat az akarat-előtti impulzusokat, amelyek lelkünk mélyéből előtörnek. Hajlamaink, vágyaink, kívánságaink közül egyik gátolja a másikat. Az akarat csak annyit tesz, hogy a gátak egyikét- másikat felemeli, és így az előbb még lekötött törekvéseknek szabad folyást enged.

Azonban az élet bizonyos helyzeteiben az emberi lélek elárulja valódi mivoltát, anélkül, hogy észrevenné. Amint már említettük, ezek a pillanatok az emberi élet sorsdöntő választásai, a barát, élettárs, szerelmes, a világnézet és az eszmények, az életpálya, a kedvtelések, legfőbb szórakozások seb., megválasztása. A választás, a többre- és kevesebbre ér-

tékelés az a ténykedés, amely egyéniségünket a legmélyebben megmutatja. Az embert értékelése, ösztönös állásfoglalása jellemzi. Az ösztönös választásokat kívánó próbák, *Rorschach* tintafolt értelmeztetése, *Wariegg* megkezdett rajzokat folytató vizsgálata, Szondi ösztöndiagnosztikája arcképsorozatokból való választások útján közös alapgondolata, hogy bizonyos helyzeteknél és pillanatokban elárulja az emberi lény, anélkül, hogy észrevenné, jó részét mindama vonásoknak, amelyek jellemét meghatározzák. Hogy mi rokon-szenves, mi ellenszenves és mi közömbös nekünk, e választásaink személyiségünk mélységeiből mosódnak ki és jutnak életünk felszínére és adataiból a jó pszichodiagnosztikus képzet tud alkotni ama mélységekről is, ahonnan származnak.

A személyiség meghatározó magva nem véleményeinkből áll, nem is élettapasztalatainkból, sőt még csak nem is vérmérsékletünkben, hanem értékeléseink rendszeréből. Minden emberi személy: törekvésekben nyilvánul meg, és minden törekvésünk értékekre irányul. A rossz, értékelenes törekvés is értékre irányul, csupán azzal a különbséggel, hogy alacsonyabb értéket intencionál, magasabb érték rovására. Mivel azonban a személyiség törekvései különbözők, sokfélék, amelyek részben áthatják egymást, de részben esetleg harcban is állnak egymással, ezért jellemünket az a körülmény dönti el, hogy melyik az uralkodó törekvésünk, illetőleg, hogy ez az uralkodó törekvésünk melyik értékre irányul. A személyiség elsősorban választásoknak, igenléseknek és elutasításoknak, többre- vagy kevesebbre-értékeléseknek rendszere. Ez a természetes rendszer az ő végső gyökere, jellemének alapja. Ugyanígy egy népfajt vagy egy történeti korszakot is akkor ismerünk meg lélektanilag, ha sikerül megállapítanunk az értékeknek azt a táblázatát és hierarchiáját, amely ott vagy akkor az embereken uralkodott.

Az értékek világának fő kategóriái egyúttal az emberi jellem főtípusainak eldöntői is.

A józan embernek vagy nyárspolgárnak uralkodó törek-

vése az érzéki gyönyörre és a haszonra irányul. A nyárspolgár a *Horatiusi aurea mediocritas*, az arany középút embere. Erényes elveket vall, de a saját biztonsága érdekében teszi ezt, és erényét meg hasznát egyensúlyban tudja tartani. Szellemi értékek, de főleg esztétikai értékek iránt érzéke alig mutatkozik. Nemi életét bizonyos prostitúciós berendezkedés jellemzi, vagyis nem hódít, hanem vásárol, megfizet. Ez a, nemi élet tehát a mélyebb lelki rétegektől elszakadt és az elszigetelt érzéki gyönyörre törekszik. A nyárspolgár középszerű, langyos lélek, kissé farizeuskodó morállal, közönyös vérmérséklettel és csökkent vitalitással. Tehát óvatos, előre-látó, számító, alkalmazkodó, meghódoló, de titkos életirígységtől fűtött. Hanyatló népeket és kultúrákat a nyárspolgári szellem uralomra jutása jellemez. A nyárspolgár retteg minden kockázattól és veszedelemtől, a biztonságra törekszik. Biztonsága érdekében köt házasságot. Nem rohan izgalmas szerelmi kalandokba, mert ezek biztonságát veszélyeztetik. Gazdasági tevékenységet azért folytat, hogy életjáradékot, lehetőleg nyugdíjat és addig is egyenletesen szabályozott jövedelmet biztosítson magának. Arra a politikai pártra adja szavazatát, amely biztonságát a legjobban látszik védeni. Alárendelt helyen, a szélcsend védelmében, árnyékban azonban a nyárspolgár beválik. Mintegy ennek a világnak erkölcsi egyensúlyához szükséges elem, a maga szürkeségével, átlagosságával, langyosságával. Mind a nagy jószág, nagy erény, nagy, forró szeretet, mind pedig a nagy gonoszság, nagy bűn, vagy jeges gyűlölet idegenek tőle, egyikre sem képes. Érzéketlen, de egyensúlyozott ember.

Az impulzív embertípus a vitális értékekre irányul. Vidám, rugalmas lélek, nem sokat töpreng, természetétől vezeteti magát (ezért könnyen válik zsarnokoskodóvá). Nincs megemésztetlen élményekkel megterhelve, minden kellemetlen élménytől tevékenységgel szabadítja meg magát. Tevékeny: nem várja meg, amíg az események keresik fel őt, hanem elébük megy, és felkeresi őket. Ez a tevékenység erős

oldala, kíváncsi tulajdonsága. Gyenge oldala, fogatkozása ellenben a következetesség hiánya, kiszámíthatatlanság és gyakran megbízhatatlanság, a csekélyebb képesség hűségre, állhatatosságra. Szangvinikus és kolerikus. Az élettapasztalatok mindig meglepetés gyanánt érik, anélkül, hogy hasznot tudna belőlük húzni. Bizarr, hangos, életművész. Érzékeny (kifelé) és egyensúlytalan embertípus-

A mélylelkű ember elmélkedő és szemlélődő. Befelé forduló. Nem tevékeny. Kezeit lemondólag ölében tartja. Finom, nemes_ lélek, de a létküzdelemben kevésbé állja meg helyét. Költői, lírai kedély, önelemző, tépelődő. A nyárspolgárral együtt járja a mindennapi élet poros országútját, de bensejében idealista, néha rajongó. Erős oldala az állhatatosság. A lelki értékek felé forduló típus. Érzékeny (befelé) és egyensúlytalan.

Az esztétikai-logikai-ethikai értékek uralkodó csillagzata alatt áll az erkölcsileg kiváló ember, a gyakorlatias idealista. Finom, nemes lélek, de a létküzdelemben is megállja helyét. Eszményi és elérhető célokért küzd. Nem csupán rajong tehát eszményekért, ahnem cselekszik is értük. Finomság és erő egyesülnek benne. Másokhoz viszonyítva ő bír ki a legtöbbet, ő tud legjobban elmélyedni, cselekedni, sokat teljesíteni. Tudatos, logikus, de az összefüggéseket ösztönszerűleg is megérzi. Nyugodt, higgadt külső viselkedést, gondolkodást és cselekvést tud tanúsítani, igen nagy benső kedélyhullámzás ellenére is, tehát lélekjelenlétét heves felindulás közepette is megőrzi. Mélyen érez és gondolkodik. Emberszeretet tölti el, a hősi önfeláldozás, odaadás fokán. Mintegy az első 3 típusnak magasabb szintézise, tehát ő az igazi, teljes ember. Más ember hozzá képest töredékes, félbenmaradt. Ebbe a típusba — igen ritkán található meg jelentősebb adottságban az emberek átlagánál — tartoznak az erkölcsi lángelmék, szentek, nagy moralisták. Jellemzi az állhatatosság: egyszer megkezdett művének folytatásában csak a halál akadályozhatja meg. Kezdetben megdöbbeneti és zavarba ejti azt, akit

az élet összehoz vele, de később ezt a benyomást mély megilletődés és megváltozás követi. Egyesíti önmagában a *vita contemplativa-t* a *vita activa-val*, az elmélkedést a tevékenységgel. Benne szintézisben egyesülnek oly vonások, amelyek az átlagemberben egymást kizárják vagy legjobb esetben is egymást csupán váltogatják. Egyesíti magában a bárányt és az oroszánt, az olasz ember hevességét az északi ember hűségével. Ellentétes tulajdonságok az állhatatosság és a tevékenység is. Az állhatatossághoz ugyanis tűrő, elszenvető képesség szükséges. A tevékeny ember ellenben nehezen, rosszul tűr. Akaraterő és tetterő nem azonosak, noha a tetterő is az akaraterőnek egyik faja. Az állhatatosság is akaraterőt jelent, de csak az erkölcsileg kiváló embernél egyesül tetterővel. Az akaraterő ugyanis nem csupán tetterő lehet, hanem tűrő, elszenvető képesség is. — Az erkölcsileg kiváló ember: érzékeny egyensúly.

Ha abból a szempontból tekintjük típusainkat, hogy milyen jellemvonásokkal kell rendelkeznie annak az embernek, aki a létért való küzdelemben és az érvényesülés szempontjából megállja a helyét, és milyen tulajdonságok viszont azok, amelyek az érvényesülés, siker akadályai, akkor különbséget kell tennünk azok között a célok között is, amikre az akár sikeres, akár sikertelen törekvések irányulhatnak. A célok lehetnek ideaiisztikusok, magasabbak vagy pedig egészen a földi érvényesülés körében mozgók. Típusaink e szempontból így oszlanak meg:

I. Józan ember, nyárspolgár: földi érvényesülésében közepes, idealisztikus szempontból kicsiny érvényesülés, siker.

II. Impulzív ember: földi szempontból gyakran kiváló érvényesülés (a társaséletben, az életművészet, a gyakorlatias cselekvés, a hatalom terén), idealisztikus szempontból közepes teljesítmények.

III. Mélylelkű ember: idealisztikus szempontból magasrendű, földi érvényesülés terén kevés eredmény.

IV. Gyakorlatias idealista: mind idealisztikus téren, mind — ha jónak látja — földi érvényesülés dolgában nagy eredmények.

A Főv. Ped. Szeminárium volt lélektani laboratóriumában kipróbáltunk egy eljárást, amely csoportosan és teszt-módszerrel vizsgálja a személyiséget a fenti 4 típus szempontjából. A személyiség ugyanis típusok kereszteződési pontja gyanánt fogható fel, olymódon, hogy e típusok különböző arányban keverednek a különböző személyiségekben. Tesztünk az amerikai „jellem-teszt”-ek mintájára kérdőpontokból áll, csakhogy itt a kérdőpontok a kifejezéstan eszközeit használják fel, és a vizsgálati személyt ösztönös választások elé állítják.

1. A teszt a következő:

Utasítás.

Az alábbiakban minden egyes kérdésnél írd a feleletek előtt lévő vonalra egy I-et ahhoz a felelethez, amely a *leg-erősebb* érzelmet váltja ki szívedből. Egy O-t pedig írd ahhoz, amely legkevésbé vált ki érzelmet benned, közömbösen hagy. Mindegy, hogy ez az érzelem kellemes-e vagy kellemetlen, tetszés-e vagy visszatetszés. Akár szépnek, akár rútnak találd, amiről a feleletekben szó van, akár jónak, akár rossznak: csak arra ügyelj, érdekel-e vagy közönyösen hagy érzelmileg. Lelki és ne testi érzelmedet figyeld, tehát *nem* azt, ami esetleg csak szemednek, fülednek vagy más érzékszervednek kellemes vagy kellemetlen.

1. Az alábbi mondatok egy-egy képet festenek lelki szemünk elé. Ezek közül a legnagyobb hatással van rád:

- ... a tiszta lelkiismeret szelíd nyugvópárna
- ... az éjben haladó csillagok
- .... hulló csillagok
- ... éjszaka sok szűnyoggal
- ... csendes csillagos éj

2. Ellenségeinkkel szemben magatartásunk lehet:

... fájdalmas, szelíd visszahúzóds

... szemet szemért, fogat fogért

... elégtételt veszünk elszenvedett sérelmeinkért

... nem törünk az ellenség ártalmára, de magunknak sem engedve ártani, jó útra térítjük

... csak arra vigyázunk, ne legyen bajunk, kárunk

3. Az emberek különböző dolgokat becsülnek legtöbbször:

... a hősi önfeláldozást

... a mély gondolatokat és lelki szépséget

... a társadalom hasznát

... az ifjúságot, szépséget, nagystílű életet

... az erősebbet

4. E képek közül — ha elképzeled — legjobban hat rád:

..... kis tó partján magányos kunyhó az őszi estében

... emelődaru

... lovassági roham

... bicikliző majom

... egy szentély csodálatos lángja, amely nem éget

5. Az emberek, ha váratlanul heves felindulás éri őket, különbözőképpen viselkednek:

... hevesvérűen, csupa tűz módjára

... józanul megalkusznak

... dühüket jégre teszik

... elmélyülnek, rajonganak, magukba szállnak

... higgadtságukat, viselkedésük és gondoldásuk nyugalalmát igen nagy kedélyhullámszám ellenére is megőrzik

6. Az életet 5 bölcs 5 féle ízhez hasonlította; eszerint az élet:

- ..... savanyú
- ..... keserű
- ..... édes
- ..... keserű és édes elegye
- ..... keserű és sós elegye

7. Legnagyobb hatással van rád:

- ..... a tubarózsa vagy irisz illata
- ..... a fenyő, ibolya vagy levendula illata
- ..... az orchidea vagy jázmin forró bódulata
- ..... ételek étvágygerjesztő szaga
- ..... hagymaszag

8. Hangszerek hangjai közül:

- ..... nem rajongsz túlságosan egyikért sem
- ..... szaxofon és bendzsó
- ..... harmónium és hárfa
- ..... harsonák hangja
- ..... cimbalom és hegedű

9. Melyik kép van reád legerősebb hatással:

- ..... piaci légy
- ..... fehértarajos viharhullámok
- ..... Grál-lovag
- ..... gyártelep
- ..... magányos fenyves közepén az örökzöldnek alkonyata

10. A legfontosabb az életben a különböző emberek szerint más-más dolog:

- ..... a vágy és szenvedély
- ..... a lemondás
- ..... a megélhetés
- ..... a tökéletesedés
- ..... a könnyű siker

11. Tapasztalható az emberekről:

- ..... szenvedők
- ..... félnek a *kellemetlentől*
- . *i* ..... életben ellenségek, halálban testvérek
- ..... sok az eszkimó, kevés a főka
- ..... változnak az idők, és mi is változunk

12. Színek közül a legnagyobb hatással van rád:

- ..... szürke
- ..... az élénk, erős, változatos sárga, zöld és piros
- ..... fehér, halványzöld, halványsárga
- .., ... mély feketés-kék, bíbor sugarakkal
- ..... pepita

13. Az emberek viselkedése lehet:

- ..... kényelmes, szófukar, unalmas
- ..... *nyugodt*, jóságos, barátságos, szigorú
- . . . . tartózkodó, tapintatos
- ..... goromba, de érdekből változó
- ..... *nyílt*, talpraesett, barátkozó, élénk

14. Önérzetüket tekintve, az emberek között van:

- ..... gőgös és szemtelen
- ..... józan: kis dolgokra tartja magát képesnek, és olyan is, aminőnek magát tartja
- ..... kislelkű: alábecsüli erőit és képességeit
- ..... nagylelkű: nagy tettekre tartja magát képesnek, és joggal, helyesen
- ..... elbizakodott: különbnek tartja magát, mint aminő

15. Különböző életelek:

- ..... arany középút, a jóból is megártja sok
- ..... nem elvekre, hanem ösztönös érzelmeimre hallgatok és a helyzettől függ, hogyan döntenek

- .....a cél szentesíti az eszközöket
- .....eszmény és valóság egymástól mindig is szomorú távolban marad
- ..... eszményi, de elérhető célokra török

16. Kötelesség dolgában az emberek különböző véleményei:

- .....gáncstalanság
- .....szívünkre hallgassunk, ne a gyáva és rideg kötelesség szavára
- .....legtöbbször csak lemondani lehet, nem cselekedni
- ..... kötelességnél se többet, se kevesebbet
- ..... mások se teszik meg kötelességüket, miért tegyem meg én

17. Ha ez események nem alakulnak elég kedvezően, akkor az emberek:

- ..... hol aggodalmaskodnak, hol pedig bíznak, hogy minden jobbra fordul
- ..... ráeszmélnek hibáikra
- ..... mindenképpen a felszínen akarnak maradni
- ..... az értékes életet élőnek jó- és balsors olyan, mint a jobb- és balkeze: mind a kettőt egyformán használja
- ..... addig nyújtóznak, ameddig a takarójuk ér

18. A természetben a legjobban érdekel:

- ..... égbemeredő sötét sziklákon a friss reggeli szélről hajtott tengerhullámok törnek meg
- ..... a lombját hullató erdő csendje, magánya
- ..... napfényes tavaszi táj, virágzó fák, kitérő tömegek

..... egy konyhakert, gondozott káposzta-
termesztéssel

..... szikláról leeső ember

19. Melyik szó van reád hatással:

- ..... kolostor
- ..... sok mozgás
- ..... számolás
- ..... fejlesztve fejlődés
- .... akadékoskodás

20. Álmaim közül legjobban hatnak rám:

... az eleven, indulatos, mozgalmas, nem épp-
pen hétköznapi cselekmények

... furcsák, gúnyosak, amelyekben azt te-
szem, amit nappal nem tennék

... költői képek, mély érzelmekkel és ér-
telmi összefüggésekkel

... a komor, misztikus, fantasztikus és fen-
séges álmok

... hétköznapi, szürke, józan jellegűek

21. A napszakok közül a legjobban hat rám:

..... a kora reggel

..... a délelőtt

. . . az alkonyat

..... az ebédután

..... a sötétség ideje

2. A teszt értékelése a helyes megoldások alapján törté-
nik, illetőleg a választott típusok figyelembevételével. Min-
den „O“, amit valamely felelethez a vizsgálati személy oda-
írt: egy mínusz pontot, minden „1“ egy plusz pontot számít
abban a típusban- Az elért legnagyobb pontszám mutatja, me-
lyik a személy uralkodó típusa. A típusaink felől az előbbie-
ben röviden tájékoztatott olvasó nagyobb nehézségek nélkül

ki tudja találni, hogy az egyes feleletek közül melyik minő típust képvisel kifejezéstanilag. A típus által felkeltett érdeklődés foka egyaránt plusznak értelmezendő, akár rokon- akár ellenszenv, mert utóbbi is lelki rokonságot feltételez, csupán gátoltat. Egyedül a közöny bizonyítja a lélek természetétől való idegenségét valamely kifejezéstartalomnak. Példaképpen néhány kérdés feleleteit az alábbiakban ismételjük, és megjelöljük típusukat:

19. kérdésnél kolostor: mélylelkű
sok mozgás: impulzív
számolás: józan
fejlesztve fejlődés: gyak. idealista
akadékoskodás: értékellenes

14. kérdésnél gögös: értékellenes
józan: józan
kislelkű: mélylelkű
nagylelkű: gyak. idealista
elbizakodott: impulzív

11. kérdésnél szenvedők: mélylelkű
félnek a kellemetlentől: értékellenes
életben ellenségek, halálban testvérek: gyak.
idealista
sok az eszkimó, kevés a foka: józan
változnak az idők, és mi is változunk: im-
pulzív

9. kérdésnél piaci légy: értékellenes
fehértarajos viharhullámok: impulzív
Grál-lovag: gyak. idealista
gyártelep: józan
magányos fenyves stb.: mélylelkű

6. kérdésnél savanyú: józan

keserű: mélylelkű,

édes: impulzív

keserű-édes: gyak. idealista

édes-sós: értékellenes

Egy az 5 feleletlehetőség közül nem különleges típust képvisel, hanem az értékellenes, tehát alacsonyabb értéket magasabb rovására igenlő törekvés általános hangulatkarakterét.

VIII. A társasélet és társaságbeli ember lélektana.

Mi a társasélet?

A társasélet mivoltát meghatározni nehezebb, mint első pillanatra látszik. Könnyebb, ha úgy kezdjük el a dolgot, hogy először is azt mondjuk meg, mivel *nem* azonos, hogy így aztán elhatárolhassuk mivoltát. Mindenekelőtt a társasélet nem azonos a társadalom, a közösség életével, a társaság nem azonos a társadalommal. A társadalom az őt alkotó egyénekből magasabb egésszé való szerveződés, a társaság pedig: társas „érintkezés“. Az „érintkezésnek áronban nem kell okvetlenül szószerinti értelemben történnie, nem kell térbeli érintkezésnek, vagyis kölcsönös érzékelésnek lennie. Egyfajta társas érintkezést jelent ugyanis az is, ha levelezek valakivel, noha ebben az esetben egymást nem látjuk, nem halljuk, egymástói távol vagyunk. És megfordítva: maga a térbeli érintkezés, kölcsönös egymást-érzékelés sem mindig társas érintkezés. A szónok és hallgatósága, a harc-téri katona és ellenfele, a villamoson utazó közönség tagjai látják egymást, de még sem folytatnak társas érintkezést, mert nem „ismerősök“.

Itt érintünk el a társasélet mivoltának-egyik lényeges vonásához. A társas érintkezés a „megismerkedéssel“ kezdődik, amely megint különböző társas formákhoz és konvenciókhoz kötött, pl. a bemutatkozás vagy bemutatás. Vannak oly körülmények, amelyek az „ismeretséget“ megszüntetik, ilyen pl. a nyílt és barbár ellenséges viszony. Azért mondjuk, hogy „nyílt“ és, hogy „barbár“, mert a burkolt és sima ellenségeskedés a társasélet formái között nagyon is dúl.

Ámde mit értsünk az „ismerős“ és a „megismerkedés“ fogalmain? Hiszen láttuk, hogy sem egymást, sem önmagunkat nem ismerjük eléggé. Még a legnagyobb emberismerő részéről is illúzió volna azt vélnie, hogy csak nagyjából is ismeri azt a lényt, akit úgy nevezünk, hogy „ember“, és aki-ről Ady méltán énekelte:

„... titok, északfok, idegenség“.

A társaséletben a „megismerkedés“ épp ezért az esetek többségében nem valódi, hanem csak konvenció és forma. Konvenciónak nevezzük a társaséletben és egyebütt is mindazt, ami szükséges emberi megállapodás, de a lényegét nem érinti, nem a lényegből következik. A társasélet továbbá társas formák között zajlik le. A társaséletben is, mint általában az emberi életben gyakran a forma, a mód, a „tálalás“ az, amelyen minden megfordul, nem a tartalom, nem a lényeg. Úgyes tálalásban minden elfogadható sőt kíváncsú, kellő „tálalás“ nélkül esetleg a legnagyobb érték is csak ama csi-szolatlan drágakő sorsára jut, amelyet értéktelen kavicsnak néztek. Ahol már most formák vannak, ott gyakran észlelhető a formalizálódás is. A formalizálódás az a folyamat, amikor a formák közül a lényeg csaknem egészen elpárolog, a formák kiüresednek, merő fikciókká és illúziókká válnak. Ilyen fikció és illúzió gyakran az is, amikor „megismerkedünk“ valakivel. Ez a szó néha csak azt jelenti, hogy eleget tettünk mindannak, amit a társas illem ilyenkor elrendel, vagyis kezet fogtunk egymással, kölcsönösen elmorogtuk nevünket és foglalkozásunkat, váltottunk pár szót stb. Ezzel azonban persze még nem lettünk a szó igazi érteimében is ismerőssé, annál inkább nem, mert hiszen vannak esetek, amikor nem csupán a bemutatkozás pillanataira, hanem évekig akár együtt is élhetünk, mindennap együtt lehetünk valakivel, és évek múltán eszmélünk csak rá, hogy valójában még nem ismerjük az illetőt, mert most úgy cselekedett,

clyan magatartást tanúsított, amelyet egyáltalában „nem vártunk -volna tőle“, amilyenben egy számunkra ismeretlen, idegen lélek nyilatkozott meg. Annál kevésbbé jelenthet tehát néhány percnyi, néhány órai vagy akár néhány napi társas „megismerkedés“ is igazi megismerést, legfeljebb annyiban de ennyit sem mindig — hogy ismerjük az illető külsejét, rá tudunk ismerni más alkalommal is, továbbá, hogy ismerjük nevét, társadalmi elhelyezkedését, „megjelenését“, van valami első benyomásunk modoráról, viselkedéséről. Bizonyos, *hogy a külső, a modor és viselkedés, mindig tükre a bensőnek. Ezt a tükröt azonban csak azok látják, akik akár Ösztönös, akár tudományos emberismerő készséggel rendelkeznek*, de még ezekkel is megtörténhet, hogy első benyomásukat tévesen értelmezik. Eszerint a megismerkedés csak bizonyos, a társasélet szempontjából fontos jegyekkel ismertet meg bennünket a másik személyiség mivoltából. Sőt sokszor még ezekről a mozzanatokról is csak igen határozatlan, elmosódó képünk marad, a bemutatkozónak még a nevét sem értettük meg stb. A megismerkedés tehát csak formáság, fikció. Utóbbi azt jelenti, hogy „úgy kell vennünk, mintha“ ismernők az illetőt, ha legközelebb találkozunk vele, már ismerősként kell kezelnünk-

A mondottakból világos, hogy a társaság nem azonos a barátsággal sem. Először is megfér vele és színe alatt a titkos, sima ellenségeskedés is, másodszor pedig gyakran csak fiktív ismeretség, holott a barátság mélyebb lelki kapocs, tehát feltétele, hogy a barátok ismerjék és megértsék egymást, rokonlelkek legyenek, és e lelki rokonságukról valamint kölcsönös baráti érzületükről mindegyikük tudjon. A társas viszonyok sokszerűek. Előfordul köztük barátság is, de lehet bennük érdek, szórakozás, kíváncsiság, becsvágy, hiúság, gyanakvás. A fővonások mellett mellékvonások is vannak, és ezek egymásba átjátszanak. Így pl. egy társaság összeülhet a tudományos beszélgetések, eszmecsere bevallott céljából vagy összeülhet operalátogatás, zenei élvezet látszata mellett, de tag-

jainak valódi rugója lehet akár a hiúság, akár a szórakozás keresése, akár a félelem a hatalmas vendéglátótól, hogy megsértődik, akár az érdek, az összeköttetések keresése stb. Keleten üzleti összeköttetések régi időtől fogva a vendégbarátság formái között álltak fenn. Angliában ma is a „fehér asztal“, az ebédre való meghívás vagy együttebédelés az összeköttetések és megbeszélések formája. De hiszen a bridzspartik és tarokkompáiiák fontosságát és camére-lendítő erejét szép hazánkban is megtalálhatjuk, mint egyik példát arra a tényállásra, hogy a társasélet nem egy az érdeknélküli egymást-élvezéssel sem, mert célok és érdekek húzódnak meg mögötte.

Viszont azt sem mondhatjuk, hogy a társasélet az emberek együttműködése, együttdolgozása, mert hiszen éppen nem a munka az, ami a társas érintkezés célja és veleje, noha munka közben, munkával kapcsolatban is kifejlődhet társas érintkezés. Ha nem is mindig igazi, de bevallott célja a társas érintkezésnek mindig a szórakozás, éspedig magának a társaságnak „élvezete“.

A szórakozás pedig inkább a pihenéssel, mint a munkával hozza kapcsolatba a társaséletet. Régente a szórakozás az ünnepnapokra volt fenntartva. Az ünnep viszont vallásos eredetű és egykor Istennek szentelt nap volt. Ma már az ünnep elvilágiascdott, gyakran egyszerűen a munkából való kipihenést jelenti. A pihenéshez hozzá tartozik a szórakozás és ennek faja, a társasélet is, azonban utóbbiak átnyúlnak a hétköznapiakra is. A társasélet tehát, amely egykor szintén ünnepi vagy rendkívüli alkalmakra szorítkozott, elszakadt ettől az eredetétől,

A szórakozás nem oly „komoly“, mint a munka vagy a reális cselekvés, viszont nem is oly irreális, mint a művészet. Szórakozásaink mélyen jellemzőek személyiségünkre, és első-sorban személyiségünknek ama titkos és tudattalan rétegei nyilatkoznak meg bennük, amelyek tudatos életünkben nem juthatnak érvényesüléshez. Ezért a szórakozásból szenvedély

is lehet, és *a szórakozás megválasztása ugyanolyan sorsdöntő és egyéniségünket leleplező, mint barátaink, élettársaink, világnézetünk, foglalkozásunk stb. megválasztása.*

A társaság nem pusztá szórakozás, hanem: szórakozás az együttlét által. Vagyis a társasélet kielégülése egy ősi szükségletnek, a társas szükségletnek. így pl. az étkezést ősidőktől fogva társaságban szerette és szokta az ember lebonyolítani:

„Jobbízú a falat, ha mindnyájan esznek ...“

A társaság továbbá felteszi a társadalmat, mert védettség, biztonság kell hozzá. Egy társadalom- és közbiztonságnélküli állapotot elképzelve, azt is hozzá kellene képzelnünk, hogy ebben az állapotban társasélet is lehetetlen volna.

Mindazonáltal a társasélet nem egyszerűen a nyájösztön következménye. A számos állatfajnál és az embertömegek körében is mutakozó, ú. n. nyájösztön azt a sajátosságot mutatja, hogy a nyájállat nem mutat nagyobb hajlandóságot társai iránt, ameddig köztük van, hanem alig veszi észre létezésüket. Ha azonban elválasztják a nyajtól, a legnagyobb nem—jól—érzést mutatja. Nem nyugszik meg addig, amíg nem sikerül neki ismét köztük lennie, közöttük elrejtőznie és a lehető legszorosabban érintkeznie azok testével Számos vadfaj és madár így gyülekezik össze és mozog óriási felhalmozódásokban, nyajakban stb., helyről-helyre, úgy, hogy esetleg mérföldekre beborítja a vidéket. Igaz ugyan, hogy *az első emberi közösség nem az az „őshorda“ volt, amelynek egyes' szobatudósok, az íróasztal mellett régebben elképzelték,* hanem valószínűleg a szoros vérrokonok kicsiny, jól tagolt köréből állt. A nyájösztönök azonban az embernél is kimutathatók. Beteges megnyilatkozása a nyájösztönnek a tériszony vagyis az az ideges félelem az üres térség közepén való járástól, állástól stb., amit megszüntethet egy másik embernek szoros közelléte, a reá támaszkodás vagy keze megfogása. A normális emberről pedig áll, hogy *egyedül lenni számára a legnagyobb baj.* A magánzárka sokak számára oly

borzalmas és természetellenes kint jelent, hogy nem szabad alkalmazni civilizált államokban. Ha valaki egy elhagyott szigetre kerül és ott él, akkor egy emberi lábnymnak vagy egy távoli emberi alaknak megpillantása a leghevesebb izgalmat váltja ki benne. Az emberek ma is a nagy tömegeket keresik, aft a helyet, ahol sok ember van együtt, legyen ez labdarúgás, utcai csoportosulás, híres emberek érkezése vagy akár temetés, Nem csupán az érdeklődés, kíváncsiság és bá-méskodási hajlam hozza őket e helyekre, hanem a nyájösztön is, a nyáj varázsa. Ez még nem társas hajlam azonban. Hiszen hány ember él Budapesten magányos, nem társas életet, aki mégis keserűnek érezné, ha a város tolongásától messze kellene élnie. Ezek az emberek nem társashajlamúak, de mégis nyájösztönnel megáldottak.

Nyájösztön és társas szükséglet vegyülhet egymással, de egymást ki is zárhatja. Vannak társaságok, amelyek arisztokratizmust visznek a társaséletbe. A „tömeg“-et megvetik, Zártkörűsége tartanak igényt. Viszont a modern demokratikus-kollektivisták társaságok ellenkezőleg, ezt a jelszót képviselik: „Jelenjete meg tömegekben!“ A felszólítás és a tömeg vonzóerő, pedig akár egészségügyi, akár egyéb okokból az ellenkezője volna a valószínű.

A társaséletben előfordul, de lényegéhez nem tartozik az sem, hogy mások részt vesznek érzelmeinkben. Ez kielégülést vjelent számunkra. Aki pl. vigasztalni akar valakit, vagy pedig, aki valakinek haragját akarja csillapítani, annak nem saabad magát vidámnak vagy szelídnek mutatnia, hogy a másikat is ilyen érzelmekre hangolja, hanem akkor ér el sikert, ha osztja annak fájalmát vagy haragját, ezáltal enyhíti utóbbi. *A tevőleges részvétel szükséglete egyik eleme a társas szükségletnek.* („Ó, gyere és nézd!“) De, ha nagyon erős, akkor az ilyen emberek kifárasztanak másokat környezetükben, folytonos igényeikkel mások egyúttérző kedélyhulámzásaira. A megbotránkozás, amely megszólásokban és pletykákban nyilvánul meg, gyakran ebből a másokat részvé-

télre bevonó szükségletből ered, A pletyka a lelkek között lefolyó (intrap pszichikai) tevékenység, amely az élményt ievenzeti. A pletykázó egy őt lelkileg megmozgató hírt úgy reagál le, hogy pletykát csinál belőle. Tudást nem képes önmagába zárni, alatta hihetetlenül szenved, kínokat áll ki. Nem az a fődolog tehát számára, hogy egy társasággal veletartson, hanem, hogy erről a társaságról Hajszálnyi pontossággal mindent elmondjon másoknak. Semmi sincs számára elintézve addig, amíg nincs eléggé át- meg átbeszélve.

Az önmuto g aiás és a szereplés vágya szintén egyik rugója a társas összejöve teleknek. E ponton aztán ismét kiüt közh et a cél és az érdek: a valóságos teljesítmény nem elegendő az előrejutáshoz, hanem az a fődolog, hogy lássanak minket. Egy ember, aki olyan helyen henyél, ahol ezt mások látják, többre viszi, mint az, aki olyan helyen dolgozik, ahol ezt mások nem látják.

Milyen ember az, akraatának hatása a társaséletre? Milyen a tökéletes társaságbeli ember? Minő feltételei vannak a társaséletre való lelki képességeknek és rátermettségnek, a társaságban való sikeres forgolódásnak? Mindezek a kérdések mar évezredek óta tárgyul szolgáltak a lélekismerőkne úgy, hogy — talán a nevelés lélektant kivéve — alig van régebb idő óta műveit területe a gyakorlati lélektannak. Már az első tudományos értelemben vett pszichológus, *Aristoteles*, az ókori bölcselő említi ethikájában, hogy a társas szívélyesség és jói neveltség „helyes közép“ két-két ellentétpár között, és hogy ezek az ellentétek — egyfelől a bohóckodás és a merevség, másfelől a fenhéjázás és az önmagát túlságosan alárendelő modor — helytelen végleteket jelentenek. A barokk korában a spanyol *Grazian* nyomán a mi Faiudi Ferencünk is írt „a bölcs és figyelme fes udvari ember“-ről stb. Az újabb és szakszerű lélektani irodalomból elég, ha példa gyanánt *Kreischmer* tanítását és két embertípusát emlí tjük, mert esek közül 8 ciklothim ember kifejezetten társas, a schizothim pedig határozottan magányos természetű.

Kétségtelen, hogy nem az egyéniség valamelyik részképességén vagy oldalán, hanem egészén, a részek összműködésén alapul, hogy ki a rátermett társaságbeli ember. így pl. a nehézkes, ügyetlen, szögletes test és mozdulatok önmagukban véve hátrányosak, és esetleg visszahúzódnásra is vezetnek a társasélettől. Lehetséges azonban, hogy a személyiségből e hátrányai fokozott pótlásra való törekvést váltanak ki, fokozott kedvességet, amivel el akarja feledtetni ügyetlenségét, sőt az is lehet, hogy a személyiség esetleg még hiú is arra az ellentétre, ami testi nehézkessége és szellemessége, elmésségének könnyedsége között áll fenn és utóbbit előnyösen emeli ki. Ezzel szemben pl. a női szépség jó fegyver a társaságban aratott sikerek megszerzésére, de azért megtörténhet, hogy egy nő a saját szépségének hódol, és nem törődik az elmésséggel, kedvességgel. Minek ez neki — gondolja, — körülötte erőlködjenek és küzdenek a csúnyák, ő egyedül szépségével fog győzni. Az eredmény azonban néha az, amit a teknősbéka-ról szóló mese példáz, aki legyőzte futásban az elbizakodott nyulat, épp, mert utóbbi elbizakodottságában elmulasztotta, hogy a győzelem minden előfeltételéről gondoskodjon.

Az is kétségtelen, hogy Aristoteles tanításának igaza van: a társasélet „erényei“ kiegyenlítettséget, arányosságot, helyes közepet jelentenek helytelen végletek között, helyesebben ezek *fölött*, magasabb szintézisük gyanánt. A társas közvetlenség erényének két ellentéte van: a tartózkodás és az áradozás. Mind a kettő halálos veszedelme a társaságban való boldogulásnak. Az előbbi peckessé és merevvé tesz, az utóbbi kérkedővé és fecsegővé, mind a kettő azonban egyformán unalmassá. A társasélet rátermettjeinek varázsa épp abban áll, hogy nem vétik el a mértéket a két pont között, egyaránt közel és távol vannak mind a kettőhöz, a tartózkodáshoz, hogy felcsigázza érdeklődésünket, az áradozáshoz, hogy ki is elégtse. Se öndicséret nincs bennük, se önócsárolás. Nem mindig öntudatlanok, de mindig szerények, és soha sem célzatosak. Szerények anélkül,

hogy igénytelenek lennének. Tapintattal fékezett emberiség szól belőlük. Legmagasabbrendű virágzása ezeknek az erényeknek az a tartás és lelki vonás, amelyet az angol nyelv a *gentle* szóval jelöl. Oly szó ez, amelyet az angolok eddig egyedül *Shakespeare-nak* adományoztak. Jelentése: kedves, finom, nemes, előkelő, szerény, engedelkeny, udvarias, művelt, gyengéd, édes, nyájas, illetőleg mindezek egysége.

Az igazi udvariasság, amelynek lelki finomság, gyengéd-ség, tapintat, emberszeretet az alapja, vagy yeleszületik az emberrel, vagy vérré válik már a gyermekkorban/Ezt a fájt , udvariasságot nem lehet a felnőttkorban megtanulni. Más szóval: a helyes társas viselkedéshez, 'ösztönszerűség kell, a tudatosság e nélkül nem használ, sőt árthat, amennyiben gát-lásokat alkothat.

Mások kell, hogy észrevegyék, ha különbek vagyunk a társaságban az átlagnál, mert nincs kellemetlenebb, mint az olyan ember, akinek arcára van írva: „Én mindnyájatoknál különb vagyok!“ Utóbbi azonban épp úgy a tudatosság műve, mint megfordítva, az a jelenség, ha kiül arcunkra az aggodalom: „Megálljuk-e helyünket, szellemesek leszünk-e, nem leszünk-e unalmasak?“ Ha egy lány azért keresi a társaságot, mert férjhez akar menni, akkor legjobban, ha nem is gondol férjhezmenésre. *Aki nem gondol férjhezmenésre, m egyszerre csak menyasszony lesz*, egyszerre csak megtalálja a neki rendelt élettársat a társaságbajárás révén. Ha valaki, anélkül, hogy helyes ösztönére bízna magát, tudatosan és célzatosan csinál mindent a társaságban, az nem csupán mesterkél, elfogódott és állandóan kellemetlen feszültséget érző lesz, hanem gyakran azt éri el, hogy elnyomott természete alattomban bosszút áll rajta, egyúttal pedig a társaságon is, amelynek kedvéért az elnyomást szenved. Akinek megvan az tehetsége, hogy az adott percben pontosan eltalálja, miről nem illik vagy nem szabad beszélni (és hagyományos tapintatlanságával épp arról tesz említést), arról a francia azt mondja,

hogy *gaffe*-ot csinált. A hatás természetesen igen vegyes, de mindent egybevéve, kedvezőtlen. Az emberek ugyanis olyanok, hogy szeretik az őszinteségei azoknál, akiket szeretnek, de a többiek őszinteségét arcátlanságnak érzik. — Az egyoldalú tudatosság legáltalánosabb eredménye azonban, hogy célszerűtlen gátlásokat teremt. Gátlások a társaséletben szükségesek, mert szükséges, hogy természetünket az illem csi-szolja, mielőtt rábízunk társaságbeli viselkedésünket. Merőben célszerűtlen azonban az oly gátlás, amelynél fogva a gyönyörű mondások, nagyszerű védekezések, hathatós megnyilvánulások és napnál világosabb magyarázatok eszünkbe jutnak ugyan, de csak akkor, amikor már becsukták mögöttünk az ajtót és a lépcsőn lefelé megyünk. Ezeket az utólagos nagyszerű ötleteket nevezi a német igen találóan *Trep-pengedanken*-nek, a francia *esprit de escalier* '-nek vagyis lépcsőgondolatoknak, lépcsőszelleniességeknek. A magyar azt mondja róluk, hogy eső után késő a köpönyeg. Még az önismeretről sem mondhatjuk el, hogy a sikeres társasaiét és megjelenés feltétele volna. Sőt ellenkezőleg, akik mindig önmagukat elemzik, azok nem annyira aratnak sikereket a társaságban. Ellenben az önismeret tévedései sokszor sikerre vezetnek. Egyjnegfelélő illúzió önmagunkról, egy szerencsés tévedése az önmegítélésnek: sokszor jobban elősegíti a „beleilleszkedést á“ társaságba“, mint a Hamlet-természet. A társaság csak a beleilleszkedéssel' törődik, nern fontos neki, hogy kijavítsa, vagy ellenőrizze az önmegítélést. Ellenben az is igaz, hogy a csekélyebb értékűség tudata sokszor- nem az egyéniségből és annak önmegítéléséből ered, hanem a társadalmi pozícióból. Címek, rendek egyenlítik ki az önértékérzelem csorbáit, ezért vágyódnak annyira rájuk az emberek. Az egyenruha, rendjelek, szolgaszemélyzet, pompás fogatok, autók, palota stb. arra valók, hogy a személyiség külső képét befolyásolják az önértékérzelem (az „önérzet“) emelése céljából.

A társaságbeli, a társaságba sikeresen beilleszkedő és

társas „erényekkel“ rendelkező embereknek többféle típusa van. Egyik ilyen típust a bohémek alkotják. Társasélet tekintetében a bohémek olyanfélék, mint politikai téren a forradalmárok. A bohémek ugyanis egymás között oly társaséletet élnek, amelyet a polgári életnél jóval külöiíbnek és szabadabbnak ítélnék. Azonban a polgári társadalom is szívesen fogadja e változatosabb lényeket, mert szórakoztatóbbaknak, kedvesebbeknek találja őket, mint a nyugodt, megülő életmódú, „komoly“ embereket. A különcök, forradalmárok és bohémek gyakran egy jövendő társadalmi embertípus előfutárai.

Az udvariasság az „udvari ember“ elnevezésből származott, így nevezték azt az osztályt, amely az uralkodó alakját kiegészítette, akarátát kiteljesítette, környezetéhez tartozott. A magasrangú szolgák nem igazi udvari emberek, mert s> szolgák gonoszsága és torzsága látható rajtuk.

Az udvari emberek egyik legfontosabb funkciója, a diplomácia, azóta elszakadt eredetétől külön ág és típus lett. Diplomata az, aki voltakép a hatalomember típusába tartozik, vagyis célja a hatalom. Ezt a célt azonban mások akaratának a társas formák művészetével való meghajlítása által, sima utakon, erőszak nélkül vagy legfeljebb burkolt és barátságos formák között történő erőszakkal akarja elérni. Régebben a diplomata vonásaihoz tartozott át nem látszó önuralma, amellyel esetleg elrejtí akár tetszését, akár megbotráncozását és félelmét. Ez a diplomata volt a társasélet emberének begombolkozott, zárkózott, konvencionális gesztusok által leginkább kötött alakja. A *renaissance-diplomatái* ellenben nyílt és közvetlen gesztusokkal dolgozott. Bizonyos diplomatikusság minden társaságbeli sikerhez kell, mégpedig az a diplomatikusság, amely el tudja az indulatokat palástolni, nem mond ki a társaságnak kellemetlen igazságokat, tartózkodik a módfeletti ön dicsérettől, legalább is a nyilvánvaló dicsekvéstől. Külön művészet ellenben önmagunk olyan dicséretét megtanulni, amely észrevétlen- Ha nem dicséri var

laki önmagát, nem veszik észre értékeit, de ha nyíltan dicséri magát, ellenszenvessé válik. Épp a társaság kényszeríti rá tagjaira, hogy ezek soha se vallják be, amit nem tudnak, viszont mutassák, amit tudnak.

A diplomatikus ember gondolkodása nem egyenes, bizonyos ravaszságot mutat fel, rejtekajtókkal van tele, fondorlatos, nem naiv. A nem-diplomatával szemben mindig fel találja magát, nem jön zavarba. A nem-diplomatak viszont arra büszkék, hogy belőlük hiányzik ez a tulajdonság. A mesékben — a hindu *Pancsatantra-tól Goethe Remeke Fuchsján át* a magyar népmesékig — gyakran visszatérő gondolat és történet, hogy a ravasz diadalmaskodik az ostobán, a nehézkés farkast és medvét kiszorítja a fejedelem kegyéből a róka.

A diplomata beszéde kétféle: egyik a szavak közvetlen értelme, másik az igazi értelem. Nem az igazi jelentést és élményt fejezik ki a szavak, hanem felette vannak külön és párhuzamosan elhelyezve: „A beszéd arra való, hogy az ember gondolatait eltakarja“ — mondta a hagyomány szerint *Talleyrand*.

Az udvaronc abban különbözik az udvari embertől, hogy nála minden készség csak a fejedelem kegyének elnyerésére való.

A szellemes ember rendelkezik a fonáságokra való állandó és hirtelen rácsapásnak, valamint a találó kifejezések alkotásának képességével. Lélekjelenlét, vagyis az ítélőképesség gyorsasága, önállósága és alapossága szükséges hozzá. Gyakorlat dolga is, akár csak a szójáték, amelyhez ezenfelül különös tehetség kell.

A reprezentatív ember egész élete a nyilvánosság előtt folyik le, annak a számára él. Számára áll Grazian szabálya: „Mindig úgy cselekedj, mintha látnának!“ Mivel minden élet-ténye és élménye kifelé szól, a szemlélőnek, veszedelme, hogy a hamis lelki tények elszaporodnak.

A lovagiasság megveti a nyers erőszakot, nem óhajt ön-

magának előnyt és gyönyört más baja és szenvedése árán, nem használja ki más gyengeségét, védelmére kel az igaztalanul elnyomottnak és segítségre szorulóknak. Az elnevezés a középkori lovag nevétől ered, a keresztény harcosától, aki a hitért és urához való hűségéből küzd, csak a megsértett becsületért fog fegyvert, tiszteli a nőt, mert ez finomítja a nyereséget és durvaságot, édesebbé teszi a társas együttlétet, esztétikumot hordoz lényében.

Az előkelő ember könnyen teszi a jót, tehát ez széppé lesz. Ilyen természetes, szép önfegyelem a lelki előkelőség, amely mind a nagyon jó, mind a nagyon rossz híreket és* eseményeket modorváltozás, kérkedés, sopánkodás vagy újon-gás nélkül, mérsékeltén fogadja és képes elviselni, nyugodtan, mintha mi sem történt volna.

Az előkelő ember bizonyos fokig zárkózott is, azért, mert mintegy diszkrét önmagával szemben. Ugyanígy hozzátartozik az előkelőséghez minden mesterkéeltség kerülése, a természetesség, a látszólagos hanyagság a modorban, ami valójában mesteri elfogulatlanság. *Az önkénytelenségben, véletlenségben, célzattól és szándékosságtól való mentességben áll az előkelőség.* Azonban csak megfelelő színvonalú társaságban arat sikert az előkelőség, mert a kelleténél alacsonyabb színvonalon az emberek nem értik meg a mesterkéletlenség becsét, hanem a mesterkéeltséget értékelik többre, a görögtüzet, a naplemente szépségeinél. Nem előkelő tánc közben folyton a lábára figyelni valakinek, nem előkelő kínos szabályossággal öltözködni vagy udvariaskodnia, a feszesseg és túlságos választékosság nem előkelő. Az előkelőségből nem hiányzik a báj, mert ennek feltétele szintén az önkénytelenség. Az előkelőnek minden emberi tevékenység csak üres órák céltalan kitöltése, semmire sem teszi rá a lelkét, semmibe sem önti egészen bele önmagát. Előkelő a magyar úr könnyelműsége, amellyel kártyán, szerelemből, egy szeszélyért odadobja vagyonát, az angol *spleen-je*, amely az életet nem-fontosnak nyilvánítja, a japán harakiri-je, amely könnyed és derűs gesz-

tussal dobja el magától az életet. A cselédek, szolgák, alkalmazottak szeretete az igazi előkelőség próbája.

A sima, csiszolt társaságbeli embernek e tulajdonsága voltakép a diplomata lélektanához tartozik. Feltétlen szükség nélkül nem szabad vitatkoznunk, mert ez tapintatlan és udvariatlan dolog. Ha tegyük fel a lehetetlent — maradék nélkül meg is győztük ellenfelünket, és az, vereségének tudatában, vissza is vonult: — mit értünk el vele? Vitát, haragot, rteheztelést kerülnünk kell, általában sima megoldásokat kell választanunk, ha csak lehetséges, mert ez egyszerűen a helyes erőgazdálkodás követelménye. *Apró kellemetlenségek mindenáron való orvoslásának kereséséből származnak a — nagy kellemetlenségek.* Az okosabb enged.

Uralkodnunk kell a bosszúságon, nem szabad magunkat é zelgősen, fáradtan és gyáván kiszolgáltatnunk neki. „Ahol a harag vet, ott a megbánás arat“ — mondja *Man&oni*. Uralkodnunk kell hangulataink egyensúlytalan ingadozásain is. *Kedvező, szerencsés napjaink és a kedvezőtlenek időszakosan váltakoznak: nem szabad, hogy akár egyik, akár másik kihozzon sodrunkból.*

Nem szabad túlérzékenyeknek lennünk, nem szabad oly törékeny kedélyt tanúsítanunk, mintha üvegből volnánk, ha az emberekkel érintkezünk. *Sértődékenységből nem szabad elhamarkodottan megszakítanunk kapcsolatokat, hiszen az egykori barátokból válnak a leggonoszabb ellenségek.* Az ilyen túlérzékeny emberek voltakép nem gyakorolnak kellő önuralmat, hanem rabszolgáik kedélyük szeszélyeinek, különösen, ha képzelt becsületük van megsértve. Leginkább azok az emberek szoktak túlérzékenyek lenni, akik ifjúságukban jól megóvottak voltak, és akiknek ezért az embereket a maguk mivoltában, hibáikkal együtt, nem volt alkalmuk megismerni. Az egyetlen gyermekek többsége is nehezebben bo!< dogul az életben, mégpedig jórészt azért, mert öntudatlanul is oly igényekkel vannak az emberek iránt, amelyeket csak gyermekkorukban szüleik váltottak be velük szemben. Az

életben nem ők állnak a központban, mint a család körében valamikor, ezért abban a veszedelemben forognak, hogy ön-érzésük nagyranövekszik és az élettel valamint önmagukkal ni.egliasonlanak. A bölcs is túlzottan érzékeny, és nem tudja úgy venni az embereket, amilyenek, mert nagyobb a belátása, nehezebben elégíthető ki.

Ha elviselhetetlen jellemekkel van dolgunk, ilyenekkel kell társaságban együtt lennünk, akkor a jóságos természet is segítségünkre jön, mert idővel megszokjuk őket, begyakoroljuk a szükséges viselkedést is velük szemben, és így könnyebb lesz feladatunk. Az érintkezés megszakítását lehetőleg el kell kerülnünk, csak, mint végső eszközt szabad alkalmaznunk. Hiszen a diplomáciai viszony megszakítása az államok között is háborút szokott jelenteni, épp így az ismeretség vagy a barátság megszakítása is hadüzenettel egyértelmű, utána minden megengedettnek látszik. Csak nagyon kevesen tartják meg ilyenkor a titoktartás köteles parancsát, és általában az a helyzet, hogy, ha jót esetleg csak keveset is tu! ott tenni értünk az egykori barát, rosszat annál többet fog majd tudni cselekedni. *Aki barátnak nem is volt jelentős, mint ellenség, még azzá lehet.* Az antik monda szerint a sas Jupiter keblén sem érezte többé biztonságban magát, mivel egy bogárral szakított. *Oly emberek, akiket az éleiben nem szenvedhetünk, kikerülhetetlen.* *Ki kell térnünk útjukból, különben hasonlók leszünk ahhoz az emberhez, akit egy ökör a szakadékba taszított.*

A bolondokat is el kell viselnünk a társaságban, de óvakodnunk kell tőlük, akár tréfáikról, akár gonosz komolyságról van szó. Bolondoknak itt nem csupán azokat nevezzük, akik as elmeegógyintézetbe valók, hanem mindazokat is, akik valamely különösségükkel, furcsaságukkal az egészséges és összhangzatos lelkű embertől elütnek, ezért a saját tudattalanjuk és sorsuk is lóvát teszi, bolonddá tartja őket. Viselkedésük társaságban is gyakran nem helyénvaló, túlzott, vagy a nekik járónál többet igénylő, vagy pedig bohóckodó

és visszataszítóan paradox. Az ilyenek sokat javíthatnak önmagukon, ha megjegyzik, önkritikájuk javára fordítják a mások részéről őket érő csúfolódást, azt teszik a saját beképzeltségük helyére.

Mindenesetre azonban a teljesen egészséges és összhangzatos lélek is csak eszményi határeset, vagyis olyan, amelyet a valóság többé-kevésbé megközelít ugyan, de egészen senkiben sem ér el. Ezért társaságban elengedhetetlen az önbi-zalom, ehhez azonban feledés is kell. *Aki mindig csak a saját régi gyengeségeire, szenvedéseire és ostobaságaira gondol, az önmagát zavarja és gyengíti ezáltal.* A társaséletben való helytálláshoz rugalmas lélek kell, olyan, amely nincs megterhelve meg nem emésztett élményekkel. Vannak, akik a társaságban elkövetett minden kis hiba, ballépés miatt megijednek, és azt képzelik, hogy mindenkinek szemében, aki csak ennek tanuja volt vagy értesült róla, minden becsülést elvesztettek. Ez tévedés. Nagyon is sok ballépés történik a világon, és így az embereknek, ha számontartanak mindegyiket, egyéb dolguk sem lehetne. Tehát inkább elfelejtik ezeket, mert sokat látnak belőlük, úgy, hogy akit ma kinevettek, azt holnap már esetleg bámulják, és megfordítva. Nem szabad magunkat a társaságban fogatkozásainktól megbénítatnunk, mert ez olyan, mintha megkétszereznök a bajt.

Sőt a társaságban aratott sikerekhez némely fogatkozás egyenesen hozzájárulhat, a túlságos kiválóság pedig még veszedelmes is lehet. *A kiváló embereknek nagy a bűnük a társaság szemében,* és igen vad, nehéz ellenfelük is van, amelyet ki kell engesztelniük, meg kell szelídíteniük. Bűnük a fölény, ellenfelük pedig sokak irigysége. Ezért a kiválóságnak társaságban igen barátságosnak és szelídnek kell lennie. *Kerülnünk kell, hogy túlságos várakozások között lép-jünk fel.* Ez nem csupán a szerénységnek, hanem az okosság-nak is parancsa. Bizonyos, hogy kell manapság az előzetes reklám is, az emberek jóvéleményének még fellépésünk előtt való felkeltése, a figyelem megragadása. Hiszen a világon

oly sok minden függ az emberek titkos jóakaratótól. Meg kell mutatnunk tehát értékes oldalainkat, okos propagandával, mert *amit a világ nem lát, az számára nincs is meg*, Gyönyörű és előkelő dolog az olyfokú szerénység, hogy eltitkoljuk értékeinket, alapjában véve azonban egyúttal büszke), ség is, mégpedig ennek akkora luxusa, amelyet csak a leghatalmasabbak és legmagasabban állók engedhetnek meg maguknak, vagy pedig azok, akik a világról teljesen lemondtak. A világban álló ember, küzdő ember számára ez balgaság és kudarc volna. Ellenben kerülnünk kell a feltűnést, pózolást, ízléstelen önreklámot. *Tegyünk szívességet az embereknek, de tegyük ezt tetszéltség nélkül.* Az öntetszéltség akadálya annak, hogy valóban szívesek legyünk. A valódi szívesség azonban kellemessé tesz és tetszést arat. Kerülnünk kell továbbá, hogy az a várakozás, amelyet keltünk, több legyen, mint pusztán barátságos jóakarata az emberek részéről. A túlhajtott várakozás kedvezőtlen, sőt szerencsétlen dolog is lehet, mert nem tudunk neki megfelelni, és így elégedetlenséget keltünk sajátmagunkkal szemben. Igaz, hogy ellenkezőleg is elszülhet a dolog: a hírneves ember minden megnyilvánulását! többreértékelik a hírnév sugallatára, mint az ismeretlenét! Aki pl. szellemes ember hírében áll, annak jelentéktelen ötlete is nagyobb tetszést arat, mint másnak valódi szellemessége, amelyet esetleg alig vesznek észre. A snob aszerint ítéli meg a teljesítményt, hogy ki csinálta. Ha pl. egy festményt tévesen tart valamely hírneves művész alkotásának, és utólag kiderül tévedése, akkor azt, amit eddig magasztalt, most gyengének ítéli. Ez is hódolás mások véleménye előtt. A hírnév egyébként kétféle: egyik a halhatatlanság pótléka, a köztudatban való továbbélés, a történet és műveltség értékévé való válás végett törekszünk rá, másik az a „jóhír“, hogy az emberek életünkben milyennek tudnak bennünket. Utóbbira a közvélemény hatalma, a becsület megóvása szempontjából törekszünk.

Ébernek, vigyázatosnak kell lennünk a nagy tömeg vé-

leményével szemben is, *meri* a tömeg gyakran szemtelen. *Nem szabad alkuimat adnunk a világnak a rolmik való fecse-
gésre, mert a rosszai az emberek könnyen elhiszik.* Az em-
berek örömeiket találják a rosszban. Sokaknak, akik rosszak,
a saját önértéktudatuk növelésére szolgál, ha másról is rossz-
szat állapíthatnak meg. Ha vicc, tréfa formájába öitösik a
megszólás, vagy rágalom, kétszeresen veszedelmes, mert
megkönnyíti terjedését. A tréfa komolytalan, és valóban
nagy, szükséges *torok* veséket is leszerel, jobban, mint egy
nyílt szemtelenséggel odavetett vád vagy szemrehányás. Nem
szabad azonban a bennünket *ért* nyilvános szemrehányással
nyilvánosan foglalkoznunk, mert gondoljuk meg, hogy az em-
berek száját nem lehet bekötni, nem lehet megoltani, hogy
ne beszéljenek. Ahelyett tehát, hogy önkénytelenül magunk
is hozzájárulnánk terjedéséhez, inkább elégedjünk meg aszal,
hogy gondoskodunk róla, hogy ne árthassanak a megszólók.
Óvakodjunk a pedánsok kifogásaitól, akik mindent kínos
pontossággal osztályoznak és ezzel elevenségétől megfosz-
tanak.

Látjuk tehát, hogy a helyes társaságbeli viselkedés való-
ban az az arisztotelészi „közép“, amely megtalálja a kellő
arányt a végletek, egyoldalúságok, túlzások között. Ösztö-
nösség nélkül ezt a helyes mértéket nem lehet elérnünk, de
tudatosság is kell hozzá, önmagunk józan, okos, eszes meg-
ítélése. Ismernünk kell hiányainkat és gyengeségeinket, de
még inkább képességeinket és erőinket. De aki pusztán tudja,
melyek a helyes társas viselkedés szabályai, azt a merő tu-
dás még semmire sem teszi képessé. Meg kell, hogy legyen
bennünk a velünk született, ösztönös képesség, kedvesség,
megnyerőség, vagyis az a valami, amit a *renaissance idején*
„vér“-nek, a „vér“ követelményének nevezték. A tudatosság-
hoz tartozik viszont, hogy előre kell gondolkoznunk cselekvé-
seinkről, modorunkról, viselkedésünkről, valamint, hogy utó-
lag is számot kell adni magunknak róluk. Bizonyos adag óva-
tosság, elővigyázatosság nélkül a társaságbeli ember szintén

nem élhet. Egyebekben mindig szintén a helyes arány eltalálásában áll a társasélet művészete. Jó ötlettel, témával stb. várnunk kell, amíg a kellő pillanat-aléjkezik, gyakorolnunk kell evégből magunkat a várni-tudásban. Ha nem lát-szik értelmünk számára semmi jó út, inkább tartsunk mér-téket, és semmit se mondjunk, mint helytelent. Viszont egyébként ölhetett kezekkei sem szabad várakoznunk, az időt ki kell használnunk. Bizonyos körülmények között vissza is kell tudni vonulnunk, egy beszélgetést, szórakoztató elbe-szélést, tréfát stb. idejekorán abba kell tudni hagynunk. Nagyvonalúságra kell törekednünk, nem szabad minden ki-csiséget túlkomolyan vennünk, mert ez nehézkességet ered-ményez, holott a könnyedség a fontos.

A társaságbeli embernek, a „világfádnak eszménye nem okvetlenül esik össze az erkölcsileg kiváló emberrel, általa-ban az értékes emberrel. A társaságbeli élet az ember erkölcsi és kulturális élethivatásához állhat igenleges, közömbös vagy nemleges viszonyban. A vüágiivai szernbenáli a francis-kánus természet, amely az önzés és gonoszság emberiségének közepette az alázatos munka és az önzetlen jótettek életfor-máját választotta. Megmutatta, hogy mások is lehetünk, mint világfiak. Lehetséges és kívánatos is azonban a kettő-nek: erkölcsi kiválóságnak és a társasélet „erényei”*-nek szin-tézise az emberben, hogy ellensúlyozza a kedves, szeretetre-méltó szélhámosok és szívtelenek garázdálkodását, küzdeni és győzni tudjon velük szemben a társaséletben is.

Az eddigiekben tárgyaltuk a társasélet mivoltát és a reá való alkalmasság kellékeit. Hátra van, hogy a társaséletnek főbb lélektani törvényszerűségeivel megismerkedjünk.

A társasélet egyenletűvé teszi tagjait, bizonyos fokú egyformaságot idéz elő közöttük, testi-lelki tekintetben. A társaséletnek ez a hatása ellentétes a lelki élet egyéni eltéré-seivel. A társadalom közös lelkületet és szellemet teremt tagjai között. Ezek a közös vonások a tagok kölcsönhatásá-ból erednek. Ugyanakkor azonban fokozódnak a társaságban

az egyéni eltérések is. *Müller-Preienfels* elnevezésével e két, ellentétes folyamatot integrációnak és differenciációnak nevezhetjük. Az integráció összeműködést jelent, közös modornak, szokásoknak, divatnak és illemszabályoknak kialakulását, de esetleg ennél mélyebben, közös gondolkodást és benső életet is. Eszerint van arisztokratikus gondolkodás és érzület, sport-gondolkodás, úri gondolkodás stb. Amíg azonban egyfelől a tér- és időbeli együttlét, a társasélet jellege és stílusa, a tagok kölcsönös megértése és eszmecseréje az integráció irányában hat, addig a differenciáció a társaséletben mutatkozó versengés alakjában üti fel fejét. Egyesek kitűnnek, és ez nem lehetséges anélkül, hogy egyéni különbségek ne alakuljanak ki. Differenciáció és integráció egymást feltételezik, egymást kiegészítő ellentétek. A kölcsönös kiegészülés szükséglete egyéni eltéréseket tételez fel. így keresik egymást pl. férfiak és nők a társaságban, mert a társaság sajátos varázsát ilyenkor épp férfi és női természetnek egymást polárisán kiegészítő volta alkotja. A jó társaság, a tökéletes társaság bizonyos helyes közepet tételez fel tagjainak összeválogatásakor a szellemi rokonság és a szellemek változatossága között. Bizonyos, hogy nem lehet sikerült pl. az az estély, ahol csupa olyan ember kerül *együvé*, akik egymást nem érdeklik, mert hivatásuk, érdeklődési körük, vérmérsékletük, életmódjuk, kedvtelésük, életfelfogásuk stb., egymástól merőben idegen. Hasonlóan nem sikerülhet társalgás és hangulat szempontjából az a vacsora sem, ahol a szomszédok nem tudnak egymással mit kezdeni, társalgásukhoz témát találni. Viszont azonban nem helyes összeválogatása a társaságnak az sem, ha mondjuk, csupán kartársak és rokonok gyűlnek össze. Hiszen a megszokás unalmával szemben a társaság valami szellemi változatosságot jelent, ebben áll varázsa. Az üzletemberek szeretik a bohémek, színészek, művészek társaságát, nem merő sznobizmusból, hanem a kiegészülés szükségletéből.

Ha azonban bizonyos individuációt, differenciálódást a

társaság nem csupán eltűr, hanem még meg is követel, másfelől az integráció oly erős, hogy az egyén teljes joghoz és ki-elégítéshez a társadalom életében soha sem juthat el. Aki itt meg akarja állni helyét, annak áldozatokat kell hoznia, egyénisége rovására. A „világfi“-nak a társasélet szabályaihoz kell alkalmazkodnia, még egyéniségének feláldozása árán is. Nem önkifejtés által lesz világfivá, hanem a teljes adaptáció, magát-alárendelni-tudás által. Nem az individualizmus, nem a lelki magasságok adják a társasélet sikereit, hanem a disszonancia hiánya, a csiszoltság, sima modor, amely az összeütközéseket, sérüléseket elhárítja. A túlságosan egyéni ember, vagy szemtelennek és tolakodónak tűnik fel társaságban, vagy különecnek és bogarasnak, de mindenképp olyannak, akiből az önuralom hiányzik és akit épp ezért nem kedvemek. A valódi társas lénynek a számára kimért szűk helyet kell betöltenie a társaságban, és ez a klasszikus lehiggadtság, az egyéniség önmérséklete és aszkétikája által lehetséges csupán.

E körülményben találjuk meg a magyarázatát annak, hogy a nagy egyéniségek, az egyéni élet kimagasló csúcspontjai, a lángelmék miért vallottak rendszerint kudarcot a társasélet terén. A magyarázathoz tartozik kétségkívül az is, Tiogy az emberek többsége középszerű ember, és titkos irigységgel, ellenérzelemmel (*ressenüment*) van a zseni iránt. Másfelől a „lángelmék“ nagy része, amint ezt ma *Lange-Eichbaum* vizsgálódása nyomán elfogadottnak kell tartanunk, nem elmebeteg, de pszichopáthiás, vagyis azon a széles országúton vándorol egész életén át, amelynek egyik oldalán az egészséges lelki élet, másikon a lelki betegek világa terül el. Vannak ugyan lelkileg teljesen egészséges lángelmék is, de kis számban. A pszichopáthiások pedig egymást a társaságban feltűnően vonzzák, de egyébként gyakran összeférhetetlenek, nem tudnak alkalmazkodni, és így — ideig tartó sikerük után — előbb-utóbb önmagukat rekesztik ki valamely tarsaságból. Mindeme mozzanatok mellett is azonban a zse-

ník társas kudarcait főleg az a körülmény okozza, hogy kiemelkedő egyéniségek, tehát csak kivételes társas csiszolt-ság és higgadtság esetén tudnak beleilleszkedni a társaságba. A zseninek szinte még egy külön, második zsenialitásra van szüksége, hogy a társaséletben megállhassa helyét. A sima, csiszolt *Raphael* vagy *Goethe* udvarképesek csupán a társaságban, másféle lángelme nem.

Egyén és társaság tehát lélektanilag feszültségben áll egymással. A társaság mindig arra törekszik, hogy az egyént betagozza, de az egyénnek ez az átlényegülése társassá, soha sem mehet végbe maradék nélkül. Nincsenek merőben társas lények, olyanok, akik lelkiileg tökéletesen azonosultak a társaság lelkével és követeléseivel. Az egyén soha sem olvad fel teljesen a társaságban, sőt gyakran ellenszegül. Ez a körülmény bizonyos lelki többszólamúságot és lelki meghasonlottságot idéz elő az egyénben. Minden emberben szinte két lény lakik: az egyik az egyéniség, a másik a társadalom alkalmazkodott, tipizálódott és integrálódott tagja. A kettő egymást soha sem fedi, soha sem azonosul, sőt gyakran kibékíthetetlen ellentétbe jut egymással.

Egyik fajtája a társasélet szempontjából mutatkozó lelki hasadekonyságnak Kretschmer szkizothim embertípusa is, mert csak felszínét mutatja, amely társaságkerülő, tartózkodó, száraz, gyakran különc. Vannak köztük zajtalanul, puhányszerűen visszavonuló lények. Valami szintelent, határozatlant érzünk rajtuk, valami unalmasat és ugyanakkor mégis problematikusát, mert a lelki felület és a lelki mélység náluk szakadékkal elválasztott. Mindenesetre nem társas lények, hanem a magányt keresik.

A lelki többszólamúság és szakadékok második fajtája az a jelenség, hogy egyéniségünk bizonyos váltógazdaságot mutat fel, aszerint, hogy milyen társas környezetűen vagyok, kivel beszélünk, pl. hivatalos elfoglaltságunk van-e vagy „magánemberek“ gyanánt szerepelünk stb. A pszichológusok (különösen *Klages*) észreveszik, hogy minden hely-

cetben más-más vonásunk jut érvényre, egyéniségünk más-más példája nyilatkozik meg. Mindnyájan tapasztalhattunk már olyasfélét, hogy valakinek jellemét olyanok, akik őt mind jól ismerni vélik, igen különbözőképpen ecsetelik. Ennek a körülménynek oka nem csupán a megítélőkben van, amint ezt általában vélik, hanem jórészt abban is, akit megítélnek. Minden embertárs jelenléte sajátos megváltoztató hatást gyakorol valamely ember jellemére. Egy. és ugyanazon egyéniség ténylegesen más aszerint a másik egyéniség szerint, aki vele szemben áll. Ahány emberrel érintkezésbe lép, annyi arculattal rendelkezik. Az a mód, ahogyan egy kérdésre felelünk, ahogyan köszönünk, ahogyan egy eseményt elbeszélünk, mindig attól függ, kivel állunk szemben. Az a hivatalnok pl., aki az irodában a §-okhoz hű tanácsos, nem játszhatja ugyanezt a szerepet a szalonban vagy családjában körében. Valójában minden ember minden más emberrel szemben más, és aki mindig pontosan ugyanaz volna, lehetetlenné válnék a társaságban. Ez még nem képmutatás, mert a személyiség nem merev egység, hanem sokrétű és változékony. Ellenben bizonyos, hogy ilyenmódon a személyiség egysége némileg szinte elbomlik, elhasadozik, a helyzet szerint, vagy amaz embertárs szerint, akivel beszélünk. Szinte azt mondhatnók, nem egy, hanem sok „én“ lakik bennünk, és ezek közül hol egyik, hol másik érvényesül és aktualizálódik, aszerint a szerep szerint,, amelyetyárnak_Jalgnk. Viszont megfigyelhetjük magunkon, hogy ugyanazon emberrel szemben minden különböző alkalommal viselkedésünk mindig mutat egyforma vonásokat. Itt nem okvetlenül tudatos színészkedésekre kell gondolnunk, hanem a kedély mélységeinek oly változásaira, amelyek önkénytelenek. Ha tudatára is ébredünk annak, hogy minden emberrel szemben másként viselkedünk és beszélünk, akaratunkkal nem vagyunk képesek ezen változtatni, mert mélyebb lelki rétegeink nem állnak akaratunk hatalmában.

Igen érzékeny természetű emberekkel megtörténik, hogy

nagyobb társaságban, amelynek tagjai pedig egyenként véve nem volnának számára zavaróak, minden talaj kicsúszik lába alól. Ezek a tudatos emberek közé tartoznak, nem egykönnyen vesztik el önmagukat figyelmük köréből, és ezért megkísérlik, hogy szüntelenül minden egyes taghoz alkalmazkodjanak a társaságban. Miközben az egymást keresztező magatartások között, amelyek ehhez szükségesek volnának, valami közbeeső állapotot keresnek, amely minden jelenlévő igényeinek egyformán eleget tesz, könnyen kijötnék sodrúkból, vagy pedig menekvést találnak megkövesedett zárkózottságban. A társadalmi szertartások, a társaséletnek ú. n. „vágányai“ az ilyen nehézségekkel szemben akarnak megoldást nyújtani, ezért az említett emberfajta gyakran szertartásos, túlságosan az udvariasság konvencióira ügyelő.

Az aktuális környezet szerint előálló pillanatnyi, átmeneti változásoknak megfelel az a lelki változás, amely az állandó foglalkozás, környezet, az ismétlődő baráti vagy társas kapcsolatok következménye, és amely állandó érzületünkre, akarati készségünkre, jellemünkre vonatkozik.

Hogy kinek, milyen a jelleme, azt — amint láttuk — az a körülmény dönti el, hogy milyen törekvések uralkodnak lelkében, melyek a legerősebb törekvései, amelyeknek minden más törekvését alárendeli. Ha pl. valakinek jellemében a hatalomra való törekvés uralkodik, akkor az az ember a hatalmi jellemtípusba tartozik. A törekvéseknek ez az erőviszonya azonban változik az élet különböző területei szerint. A környezet és a társaság különböző fajai szerint ugyanaz a személyiség más-más törekvés-hierarchiát mutat fel, vagyis minden esetben más-más törekvés lesz az, amely uralkodik a többen. *E. T. A. Hofmann*, a költő pl. magánéletében könnyelmű volt, féktelen és tékozló bohém, aki sokszor hajnalig mulatott. Hivatalában ellenben igen megbecsülték pontosságáért, lelkiismeretességéért. Példásan költelességtudó volt, noha nem szerette foglalkozását.

A különböző lelki környezet-területek néha az egyéniség-

nek valóságos váltógazdálkodását teszik lehetővé. A körülmények kényszere folytán e különböző területeken az emberek más-más ösztöneiket és törekvéseiket élik ki, juttatják uralomra, úgy, hogy néha azt a látszatot keltik, mintha nem is ők maguk volnának. Mindenkinek a lelkében vannak egymással ellentétes, egymással meg nem férő tulajdonságok és törekvések. Ami azonban a tudatban egymást kizárja, ha egyidejűségről van szó, az egymást váltogathatja, előfordulhat ugyanazon ember életében is, az idő egymásutánjának segítségével. A keménymarkú feljebbvaló, az irgalmatlan katonára szolgálton kívül, családja körében, esetleg állatokkal szemben nem ritkán gyengéd, érsékenyszívű, elnéző, lágykedélyű. Aki otthon papucshős, az gyakran hivatalában ellensúlyozza ezt a gyengéjét, mint basáskodó főnök. Akit viszont felettesei hivatalában elnyomnak, aki itt állandó meghunyászkodásra kényszerül, az esetleg otthon lesz nagyhangú, vagy pedig a saját alárendeltjeivel szemben éli ki azokat az uralmi ösztönöket, amelyeket feletteseivel szemben elnyomni kénytelen. A fokozott megalázottság ellensúlyozásul fokozott törekvést vált ki az érvényesülésre, sőt mások megelőzésére is. Mivel azonban utóbbi teljesen kilátástalan volna ott, ahol épp a leggyengébbek, legelnyornottabbak vagyunk, érvényesülési igényeink egy másik területen fognak mutatkozni. És ugyanígy áll a dolog minden más törekvésünkkel is. A mindeenkivel szemben társaságban kedves, finom ember, családi körben esetleg kibírhatatlan. Aki viszont társaságban száraz, mogorva és tüskés, az talán épp családja körében éli ki magából melegebb, nyájasabb és kedélyesebb hajlamait. Már gyermekek között is mutatkozik az egyéniségnek ez a társas környezet szerint adódó hasadékonysága. Az egyes gyermekek otthon lehetnek jólnevelt, csendes fiúk, de együtt esetleg mégis ők alkotják azt a rakoncátlan társaságot, amelyet elkeseredett tanítójuk, tanáruk úgy címez, hogy: „komisz banda“. A szülők gyakran nem értik, miért viselkedik az ő, otthon oly csendes gyermekük az iskolában lázadózom. A ma-

gyarázat egyszerűen az a tényállás, hogy mindama tulajdonságainkat, amelyek valamely környezetben nem élhetők ki, kiéljük egy erre alkalmasabb, másik környezetben. így a környezet szerint szinte különböző egyéniségekre szakadozunk, amelyek egymást polárisán kiegészítik.

Minden társas alakulat ráerőltet tagjaira bizonyos viselkedést, bizonyos egyöntetűséget. Ebbe a foglalkozás is erősen beleszól. Egy katonatisztet egy földművestől, egy kereskedelmi tisztviselőt egy bányásztól már külsejükben és modorukban is rendszerint jól meg tudunk különböztetni. A társas környezetnek így bizonyos kasztjai alakulnak ki, és ezek néha még mesterségesen is megváltoztatják testalkatukat és arckifejezésüket, főleg a kezdetleges társadalmak körében. A vadaknál pl. a fogak megreszelésével, lábak befűzésével, arcbevágásokkal, hajviselettel, tetoválásokkal stb. teszik egyformává a külsőt. Noha azonban elméletileg a magasabb társadalmakban barbárnak tartják a testen művelt változásokat, a valóságban itt is előfordul pl. a kebelnek vagy más testrészeknek pótlása, a női derék befűzése, a társas kasztok között hajviselettel vagy más módon való különbségtéves. Valamely társaság magatartása és életstílusa azonban gyakran más, mint az egyes személyeké e társaságon kívül.

Nem csupán az a folyamat mindennapi, átlagos, amelyet már említettünk, és amely abban áll, hogy valaki otthon mogorva, kedvetlen, unja magát, a társaságban viszont annál szolgálatkészebb, kedvesebb, hanem ugyanilyen gyakori, bár a nyilvánosság előtt még rejtettebb a lelki élet erkölcsi többszólamúsága és váltógazdasága is. Bizonyos fokig minden emberben megvan az az erkölcsileg kettős vagy többes élet, amely kifejlett fokban a bűnözők lélektanát foglalkoztatja vagy pedig a lelki jelenségek kórtanát érdekli, mint idegesség, önmeghasonlás, öntudathasadás stb. Nincsenek csak-jó vagy csak-rossz emberek, hanem mindenkinben van jó és rossz tulajdonság egyaránt. Morális tekintetben az egyes ember szinte nem is egy, hanem kettő, esetleg sokféle, egymástól

különböző, egymástól független törekvés-komplexumoknak egész állama. *Ha jó és rossz annyit küzd egymással az emberi lélekben, az csak úgy lehetséges, hogy mind a kettő egyaránt benne gyökerezik.* Vannak pl. oly emberek, akik kicsapongó hajlamúak, de másfelől esetleg ragyogó tehetség, szorgalom és becsvágy is lakozik bennük, tehát hamarosan kivívják embertársaik becsületét és szeretetét. Nehezen tudják azonban összeegyeztetni, hogy egyfelől emelt fővel nézhessenek az őket sokra tartó, okos és értékes emberek szemébe, hogy a rájuk ruházott tekintélyességét hordozzák, másfelől azonban engedjenek kicsapongó hajlamaiknak is. Itt kezdődnek azok a feszültségek, önmeghasonlások, erkölcsi konfliktusok, amelyeket a személy különféle utakon próbálhat sikerrel vagy sikertelenül elintézni. Sokszor lelki zsákutcába jut, szellem és érzéki ösztönök konfliktusát a tudattalanba szorítja vissza, előle lelki betegségbe, neurózisba menekül. Máskor a kettős élet megoldását választja, beteges szegyenkezéssel tartja titokban a komoly törekvésekkel össze nem férő, alacsony kedvteléseket a világ előtt. Gyakran ellensúlyozza „túlpótolja“ alacsonyabb hajlamainak kielégítését fokozott jótékonysággal, önzetlen, nemes cselekedetekkel, magas szellemi célok szolgálatával.

Fordított párhuzama ennek a lelki helyzetnek az a tényállás, amidőn valaki valóban feddhetetlen jellem. Az ilyen emberek sem mentesek ugyanis minden rossz hajlandóságtól, és utóbbi náluk is keres valamiféle megnyilatkozásmódot, ha másban nem, hát épp a társas szeretetreméltóság és szívélyesség fogatkozásában. Az erkölcsileg értékes emberek egyetlen fogatkozása néha épp a társas kedvesség területén észlelhető. *Balzac*, az emberi szenvedélyek nagy elemzője, fejtegeti, hogy még az erkölcsbíró sem tagadhatja, hogy a jólnevelt, de emellett romlott emberek általában sokkal inkább hordozzák a szeretetreméltóságnak társas érényét, mint a feddhetetlenek. Mivel megbocsátásra szoruló bűneik vannak, ösztönszerűleg keresik az elnézést mások hibái-

val szemben, olymódon, hogy türelmesnek mutatkoznak velük, bírálk hibájával szemben. Mindenki kedves embernek tartja őket, mert elnézők, hogy velük is elnézők legyenek mások. Főleg azonban azért vagyunk mások hibáival szemben türelmesek, mentegetők, hogy önmagunkat, a saját hibáinkat is elnézhessük, önmagunkról se kelljen szigorú ítéletet mondanunk. Családtagjainknak is azért viseljük el, házastársak egymásnak is gyakran azzal a titkos szándékkal nézik el hibáikat, hogy ne kelljen saját hibájukkal szemben erőlyes fellépésnek sorára kerülni. Balzac hozzáteszi, hogy vannak ugyan elragadó emberek az erényesek között is, de az erény önmagában is elég szépnek tartja magát ahhoz, hogy elengedje magának az iparkodást. Aztán meg az igazán erényes emberek kissé mindig gyanakvóan ítélik meg helyzetüket. Azt hiszik, hogy az élet nagy vásárában becsapódtak, ezért csipős beszédűek, mint az olyan emberek szoktak lenni, akik azt tartják, hogy félreismerik őket.

A társasélet lélektanát a lelki zsákutcák és a belőlük előálló neurózisok annyiban érdeklik, hogy a neurózisok alatt és után is gyakran észlelhető a betegeknel bizonyos félelem az emberektől, zavar, elfogódottság velük szemben, a velük való érintkezésben. A magyarázat az a körülmény, hogy a társasélet valóban bizonyos „cenzúrá” gyakorol egyéni vágyainkkal és hajlamainkkal szemben.

Az integrálódást, vagyis az egyén alkalmazkodását, hasonulását, betagolódását a társaságba: különböző látható és láthatatlan szálak hozzák létre. A láthatók jelképezik a társas embertípus egyöntetűségét. Ilyenek a külsőségek: a taglejtések, modor, divat, szobaberendezés, ünnepélyek, tánc, frakk, estélyi ruha stb. A láthatatlan szálak a társasélet szabályai, felfogása, szelleme. Nem csupán az ember teremti ezeket az akár látható, akár láthatatlan szálakat, hanem ezek megint visszahatnak azokra az emberekre, kiket a társaságban egybefűznek. Formálják és befolyásolják az egyént.

Nagy jelentősége van a társas integrálódás szempontjá-

ból az utánzásnak. Az utánzás révén terjed a modor, divat, szokás, viselet, de az utánzás hozza létre a testi kifejezés, arcjáték és a tagiejtés tipikus stílszerűségét is. Az egész társasélet óriási pantomim, amelyből a jó megfigyelő kiolvashatja, minő lelki beállítottságok, minő rugók mozgatják az embereket. A mosolyban épp úgy, mint a homlokráncolásban, az udvariassági formákban épp úgy, mint a fenyegető taglejtésekben, az arcvonásokban és a viselkedésben megnyilvánul az alanyi lelki élet; ha így a testin át nézzük, de a leikit vesszük észre.. Ez az észrevezés legtöbbször megérzés, és csak hosszú elemzés után tudjuk megmagyarázni. Csak nehezen tudjuk kideríteni, hogy miféle fiziognómiai részletek által „éreztek meg“ a másik emberben végbemenő lelki folyamatokat/Az éles szem a másik ember mozgásaiban, vonásaiban nem csupán ennek pillanatnyi tudatfolyamatait olvassa, hanem morális jellemét, esztétikai ízlését, logikai kapacitását is, mert ezek minden egyes cselekvésében megnyilvánulnak valamikép. f A jó megfigyelőnek csak egy negyedóraig kell figyelnie egy ember magatartását, és gyakran jobban tud ennek jelleméről, élettípusáról, képességeiről stb., véleményt mondani, mint ez maga, és az említett tények alapján meglátja rajta, hogy milyen életkor-, hivatás- stb., típusokhoz tartozik. Nagy vonásokban bizonyára azonos általános emberi a nevetés, sírás, fenyegetés, becézés stb. kifejezése, de a jó megfigyelő meg tudja különböztetni az angol érzelmi kifejezését az olasztól, az európai társaságok emberét a kínaitól, a proletárt az arisztokratától. A ruházkozásban, lakásberendezésben, modorban, a társas összejövetelek stílusában a jellem, ízlés, értelmiség fejlődik ki, és ezek a jelenségek az egyéni lélek társas betagolódását, integrálódását mutatják a társaság közös stílusába. Mindezt pedig részben az utánzás hozta létre, de csak részben.

Második tényező az integrálódás területén ugyanis az a párhuzamosság, amely a közös fajból származó, közös sorsban élő, közös élményekben résztvevő embereket modoruk-

ban, viselkedésükben, ruházatukban anélkül is bizonyos fokig hasonlónak tenné egymáshoz, hogy az ősi utánzó-ösztön működne. Sőt van egy harmadik tényező is, mégpedig az imponáló példák követése a társaséletben. A modor és viselkedés hőseit követik, ezeknek is akadnak tanítványaik-

Az integráció alkotja a társasélet konvencióit és vágányait. A fiatalember, ha egy fiatal lány kezére pályázik, azt másként csinálja a mai Magyarországon, mint Kínában vagy a botokudok államában, másként a biedermeier időkben, mint most. A társasélet vágányai szinte diplomáciailag szabályozott társas formái az egyének között való érintkezésnek és ténykedésnek, stereotyp magatartásformák, gyakran a szereplők tudata és akarata nélkül. Kialakulásuknál láthatatlanul szóhoz jutnak szokások, a divat, sőt esztétikai és vallásos szabályok is. Vegyük pl. bármely század leánykérési, eljegyzési és esküvői eljárásait az egyes népek és társadalmi rétegek szerint, akkor észrevevesszük, hogy határozottan kialakult vágányokon folyik le mindez. A leánykérésnek külsőségeiben is meg kellett adni a módját.

Két szerelmes alanyilag úgy érezheti, hogy az ő vonzalmuk, érzelmeik, élményeik egészen egyszerűek. A valóságban viszonyuk mégis konvencionális formák között mozog. Ilyen formák: ablak alatti séták, virágok, levelek a férfi részéről. Utóbbiakat a nő pillantásokkal, levelekkel, szavakkal viszonozza. Regények és színdarabok, újabban mozidarabok is gyakran hozzájárulnak a társas vágányok kialakulásához. Németországban annak idején *Goethe Werter-je*, nálunk Kármántól a „Fanny hagyományai“ a szerencsétlen szerelmek légijának szolgált mintaképül viselkedésük egész voralán. Még, ha egy szerelmes el is akar térni szándékosan a konvencióktól, és ha ez sikerül is neki, még akkor is ebben az ellen-utánzásban a társas vágányok nemleges befolyását láthatjuk.

A társaséletben minden emberi személy bizonyos fokig két lelki rétegre hasad szét: egyik az egyéniség, másik a tár-

sadalom típusa. Ha egy embert lélektanilag megértünk, akoi ez a megismerés kétfélét jelenthet: megérthetem, mint egyént, és megérthetem, mint valamely társas típus tagját. Pl. megértem, csak tipikus arisztokrata gyanánt, csak tipikus polgár gyanánt stb-, anélkül, hogy az egyénire e mellett benne tekintettel volnék. Felületes ismeretségnél rendszerint előbb csak a társas típust ismerjük meg embertársainkban. Ha egy felületes ismerősnek „Jó reggelt!“ kívánok, ha egy társaságban egy először látottal valamely új színdarabról beszélek, akkor- az egyénire eleinte legalább is alig vagyok figyelemmel, csak a beszéd tartalmára tekintek. Majd észreveszem a velem beszélőnek társas típusát, és legutoljára kezdem az egyéniséget felismerni, az értelmi hangsúlyozás színezetében. E szempontból egyes pszichológusok háromféle beszélgetést különböztetnek meg. Az „én“-beszélgetéseknél személyes és egyéni dolgokról van szó, az igazi személyes érintkezés ez, még akkor is, ha van valamely személytelen tárgya a beszélgetésnek. Ilyen a szűkebb barátok beszélgetése egymással. Itt mindig van a hangnemben valami egyéni. Másodikfajta a „mi“-beszélgetés. Ennek szereplői egymásban nem az egyént, csak a társas típust értik meg. Ilyen a legtöbb szalon-beszélgetés. A harmadikfajta az „az“-beszélgetés vagy „tárgy“-beszélgetés. Ebben az érdeklődés egyedül a beszélgetés tárgyára irányul, ezt akarjuk csupán megérteni. Ilyenek a szakemberek beszélgetései, üzletembereké merőben üzleti, tudósoké merőben tudományos tárgyról és célból.

Amikor tehát egy ember taglejtésekben, arcjátékban, szavakban, jelekben megnyilatkozik, akkor mindig egyfelől mint egyén, másfelől mint különböző társas típusok hordozója teszi ezt. Valakinek tipikus udvariasságából kiérezhetjük esetleg egyéni hűsőségét és arroganciáját. Az „én-te“ vonatkozás az egyénit igenli, a „mi“ vonatkozás a tipikusát- A szerelem pl. „én-te“ vonatkozás az emberek között. Épp t-zért a szerelemben nem a tipikus szépségesszmény a fontos. A merőben konvencionális szépségeknek nincs elég szexuális von-

zóerejük, hanem épp bizonyos eltérés szükséges a szépség általános szabályaitól, hogy előálljon az a hatás, amit *sex appeal-n&k* neveznek. De általában a társaséletben is az oly asszonyok, sőt még inkább férfiak, akik az eszményi típus felé közelednek, gyakran unalmasnak, Ízetlennek tűnnek fel. Még akkor is, ha valakinek nem külsejét, hanem szellemét szeretjük, akkor is annak nem csupán erényeit szeretjük, amelyek szabályszerűek, a szabályoknak megfelelnek, hanem gyakran épp a szabálytól eltérőt, sőt esetleg a hibát és hiányt is szeretjük. Viszont, amint már mondtuk, a valóban csak-egyéni aszociális, nélkülözi az összes társas kelleket.

Az egyéni vonatkozások háttérbeszorításának egyik eszéke az udvariasság is. Noha különféle árnyalatokat használ, lényegileg mégis személytelen, konvencionális, általános az udvariasság. Nem annyira az „én-te“, mint inkább a „mi“ vonatkozást szokta érvényre juttatni. Ha az utcán kalapunkat megemeljük, ha a levél végén azt írjuk, hogy „igaz tisztelettel“, akkor ez az udvariassági ténykedés nem mindig személyes érzelmeinket fejezi ki, hanem személytelen. Ha azonban az udvariasságból hiányzik is gyakran az egyéni elem, azért mégis tévedés volna és oktalanság, ha az udvariasságot az egyéniséggel szemben merő kényszernek, gátnak, korlátnak fognók fel. Az udvariasság ugyanis megkönnyíti a társas érintkezést, és kíméletet jelent az egyéniséggel szemben is. Sőt a tökéletes világfi egyéni magaslatra emeli az udvariasságot. *Igaz világfi épp az, aki ért hozzá, hogy a konvencionális udvariasságnak végtelen árnyalatokat adjon, mindenkire egyénisége szerint igazságos legyen már egy kalaplevétel vagy kézszorítás által is.* A valódi udvariasságnak a szívből kell jönnie. Az udvarias ember érzi pl, hogy *valakit meghívni annyi, mint sorsáról gondoskodni arra az időre, amíg velünk van*, érzi, hogy *az elkésve érkező vendégre sokáig várni annyi, mint a jelenlévő vendégek megsértése*; érzi, hogy *nem szabad oly témát kezdenünk, amely ingerültséget, vitát, bosszú-*

ságot idéz elő. Az udvariasság szebbé, finomabbá teszi az érintkezést, és ezenfelül kitűnő eszköze a sikernek, érvényesülésnek is. *Az udvariasság az az aranykulcs, amely minden kaput kinyit.*

Az udvariasságtól meg kell különböztetnünk a tiszteletadást, mert ez nem az egyéni személyiségnek szól, minc az udvariasság, még személytelen konvencióiban is, hanem a rangnak és állásnak. A legtöbb esetben lehetetlen utána vizsgálni, hogy valakinek személye méltó-e az elfoglalt hivatalra, rangra és a társaság kénytelen a külső lebélyegzést valódinak venni. A társas tiszteletadás oly hitel, amelyet ritkán vizsgálnak utána. Még, ha tudja is a társaság, hogy valaki méltatlan arra a rangra, amit visel, még akkor is legtöbbször szemet huny felette, amíg csak ezzel kapcsolatban valami botrány ki nem pattan. A közönségnek tehát nincs oka megbotrányoznia azon, hogy a színdarabban Teli Vilmostól azt követelik, hogy köszönjön Gessler fővegének. Hiszen a sima parketten, a valóságban is az történik, hogy mi tiszteletünket nyilvánítjuk kalapok, címek, ruhák, egyenruhák stb. előtt, noha ezek mögött esetleg nincsen semmi. A cím ugyanis nem az egyént, hanem társadalmi funkcióját jelenti. Már a régi Egyiptomban megtaláljuk a címeket. Vannak oly korok, amelyek a címekre különös súlyt helyeztek, így a barokk kor valóságos cím-hierarchiát dolgozott ki, a XX. század katonai és udvari szolgálata szintén. A címek néha szellemi inflációt jelentenek, olyan „papírpénzt“, amely mögött a lelki tartalom és érték fedezete hiányzik. Ilyenkor a személyiség hiúsága és méltósága egészen hivatalából táplálkozik. Hivatalába kapaszkodik, ez hordozza őt .A valóságos személyiséget a rang és cím egészen felszívja magába. Ilyenek pl. azok a professzorok, akiknek egyénisége teljesen kimerül a „professzor-lét“ mivoltában, vagyis, akik azonosítják egyéniségüket professzor-voltukkal. Ha ezt a professzor-címet levakarnék róluk, mögötte nem találnánk mást, mint egy kötegt;ogorvaságot és gyerekességet. *Jung* fedezte fel, hogy a tár—

sadalmi szerep és cím azonosítása az igazi személyiséggel: oly téves iránya a lelki életnek, amely szintén lelki zsákutcában, neurózisokban végződhet. A szellemi infláció ellentéte a telített lélek. Ilyen telített lélek lehet egy kishivatalnok is, aki ugyan nem visel üres címeket és rangot, aki csendben és hűségesen teljesíti szerény szolgálatát, de szabad óráit jóságban és vidámságban tölti és így fölényben van a szürke hétköznappal szemben.

Erős egyéniségek, valódi személyiségek csekély súlyt helyeznek arra, hogy címük, rangjuk, vagy egyéb lebélyegzésük legyen, sőt gyakran abban tetszelegnek, hogy címüket, rangjukat nem mutogatják. A hírneves tudós vagy író pl. könyveire nem nyomatja rá, sem névjegyeire, csak nevét. *A címek előtérbe állítása gyenge személyiség jele.* Csakhogy épp az erős személyiségek azok, akik a társadalomba és a társiasr, életbe gyakran rosszul illeszkednek bele. A helyzet a címek és rangok dolgában is az, hogy az ilyen méltóságok a legkönnyebben észrevehető dolgok. Az erős személyiségek aztán, ilyen jelvények hiányában, könnyen háttérbeszorulnak a társaságban, amitől önértékük és hiúságuk gyakran sokat szenved.

Hasonló a helyzet a hírnévvel is. *H. Mann szerint a hírnév nem más, mint széles körben elterjedt tévedés személyiségünk felől.* Bizonyos ugyan, hogy a hírnév annyival igazságosabb és megalapozottabb, mint a rang, hogy a műhöz, az alkotáshoz, a teljesítményhez igazodik vagy legalább is kellene, hogy igazodjon. A tömeg azonban nem ismeri a valóban nagy műveket, és alkotásokat és nincs is önálló ítélete, hogy azokat tárgyilagosan elbírálja. *A legtöbb ember azokat az ítéleteket szajkózza utána, amelyeket újságjaiban olvas vagy szomszédaitól hall.* A tömegek ítélete tehát felelőtlen, ellenőrizhetetlen, és hamis ítéletekkel elegy. Régi dolog továbbá, hogy a csaták dicsőségét a parancsnokok és vezérek aratják le, és nem lehet tudni, hogy mennyi része van abban, nem mondom, hogy a közkatonáknak, de a törzstiszteknek és

alparancsnokoknak, mert ezek ötleteket és terveket adtak. De költőknél és tudósoknál is ritka a hírnévnek és a valódi teljesítménynek, értékeknek, egymással teljesen adaequát volta. Sőt rendszerint *az igazi tudományos tanításról az emberek nem is hallottak, mert aki nem szakember, a& fel sem volna képes fogni őket. A féltudományos tanok valamint a felületes cségek ellenben nagy közönséget hódítanak maguknak, ?h.ert könnyen felfoghatók és az átlagember előtt divatosan és meggyőzően hangzanak.*

Ismét további faja a társasélet által előidézett lelki szakadékoknak a társasélet álarcai. A lelki álarc: valódi jellemvonásainknak tudatos vagy önmagunk előtt is rejtett eltitkolása. Az önvédelemből így vagy a megnyilatkozási készség gátlása vagy színészkedés lesz. Az előbbi, a megnyilatkozási készség gátoltsága a társas képességek hiányát, a társaséletre való csekélyebb alkalmasságot is jelenti. A színészkedés azonban gyakran ellenkező eredményt ér el, sikereket arat a társaséletben. Az emberek a társaságban soha sem akarják magukat egészen megmutatni, hanem inkább minden tőlük telhetőt megtesznek, hogy valódi lelki életüket eltakarják. Alig van üzleti vagy személyes viszony, amelyben a résztvevők egészen önmagukat adnák, egészen meg akarnák érttetni magukat, hanem — néha öntudatlanul is — megváltoztatják lelkük kifejezését, akár tartózkodás, akár erősítés, akár pedig képmutatás és tévedésbeejtés útján. Képmutatásnak nevezzük azt a társas magatartást, amikor az egyén úgy viselkedik, hogy viselkedése tudatosan nem felel meg érzületének, és ez az, amit ccmí-nek nevez az angol. A képmutatás morálisan elítélt dolog, csak a diplomáciában tartják megengedettnek. *Nincs azonban olyan ember, aki néha teljes szándékossággal ne mutatná magát másnak, mint aminő.* Az uralkodó társadalmi rétegek is gyakran képmutatásra kényszerítik az elsőbbségeket, és aztán ugyanezért megvetik.

Bizonyos fokig a lelki álarcokon alapul a társasélet, azon, hogy az emberek egymás egyéniségét kölcsönösen illuzionisz-

tikusan fogják fel. Gyakran megtörténik, hogy két vagy több, egymással érintkezésben álló ember egymást a társaságban mélyebben nem ismeri, sőt egymásról harnis képük van. *Vgy* vagyunk itt a társasélettel, mint a szerelemmel és a könnyebb flörttel. Ezekhez és az udvarláshoz is bizonyos illúzió kell. A szerelem vak, és a gyűlölet is vak. A társaséletben a z embereinek egymásról alkotott illúziói gyakran nagyobb szerepet játszanak, mint egymás lényének valódi megragadása. Épp így gyakran fordul elő a társaséletben beképzelt ellenséges viszony is, *míg* ellenben valódi ellenfelek között a legtöbb esetben legalább az egyik fél ennek nincs tudatában. *Az a legnagyobb, legveszedelmesebb és legigazibb ellenfelünk, akiről est nem tudjuk*, aki ezt titokban tudja tartani előttünk.

Ha volnának lelki Röntgensugarak, amel/yekkel az embereket legbensőbb lényükben lehetne átvilágítani, akkor a legtöbb esetben minden melegebb kapcsolat lehetetlenné válnék. De nem csupán egyéni gyengeségek megmutatkozása, hanem — amint tárgyaltuk rnár — egyéni kiválóságok szabad megnyilatkozása is akadálya lehet a társaséletnek. Nem a legnemesebb jellemek, a legokosabb fejek és a legizlésesebb személyiségek azok, akik egyúttal legkedveltebb alakjai is a társaséletnek, sem pedig nem ők azok, akiknek a legtöbb barátjuk van. Gyakran köszöni valaki inkább, hibáinak, mint kiválóságainak a népszerűséget az emberek között és ezek szeretetét. Épp ezért a fölényes egyéniségek gyakran elrejtik a társaságban kiválóságukat. A nők közül is a kiválóan értékes lelkek és az erős egyéniségek ritkábban mennek férjhez. A társasélet tehát álarcosbálhoz hasonlít, senki sem mutatja be valódi arcát. Ha ez tragikum, bizonyos fokig szükségesT mért csak a túlságosan egyéninek háttérbeszorjtása árán lehet egyénfeletti társaséletről szó. A társas érintkezés egyenesen lehetetlenné válnék, ha a nyers őszinteség uralkodna benne. Majdnem minden bókban, udvariassági formában, jóleső elismerésben van egy kis kegyes hazugság. Nem

mondhatjuk valamely ismerősünknek: „Boldog vagyok, hogy nem taláلتalak otthon, úgy imádkoztam, hogy ne találjalak otthon. Rettenetesen unom üres fecsegésedet.“ Ehelyett azt fogjuk mondani: „Sajnálom, liogy nem taláلتalak otthon, már úgy vágytam egy kis bizalmas beszélgetésre!“ A jó barátnők nem mondják egymásnak: „Már megint micsoda rémes kalapot vettél magadra! Kétségbeejtő, hogy semmi ízlésed sincsen!“ Ehelyett azt mondják, ha egyenesen megkérdi a tulajdonos, hogy mit szólnak új ruhájához: „Nagyon csinos.“ A nyers igazságnak egy kis leleplezése simábbá teszi az életet, a tapintat pedig elviselhetőbbé, könnyebbé-

A lelki álarcokhoz és a képmutatáshoz hasonló a formalizálódás is. Formalizálódhat a kultúrának bármely területe. A vallásos élet formalizálódására példa a tibetiek imádkozómalma. Üres társadalmi formáknak oly magatartásokat nevezünk, amelyek csak külsőségek, benső élmény és érzület nélkül. Hanyatló társadalmakban előfordul, erkölcsi formalizálódás. Ami a derekabb elődöknél még valódi hősiesség, szeretet, önfeláldozás volt, az az utódoknál színészkedéssé lesz, üres formává, a vallásosság pedig dekoratív játékká, kulisszává. A nemi életben a romantikus fantázia-kosztüm alatt ilyenkor cinikus érzékiséget találunk. Bizonyos mimika és szimbolizmus ez, a szó rossz értelmében.

Minden társadalmi réteg más-más érzületirányokat kíván mutogatni, de mivel nem sikerül soha kiirtani az antiszociálisnak tartott ösztönöket és egyedüli uralomra juttatni az igenletteket — jóllehet az előbbieket morálisan megvetik és szégyenleteseknek tartják, — ezért a cant és a képmutatás veszi át a szerepet. Amely társaságban pl. a házasságnak az az eszménye, hogy a kölcsönös szimpátia és egyetértés uralkodjon benne, ott a házastársak ezt a kívánt szerepet fogják játszani, akkor is, ha egymást a valóságban gyűlölik. A királyi udvarban a szigorúan és abszolút módon loyális magatartást játsszák a társaság tagjai, akkor is, ha az uralkodót gyűlölik vagy megvetik. Ahol szolgálai megalázkodás a társa-

ság követelése, ott, ha nem is érzik ezt, de mimelni fogják. Viszont oíy társaságban, ahol a gyávaságot és a szolgálatságot elítélik, mindenki bátorságot és önbizalmat fog mutatni. Ahol a takarékos-ság a jómodorhoz tartozik, ott takarékosnak mutatják magukat az emberek, ahol ellenben bőkezűség, sőt pazarlás a divat, ott ezt mutogatják. Vannak társaságok, amelyekben a szorgalmat, mások ellenben, amelyekben a semmittevést becsülik meg és tartják előkelőnek. Katonai társaságok másként válogatják ki az érzületeket, mint polgáriak, egyháziak másként, mint a világiak, férfitársaságok, mint nőiek, nemesek, mint demokratikusak, totális felfogásúak, mint liberálisok. Benső összetétel és külső körülmények egyaránt határoznak ebben. A mutogatni kívánt érzületek és hajlamok szerint változik az a mozgás és érzelemki-fejezés is, amelyet egy társas alakulat tagjaitól megkövetel. A vérmérséklet és annak kifejezése a társaság erős ellenőrzése alatt áll és más-más stílusú lesz, aszerint, amint katonai, polgári, arisztokrata, proletár, falusi, városi, angol, olasz, kínai, indiai stb. társaságról van szó. A katonáknál pl. a me-rev, gépies mozgások stereotyp állandóságot nyernek: a fejet magasan tartják, a hátat mereven, a mellet kifeszítik, a hasat behúzzák, mozgásaikat ugyanazon ütemben végzik, a részletekig szabályozott tempóban. Az ilyen mozgás-stílusok fejezik ki valamely társaság közös tudatát, gyakran zártkörűségét is. Az arisztokrácia, általában a nemesség, a kifelé gyakorlóit fölényt a saját magán való uralommal is feltünteteti. A plebejus elhagyja magát, az arisztokrata uralkodik testen, önuralmat gyakorol, legalább is ennek a látszatát megőrzi. Egy bizonyos társas mimika mestere ő. Nevelése, gyermekszobája megőrzi a túlságos hirtelenségtől és izgatottságtól. Temperamentuma mindig temperált, sokszor biz-zoíryos közönyt, lanyhaságot, *nonchalance*-ot is mutat. Mo-dora pontos különbséget tud tenni urak és szolgálatot tel-je-sítők között. Nem dobja oda semminek önmagát, mert nem lépi át a bölcsen megvont határokat. Az emberekkel való

érintkezés a magasabb társadalmi réteg tagjainál Öntudatlan szabályokhoz kötött, és ezek előírják a tartózkodást és mindenkinek az őt megillető tisztelet nyújtását. Közléseiknek és egyéb megnyilatkozásaiknak formája csiszolt és kellemes, mérsékelt és letompított nyugalommal történik. Hiányzik belőle minden hirtelenség, tehát nem sért és nem nyugtalanít

A formalizálódás és konvenció bizonyos fokig a társaság gazdaságos és célszerű erőmegtakarításához, ökonómiájához szükséges. Az őszinteség hiánya szinte társaságfenntartó elem. Nem oszthatjuk szét szívünk egész melegét ab. ú. é. kívánások alkalmával, tehát, amikor leírjuk, kimondjuk, csak érdeklődés nélkül, közönyösen tesszük. Csak formaság lesz. Kimondás közben nem gondolunk és nem érzünk semmit, és es. még a jobbik eset, mert van úgy is, hogy pontosan az ellenkezőjét kívánjuk az illetőnek . . . így alakul át az emberek társas viszonyában a lényeg formává, így párolog el a formából a lényeg. A „Hogy vagy?” csak válaszra nem váró kérdés lesz, a b. ú. é. k. csak üresen elkoppanó szólam.

Az egyéni vérmérséklet a társaságban aláveti magát a konvencionálisnak vagyis a társas környezet által megkívánt és tenyésztett magatartásformának, alkalmazkodik hozzá, először külsőleg, aztán bensőleg is. Az ember vérmérséklete tehát kompromisszum: vegyülete az egyéninek és a konvencionálisnak. A konvenció az előbbivel szemben mesterséges: a szokásnak és alkalmazkodásnak terméke. Ha az a társas eszmény, hogy szigorú önuralommal viselkedjünk, ez a szigorú fegyelmezettség a külsőn keresztül a bensőt is átfesti. Ha a természetes és szabad mozgás az eszmény, akkor ez a szokás sem fog pusztán a taglejtésekre és viselkedésekre szorítkozni, hanem hatással lesz a lélekre is. Ha a „tüzes vérmérséklet” látszik különösen vonzónak, akkor sokak számára ez válik tudatos céljá. Néha, ha valaki észreveszi, hogy nagy mértékben eltér a többitől, és ezt szégyenli, akkor erőszakot akar tenni érzelmein, ezért viselkedése nemvalódi,

természetellenes lesz. Megtörténik azonban, e folyamat ellenkezője is: az illető épp eltérő voltára lesz büszke és megerősödik abban. Ilyenkor azonban az egyén rendszerint új társas viselkedésformák és eszmények előfutára. Általában azonban mindazok a jellemek, amelyek csak valamennyire plasztikusak még, okvetlenül alkalmazkodnak bizonyos fokig társas környezetükhöz.

Egészen különleges társas jelenség az is, amit szemérmességnek nevezünk, gyakran gátló természetű, de alapjában véve az egyéniség legbensőbb ügyeinek szükséges elhatárolása a nyilvánossággal szemben. Ha a kisgyermek oly dolgot kíván, ami számára a legszebb, akkor ezt alig meri kiejteni a száján, csak elsuttogja a vágyát édesanyja fülébe. Tehát nem csupán az elrutítót, beszennyezőt szégyeljük. Legbensőbb, legmélyebb érzelmeinket is szemérmesen eltakarjuk. A szemérmesség értékeink ösztönös megóvására irányul. A szemérmesség parancsolja az igazi férfinak, hogy tetteivel mutassa meg képességeit, és hallgasson, ha műve kész. A szemérmesség tiltja meg az írónak, hogy könyveit maga ajánlja megvételre, elolvasásra, ahelyett, hogy megvárná, amíg az a maga útján eljut a közönséghez.

A nemi élet csak egyik sajátos területe a szemérmességnek. A nemek kölcsönös vonzódását a szemérmesség egyfelől csökkenti, másfelől azonban előmozdítja épp azáltal, hogy ezen a területen is értékeinket védi. Még egy csúnya nő is megszépül, ha a valódi szemérmesség érzelme tölti el, mert ez a maga sajátos nyelvezetével azt látszik mondani: „Nem vagyok olyan csúnya, mint aminőnek látszom.“ Mindenesetre azonban a szemérmesség itt ösztönös, impulzív elutasítása annak az arcátlanak, beszennyezőnek, amit a nemi tisztátalanság jelent. A valódi szemérem azonban nem képmutató, nem álszenteskedő. Prüdériának nevezzük azt a farizeuskodó áltisztaságot, amely a nemi életet önmagában tartja rossznak és megvetendőnek, tehát a házasságban is valami alacsonyrendűt lát, önmagát pedig túlbecsesnek ítéli ah-

hoz, hogy hasonló módon odaadja magát. Az igazi szemérmesség nem ilyen, nem áll ellentétben a nyíltsággal, őszinteséggel, nem jelenti az ösztön megvetését. Nem mesterkél. A prűdéria viszont, bár megtartóztatja magát, mégsem egészen ő'szinte. Bizonyos érzéki kielégülést talál hatásvadászatában, szenzáció hajhászásában, abban a módban, ahogyan beszél és viselkedik. Megvetéssel fordul el mindattól, amiben a nemi élet valami formában nyíltan kifejezésre jut. Lénye mégis tikkasztó érzékiséggel telített..

Ma az igazi szemérmes lelkek száma mintha megfogyott volna. Ma a mindkét nembeli ifjúság körében akadnak olyanok, akik lemosolyogják a szemérmességet, és elveszteni látszanak érzésüket annak becsével szemben. Némely úgynevezett „modern“ ifjút talán az a szemérmes leány, akinél, mondjuk, a csókolózás legfeljebb az eljegyzés után kezdődhet, nem is érdekel, legalább is nem annyira, mint azok a lányok, akiknek számára a csók állandó időtöltés, és csak annyit jelent, mint egy pohár pezsgő, vagy épp limonádé vagy sör.

Sok ember azért nem becsüli meg a szemérmességet, mert attól fél, hogy ál-szemérmességbe eshet bele. Ismét mások a boldogulás és életrevalóság akadályának tartják a szemérmességet, a „szemérmes koldus... üres tarisznya“ mondása alapján. Mindezek az emberek abba a hibába esnek, hogy a fürdővízzel együtt a gyermeket kiöntik- Ideiglenesen és egyénileg ugyanis talán hasznát látják a szemérmesség sutbadozásának, de tartósan és általánosan elterjedve, a szemérmesség megsértése egyúttal a tapintat és jóízlés hiányát, a kíméletlen erőszakosságot és az eszközökben való nem-válogatást jelentik. A szemérmetlen érvényesülésre-törekvés példája a törtető, akarnok (stréber), vagyis az az ember, aki egész életén át felfelé kapaszkodik a társadalmi rangsor lépcsőfokain, mint a majom kapaszkodik az őserdőben.

Ugyancsak a szemérem és ízlés hanyatlására vall a társadalmi életben, ha egészen lényegtelen, ismeretlen alakok minden ok nélkül a gyanúsítás, kicsinylés, leszólás piszkos

fegyvereit kezdik fenegetni a tiszteletreméltók és érdemesek jellemére. Kiemelkednek az ismeretlenségből, mert a közönség kénytelen velük foglalkozni. Érvényesülnek, mert kellemetlen volt a kiabálásuk. Így terjed el a demagógia és az a meggyőződés, hogy csak következetesen kell tudni ordítani, és a hanyatló korok e törtetői előtt megnyílik a földi mennyország. Ma sokszor a nyers erőnek kultuszát éljük, amely durva anyagiasságban, a magasabb lelkeségnek és kultúrának a tömegek lapos színvonaláig való lebontásában nyilvánul meg. Ha azonban a modern ember be fogja látni, hogy az olcsó sikerhajhászás egymagában még nem hoz létre semmi nagyot, hanem szükség van finomabb lelkeségre, elmélyülésre is, akkor ismét ütni fog a szemérmesség megbecsülésének órája is.

A humor is lehet egy módja a szemérmességnek, az a humor, amely olymódon szemérmes, hogy apró dolgokban nevet önmagán, és ezt könnyen teszi, mert nagy dolgokban viszont sokat tart önmagáról.

A szemérmesség hiánya rokon és együtt szokott járni a tapintatlansággal és a diszkréció hiányával is. A tapintatlan és indiszkrét ember nem érti meg a társas közösség benső felépítését. Nem érti meg, milyen lelki fokozatokon át jut el két ember kialakuló baráti kapcsolata a zárkózott magatartásból a szerető megismerésig. Ez a folyamat mindenesetre különböző embereknél más-más időtartamot igényel. Némeleknél hosszabb, másoknál rövidebb ideig tart, néha egycsapásra is megvan. De semmiesetre sem szabad oly esetben is feltárni szívünket, tegezödni, amikor az érintkezés még «csak külső és felületes. Fel kellene fognunk bizonyos pillanatoknak elérkeztségét, mert ilyenkor nyílik út előttünk a másik ember felé. *Nem szabad továbbá mély dolgokról felületesen beszélnünk, és nem szabad mások lelki mélységeit durván feltárnunk és előráncigálnunk.* A tapintatlan, indiszkrét ember sok mindent kibeszél vagy alkalmatlan időben hozakodik vele elő. Szellőztet olyasmiket, amit csak a lélek mélyén szabad kimondani.

Ne értsük azonban félre a tapintatos diszkréciót olymódon, mintha az vagy a zárkózott emberek tulajdonsága lenne, vagy pedig ürügy arra, hogy olyankor se tegyünk meg közeleket, amikor a szeretet és hűség épp a nyílt színvallást követeli meg tőlünk. A lélek mélyén rejtőző dolgok kimondása, önmagában még nem indiszkréció, sőt némely esetben szükséges. A közlékeny emberek sem mindig indiszkrétek. Nem arról van szó, hogy valaki nyílt-e vagy zárkózott, hanem arról, hogy *vannak esetek, amikor a hallgatás a helyénvaló, de vannak más esetek, amikor az önfeltárás*. Meg nem értő és felületes emberek előtt, mindenki előtt ne tárjunk fel mély dolgokat, legbensőbb ügyeinket csak a hozzánk legközelebb állóknak mondhatjuk el. De ezeknek aztán egynémely dolgot önmagunkról nyíltan közölnünk kell. *A megfelelő emberek számára megfelelő szükség és alkalom idején való önfeltárás épp a diszkréció és tapintat jele*, mert az őszinteség, hűség, színvallás követelménye. *Hozzá tartozik a tapintathoz az is, hogy adott pillanatban a szükséges szót kimondjuk*, ne hallgassuk el, mert különben kétszínű és komolytalan játékot űzünk másnak barátságával.

A szemérem és tapintat is a társas integrálódás és konvenciók ama funkcióját teljesíti, hogy egyéniségünket a társaság követelményeivel összeegyeztessük. Ugyanez a feladata a divatnak is. Hasonlók akarunk lenni embertársainkhoz és egyúttal tőlük különbözők: ez a divatnak egyik, de legfőbb rugója. A többi rugók is jelentősek, de csak hozzájárulnak a legfontosabbhoz. Így vannak a divatnak szexuális és a társadalmi versengésből eredő tényezői is. A XIX. századig az alsó és a felső test volt kihangsúlyozva, ma ellenben a törzset csaknem elrejteti az öltözködés, az erotikus hangsúly pedig a hosszú és karcsú végtagokon van. Csak legújában jutnak ismét szóhoz valamennyire a törzs jogai is, a hát felfedése és a lábszár elrejtése által. *A divat továbbá hasonlókká akar bennünket tenni a velünk egyenlőkhöz és a magasabban állókhoz, ellenben különbözővé a nálunk alacsonyabban állók-*

tól. Ezért felfelé utánzó a divat, lefelé pedig vezető, így terjedésének iránya mindig lefelé történik. Ami ma öltözködésben, modorban, megszólításban, szórakozásban, lakásberendezésben, elnevezésekben stb. divatos, az holnap a nálunk alacsonyabb társadalmi rétegekben lesz megtalálható. A „Mayd“, „cseléd“ elnevezés valamikor királyleányt jelentett, később családtagot, ma már a háztartási alkalmazott is sérőnek veszi. Az egymásba folyó átmenetek fejlesztik a divatot, nem a merev kasztrendszer, mert itt csekély az emelkedés reménye. Minél demokratikusabb tehát a társadalom, annál inkább alá van vetve a divatnak. De viszont egy teljesen kifejlődött demokrácia esetében, vagyis, ha minden embernek épp annyija volna, mint a másiknak, a divat szintén nem élne meg. Régente voltak divatpápák, divatarisztokraták, főleg Parisban. Az uralkodók sorában Eugénia császárnő volt az utolsó divatirányító. I. Jakab angol királynak 1625 ruhája, Erzsébet orosz cárnőnek 8700 ruhája volt. Ma már nincsenek ilyen rekordok, de nagy divatirányítók ma is akadnak. *Suzanne Lenglen* forradalmat idézett elő a tennisruhákban, a *wáles-i* herceg vezette be a sötét esti ruhához a fehér mellényt- Ma már azonban a nagy közönség akaratát is meg kell nyerni, ha egy divat általános elfogadásáról van szó. A hosszú szoknyát pl. a mai fiatalság a fiatalosság és szabadság elleni merényletnek tekinti. A harc ma sem dőlt el, sem nálunk, sem a külföldön. Angliában és Amerikában egyesületek alakultak már, ellenszenves divatok elhárítására. Korunk tevékenységre irányuló szelleme a divatot is célszerűbbé tette. A célszerűség azonban nem mindig döntő: a régiek rettenetesen célszerűtlen díszekkel és cicomákkal vonultak a háborúba, a férfiak még a legutóbbi időkben is többé-kevésbé keményített gallérral és ingmellel táncolnak.

A társas integrálódás, az erotika és a társas érvényesülés tényezői mellett nem szabad azonban elfeledkeznünk még egy tényezőről a divat kialakítói között, és ez a korlélek, valamint korszellem. Minden divat a kor benső világának kifeje-

zője. *Anatole France* szerint, ha módjában volna elolvasni egy oly könyvet, amely csak száz évvel halála után fog megjelenni, akkor habozás nélkül egy divatlapot választana, nem regényt vagy történelmi munkát. Ha ugyanis azt láthatja, hogyan fognak öltözködni ferfiaink és asszonyaink száz év múlva, akkor ezek a ruhácskák többet fognak mondani neki *fiz* emberiség jövő korszakáról, mint az összes filozófusok, regényírók, prédikátorok és bölcsek együttvéve.

A divattól megkülönböztetendő a népviselet. Ennek kialakulásában és lassú változásaiban a divatnak és tényezőinek nagy a szerepe, de a népviselet állandóbb, mélyebben gyökerező, a divattal szemben konzervatív.

A divat lángelméjű rabszolgatartó: egykedvűen tűri, hogy gúnyolják, bírálják, kinevessék, mégis az történik, amit ő akar. Az a tudat ugyanis, hogy jól vagyunk öltözködve, oly nyugalmat ad, oly biztonságot, aminőt — *Herbert Spencer* szerint — még a vallásosság sem tud nyújtani.

Végelemzésben azonban a divat is egyik megnyilatkozása a társas integrálódásnak és megállapodásoknak (konvencióknak), eszköze annak, hogy egyéniségünket alkalmazzuk a társas követelményekhez. Ez ugyanis a feltétele a társaságban való népszerűségnek: egyéniségünk korlátozása árán is. Hogyan kell bánnunk az emberekkel, hogy szeressenek bennünket? Érezzük meg, hogy mit kívánnak tőlünk és tegyük és mondjuk ugyanezt.

Vannak magában a társaséletben és szórakozásokban oly formák, amelyek kárpótolnak bennünket egyéniségünknek azért a megtagadásáért, amelyet a valóság követel tőlünk. Általában *minden szórakozás bizonyos fokig pót-kiélése mindama vágyainknak, törekvéseinknek, egyéniségünk mindamaz oldalának, amelyeket a társasélet, a foglalkozás stb. cenzúrája egyébként nem engedett volna szóhoz jutni.* így pl. a farsang oly szabálytalan, különös, rikító fényűzése a léleknek, amelyet nem engedhet meg magának rendszeresen, hanem csak kijelölt, megállapított időben. Az ember hir-

telenül, minden átmenet nélkül az összes tréfára kapható lesz, nagyot nevet a mókákon, nem kíván különösebb indokot a vígságra. A boldogságot ideiglenesen kivonja az életfenntartás érdekeinek uralma alól, függetlenséget teremt magának és örül a haszontalanságnak. Mindenki másnak öltözik, mint ami (valójában: önmagának egy soha meg nem születhetett „én“-jét keresi és igenli): a költő piaci árusnak, a kefegyáros álmodozó regényhősnek, a szelíd zongoratanárnő bajadérnak, a kishivatalnok könnyelmű szerencsejátékosnak. Élvezi mindenki egy idegen, bitorolt életforma sajátos kiváltságait, beleéli magát színészi szerepébe, kóstolgatja annak különös, idegen mámorát. Mindenki szebb, aki képzeletére bízta megjelenését, ruházatát, mint az, aki a konvencióra. A nők megkeresik azt a kort, amelybe illenek. Farsang idején, a jelmezek világában nincs divat. Akik egy-két évszázaddal elkésve születtek, nem a mai korba illenek, azok pótolják mulasztásukat, felvesznek egy krinolint vagy empire-ruhát. Igazán képzeletbeli világ ez, hiszen még őszintének is szabad lenni, nem verik be érte az ember fejét. Minden csillog. A nők olyanok, mint a látomások. Legszívesebben szépségkirálynő-jelmezt öltenének fel, de ez még a kozmetika mai állása mellett sem sikerül. Mindenesetre szebbek, mint máskor, a legszürkébb gépirókisasszony is álomvilágból lép elő és csábító.

Farsang utolsó éjszakáján mulatnak az emberek a legelkeseredettebb odaadással. Valamikor az egyház szabta meg a farsang idejét, mert voltakép a lélek szégyenét látta ugyan benne, de mégis elismerte szükségességét. Korunk józanabb, komorabb, kevesebb a lelki vidámság benne, mint elmúlt korokban volt, azért fokozott érzéki hatás kell szórakozásaiba. A mókák özönére van szükség, hogy felviduljunk. A mai farsangi tréfák már villanyárammal, hangszóróval és a legmodernebb felszereléssel működnek. A kor, a világesemények igen gazdagok kifaragható mozzanatokban, néha még torzítani sem kell őket, mert önmagukban is azok. Lehet, hogy ez régen is így volt, de a régi ember illúziói nem voltak any-

nyira lerombolva, mint a modern emberé. A régiek nem voltak annyira tudatosak és kritikusok. A modern ember kineveti az életet. Csokonai korában még „kedves törődöttség, fáradság“ követte a farsangot, pihenés. Ma: fanyar idegenkedés a valóságtól, amelybe visszaesünk. Csokonai farsangja, amint a „Dorottya“-ban és egyéb költeményeiben tükröződik, a rokokó farsang, tréfás és filozofikus, tele kedves, töprengő arcfintorral, boszorkányos főzetekkel, elmélkedésekkel, leányok, úrfiak és dámák érzelmeinek incselkedéseivel, szerelmesség és kerti illatok játékával, óriási boroskancsók mumusaival. Ez álomvilág felett hamvazószerdán megkondul a harag, annak jeléül, hogy a szentség és szemérmesség átvette uralmát a földön...

IX. Neveléslélektan. Az emberek befolyásolásának fajtái.

A lelki egészség, a világnézet és az ízlés nevelése.

A nevelés: léleknek reáhatása más lelkekre. A szülő, tanító, tanár lelkének reáhatása a gyermekek lelkére. Nyilvánvaló tehát, hogy a gyakorlati lélektan a nevelésnek nélkülözhetetlen segédeszköze. Amint a kertésznek ismernie kell ama virágok természetét, amelyeket termeszt, épp úgy a nevelőnek ismernie kell a növendék testi-lelki világát. A gyakorlati lélektannak tehát a neveléslélektan egyik fontos területe. A nevelés lelki folyamata már most kettős ágú: a nevelés alkalmazásával kétféle lelki folyamat zajlik le, egyik a nevelőben, másik a növendék lelkében. A neveléslélektannak mind a két, egymással párhuzamos folyamatot vizsgálnia kell. Amerikai kutatók pl., akik a neveléslélektant az ösztönök lélektanára alapozzák, észreveszik, hogy a nevelő tevékenységét különféle nevelő ösztönök mozgatják, és hogy ezekre az ösztönökre a növendékek lelkében a megfelelő növendékösztönök válaszolnak. Így áll szemben a kisgyermekben az anya ápoló és gondozó szeretetével e szeretet szükséglete és megérzése. Ez az ápolás-élmény. A legjobb testi higiénikus gondozás sem adja még a csecsemő testi jólétét, gyarapodását, ha a „lelki higiéné“-nek az a követelménye nincs kielégítve, hogy az ápolónő a gyermek iránt ösztönösen gyengéd és szerető odaadást tanúsítson, mint egy anya. Épp így csak keveset hasáznál az érlelődő ifjúnak, ha csupán józan-tárgyilagos felvilágosítást kap szexuális területen, de hiányzik a bizalmas baráti viszony a tanácsadóhoz és irányítóhoz. Az ápoló ösztön mellett működik és később azzal szemben túlsúlyra juthat a

nevelőben az elbocsátó ösztön,, ennek megfelel az ifjúban az önállóság és érvényesülés vagy.

A nevelés a lelki reáhatás, befolyásolás egy faja. Fordítva azonban már nem áll meg a tétel. Nem minden befolyásolás nevelés. Vannak a befolyásolásnak alsóbb- és vannak magasabbrendű fajtái, mint a nevelés. Előbbiek közé tartozik a reklám és a propaganda. Mind a kettőnek lélektana fontos területe a gyakorlati lélektannak. Amíg azonban a „nevelés“, amint a szó is mutatja, egyúttal mindig „növelés is, vagyis értékesebbé-alakítás, addig a reklám és a propaganda értéke a céltól és a felhasznált eszközöktől függ. Ha utóbbiak hazug vagy káros vagy erkölcstelen természetűek, akkor a reklám vagy a propaganda is értékelenssé válik. Amíg a reklám valamely gazdasági vagy szellemi teljesítmény kelendőségét és elismerését óhajtja szolgálni, addig a propaganda állásfoglalásra készlet, eszmék és törekvések átvételére.

Kétségtelen ugyan, hogy a hazug reklám vagy hazug propaganda végül is önmagát leplezi le, valahogyan túlsókat mond, — de csak az ököszak számára. A többség azonban a butákból áll, továbbá olyanokból, akik nem csupán igenlik a saját maguk elámítását is, hanem még csak nem is válogatóság abban, mit higgyenek el. *Mundus vult decipi, ergo decipiatur*. Sem az ítéloképesség önállósága és alaposisága, sem pedig az igazságra irányuló akarat nincs meg eléggé az átlagemberben, így aztán ügyes reklám vagy propaganda úgyszólván mindent elfogadtathat vagy elfedhet.

Mind a reklám, mind a propaganda korunkban emelkedtek különös jelentőségre, egyúttal veszedelemre. A jogos reklám és propaganda szükségességét nem érinti ugyan ama körülmény, hogy van olyan reklám, vagy propaganda is, amely visszaélés. De kétségtelen, hogy *korunkban meggyengült az igazság önerejébe vetett hit*. Egyre kevésbé időszerű az a közmondás, hogy a jó bornak nem kell cégér. Ma

ugyanis lépten-nyomon azt kell látnunk, hogy kellő reklám, csomagolás annyira meg tudja változtatni Ízlésünket, liogy végül is nem a jó bort, hanem az ügyesen reklámozott bort fogjuk jobbnak találni.

Korunkat világnézetileg, tudományban és politikában egyaránt a *pragmatizmus* és *aktivizmus* jellemzi, vagyis az a felfogás, amely szerint az igazságnak annyi a fontossága, amennyi a haszna. Az igazság így a cselekvés eszköze csupán. Ha a gondolat a tömegeket a kívánt lendületbe tudja hozni, akkor mellékes, hogy igaz-e az az eszme, amely ennyire megmozgatta és magával ragadta őket. Ez a felfogás áll ma a politikai propaganda mögött. Nem az igazság a fontos, hanem a *Sor el* elnevezésének értelmében vett *mithosz*. Hiszen az igazság elérése szinte lehetetlen, megközelítése pedig legalább is kérdéses. Az igazság önértékébe vetett hit megrendülése, a sajátságos modern formája a kételkedésnek, a tevékeny kételkedés, világnézeti háttérrel ad a reklám és proptg Má jelenségének.

Nem azonos a nevelés azzal a magasrendű fejlesztéssel sem, ami az erkölcsi lángelmék hatása. „Hogyan született meg az erkölcsiség? — kérdi *Goethe*, és ezt a feleletet adja rá *Eckermann-nal* folytatott beszélgetéseiben: „Nagyban és egészben bizonyára veleszületett az egyes emberrel, kiváló mértékben azonban csak némely, különös adományokkal megáldott kedéllyel. Ezek aztán nagy tettek és tanítások által megnyilvánították isteni benső világukat, és így az embereket követésre hatalmas erővel magukkal ragadták.“ A fejlesztésnek ezt a nevelésfeletti folyamatát azért nem azonosíthatjuk még a legrátermettebb nevelők esetében sem a neveléssel, mert utóbbi mégis csak átlagos embereknek az átlag számára, iskolaszerűen végzett munkája.

A neveléslélektan számára a nevelés valamennyi alapkérdésének terén nyílik kutatási feladat- így először is a nevelés lehetőségének kérdésében. E szempontból két szélsőségesen ellentétes felfogás az, amelyek közül az egyik jófor-

mán mindenhatónak tartja a nevelést, a másik ellenben tehetetlennek, az egyéniséget pedig alapvonásaiban veleszületett módon meghatározottnak. A két szélső álláspont közül a modern lélektan körében az elsőre, a nevelés mindenhatóságára vonatkozólag találunk itt-ott híveket. így az individuálszichológia szerint az emberi lelkek eredetileg egyformák, legalább is egyformák kellene, hogy legyenek, mert az egyéni sajátosságok és eltérések csak oly szerzett vonások, amelyek a csekélyebb értékűség tudata és az ezen alapuló fejlődésbeli egyoldalúságok folytán jöttek létre. Vannak továbbá ösztönlélektani kutatók is, akik azt hirdetik, hogy voltaképp nincs is egyetlen meghatározott ösztön sem, se embernél, se állatnál. E szerint a tevékenységnek minden bélyege, sajátossága: az egyéni alkalmazkodásnak, szokásnak eredménye. Ami velülnszületett, az tehát egészen határozatlan volna, formátlan, tiszta lehetőség, és alkalmas a legmesszebbmenő alakításra. Ez a felfogás — leginkább fiatal amerikai kutatóknál található meg — mérték nélkül túlbecsüli a környezetnek (neveléslélektani területen: a nevelésnek) hatását a fiatal élőlényeknél és az embereknél.

A nevelés mindenhatóságának hívei azonban szórványosak. De még kevésbbé akad szakember a lélektan területén, aki az ellenkező végletbe esne, és a nevelés lehetetlen-'segét vallaná. Lélektanilag nagyjából eldöntöttnek vehetjük, hogy *a nevelés lehetséges, bár nem korlátlanul*, hanem abban az értelemben, hogy *a meglévő, adottságok helyes irányba terelhetők*. Kétségtelen, hogy az ösztönélet egyik oldala az ösztönök alakulékonyasága szokás és intellektus által, másik oldala ellenben, hogy tevékenységünknek bizonyos öröklött alkatbeli sajátosságai is vannak. Az ösztönök, mint általában az élet fontos ügyei, részint meghatározottak, részint meghatározatlanok és alakulékonyak. Szondi ösztönlélektana megmutatja, miként lehet velülnszületett ösztön-adottságokat, nem egyszer ösztönfogyatkozásokat kulturálisan értékes formában az életpályán, a házastárs, barátok és

meggyőződés megválasztásában kiélni. Valakiben erős lehet pl. a szereplésvágy és a finomabb érzelmeknek a szükséglete. Ez lehet veleszületett adottsága. Hogy azonban ezt az adottságot miképpen éli ki magából, az már nem csupán öröklött adottságoktól, hanem — és nem utolsó sorban — többek között a nevelés eredményétől is függ. Az ilyen emberből lehet hazudozó, szélhámoskodó (vagyis szerepléses bűnöző), lehet belőle elárúsító, de lehet színész, előadó vagy politikus is.

Az élet első 4—5 esztendejében a gyermek még nem rendelkezik önálló erkölcsi megismerőképességgel. Akarása kezdetben teljesen az érzéki körben mozog. Értékelésében a „jó“ és a „szép“ fogalma akkor még teljesen azonos a „kellemes“ fogalmával, a rosszé pedig a „kellemet Jenő-ével. Mielőtt a magasabb esztétikai, logikai és etnikai értékek tudatára ébredne, előbb merőben a külső tekintély alapján átveszi és megtanulja a felnőttek értékelését az erkölcsi körben. Mégis épp az életnek ez az első 4—5 esztendeje sorsdöntő az erkölcsi jellem kialakulása szempontjából is, mert ebben az időben rakódnak le a későbbi személyiség alapvonásai, egész életre szólóan. A kisgyermek viselkedése és egész lelki magatartása ugyanis nem más, mint alkalmazkodás az élethez és valósághoz, úgy, hogy belőle fejlődnek ki a szokások és a magatartás állandó későbbi sajátosságai. Az első akarat cselekvések az ismétlés folytán összeolvadnak az ösztönirányokkal, szokáscselekményekké válnak.

A nevelés tehát az élet első 4—5 esztendejében a leghatékonyabb és feladata az ösztönadottságoknak az első cselekvések irányítása útján a helyes mederbe való terelése. Hogy ez miképpen történik, azt néhány példa világítja meg legjobban. Egyik ifjúsági írónknál találjuk feljegyezve a következő kis jelenetet: 2 évesnél nem volt idősebb a kisfiú, és anyja felügyeletével az udvaron játszadozott. A nagyobb fiúk egy kismacskát nyaggattak és kínoztak. Amint a kisfiú ezt meglátta, kezecskéjét ökölbeszorította, arca kipi-

rult, haja felborzolózott, és csillogó szemekkel, magából kikelten kiáltotta: „Nyomd! Nyomolétold!” Anyja rémülten és gyönyörködve nézte, hiszen ez a magatartás az ősi harci ösztön kitörése volt a gyermekben. A harci ösztön azonban ezúttal helytelen irányban tört ki, egy szegény, ártatlan macska ellen. Ezért anyja, bármennyire sajnálta is, megfogta a gyermek kezét, és jó erősen megszorítva, így szólt: „Nyomom, nyomorékolom. Úgy-e, fáj? Így fájna a cicának is!” Talán félévvel később a kisgyermek megint az udvaron játszadozott, és ekkor suhancok egy kis kutyát riasztópisztollyal ingereltek. Amint a kisgyermek ezt meglátta, ugyanazzal az arckifejezéssel az arcán, mint félévvel ezelőtt, felémelt ököllel rohant a nála kétszer nagyobb fiúknak: „Nem haddátot bétében ast a tutyát!” Ezzel a gyermekkel később, felnőtt korában sem fog soha előfordulni, hogy ártatlant üldözne, gyengébbet csak ezért bántalmazna. Használt az elsa lecke. Ha elérhetnők, hogy minden gyermeknél az első ösztönmegnyilatkozások idejekorán helyes irányba tereltessenek, szebb lenne a világ. A rombolás ösztönét, a kegyetlenkedést már korán megszokhatja a gyermek, a helytelen nevelés folytán. Ha beüti fejét az asztal sarkába, a felnőttek, hogy megvigasztalják, ráütnek az asztalra, és ezt mondják: „Dá-dá, c&unya asztal, verjük meg!” Helyesen azt kellene ilyenkor mondaniok: „Magad vagy az oka, hogy megütötted magad, nem az asztal. Az asztal nem csinált semmit, csak állt a helyén”. Hány ember van ugyanis az életben, aki nem csinált semmit, csak állt a helyén, és mégis egyszerre éreznie kell valakinek az indokolatlan gyűlöletét. A pillangót kergető, virágot tépdeseő, madárfészeket fosztogató gyermek vak. Nem tanították meg látni. Valószínűleg vak is marad egész életében.

A mondottak átmenetet alkotnak a nevelés tényezőinek problémájára. Ki és mi az, aki vagy ami nevel? A nevelésnek természetesen sokféle tényezője van, alkalmi és állandó, önkénytelen és szándékos. Nevel a véletlen, a táj, a környezet,

az utca, mozi, reklám stb. Három legfontosabb nevelési tényező: az iskola, a család és a saját önalakítási törekvéseink. A legfontosabb tehát az iskolai, a családi és az önnevelés. Az első kettő közül pedig nyilvánvalóan a családi nevelésé a döntő szerep. Itt természetesen nem az iskolai nevelésnek és — főleg későbbi, az egész élet során tartó — önnevelésnek szükségességét vagy jelentőségét akarjuk lebecsülni. Ezeknek a nevelési tényezőknek a fontossága is nyilvánvaló. Azonban a családi nevelés még jelentősebb és hatékonyabb. Először is azért, mert a családban egyénibb nevelő reáhatásra van mód, mint az iskolában, mert utóbbi helyen csoportos nevelés folyik. A vérségi kapcsolat ezt az egyéni reáhatást bensőségben és intenzi vitásban csak fokozza. Másodszor pedig azért, mert a gyermek az iskolában csak 6 éves korától fogva tartózkodik, akkor is a nap 24 órájából csak a szorgalmi idő hétköznapijainak 4—5 óráját tölti el ott. Amint említettük, épp az első 4—5 életév különös jelentőséggel esik latba.

Volt idő a tudományban, amikor egyesek el akarták hitetni velünk, hogy az emberek lekötöttsége házasságban, családban stb., valami kigondolt, kikényszerített dolog, olyan, amely nem felel meg az ősállapotnak, és ezért természetellenes vagy legalább is mesterséges. Szobatudósok az íróasztal mellett ülve kigondoltak egy „őshordát“, és ebből szerintük mind szexuális, mind társadalmi tekintetben minden kötöttség hiányzott. Ma már tudjuk, hogy ez az állapot && állatvilág körében is ritka. A legtöbb állat családban él és neveli fel kicsinyeit. Ami pedig az embert illeti, az etimológia újabb kutatásai épp a legősibb állapotban élő népeknél, pl. ausztráliai bennszülött törzseknél, hegyi malayoknál stb., a tiszta állapotban lévő monogamiát találták meg. Ugyanezt bizonyítják az emberiség múltjára vonatkozólag a legrégebb mondanak is.

Igaz viszont, hogy amilyen ősi és természetes intézmény a család, épp oly régi időkre nyúlik vissza és áll vele szem-

ben ellenlábasa az emberi intézmények körében: a „szabad szerelem“ és a gyermekeknek családon kívül való felnevelése. Gyakran összevegyül és alkut köt egymással a két forma, a többnejűség illetőleg a többférjűség alakjában. Sok mai ember, aki házasságát többször válással megszakította és mindannyiszor új házasságot kötött: korunkban is a folytatólagos poligámia vagy poliandria állapotában él. A „szabad szerelem“ elnevezés alig van több száz évesnél, de maga a jelenség pl. már a germánok körében is megtalálható volt, mégpedig békés egymásmellettségben a tiszta monogámiával, amint ezt többek között *Tacitus* feljegyzéseiből tudjuk. A gyermekeknek legalább jórészen családon kívül történő felnevelésére pedig a legismertebb példa *Lykurgos* fipártája. Nem hiányzott továbbá a régi korokban sem a szabad-szerelemnek — akár a nőközösség, akár a hol egekig magasztalt, hol mélyen megvetett prostitúció formáját öltötte is, — sem a gyermek családon kívüli nevelésének tudatos és elméleti indokolása. *Lykurgos* intencióiban az utóbbit, *Platón Politeia*-jában mind a kettőt megtalálhatjuk. Az indokolás mindig egy erősen kollektivistikus és kommunisztikus állami és társadalmi berendezkedés valódi vagy vélt érdeke. E szerint a gyermekből felnövő, későbbi férfi csak akkor lehet egész szívvel maradék nélkül az államé vagy a közösségé, ha mentes a „családi önzés“-től, vagyis attól a jelenségtől, hogy családja tagjait szereti csupán, nem pedig a közösség valamennyi tagját, vagy legalább is, hogy előbbieket utóbbiaknál sokkalta jobban szereti és szolgálja. Senki sem lehet egészen a közösségé, ha részben megtartja magát családja számára.

Tudjuk, hogy a modern gazdasági, társadalmi és kulturális élet számos oly jelenséget hozott, amelyek a családot te megingatták, szinte problematikussá tették. Elméletileg sem hiányoznak családellenes tanok vagy törekvések. A marxi szocializmus és a bolsevizmus fel akarta számolni a családot, és pl. *Kollontai* asszony, a Szovjet volt norvégiai

nagykövete, ismert szociológiai író, némely művében azt fejtegeti, hogy a gyermeknek a családtól való elszakítása és kollektív felnevelése a jövő nemzedéket meg fogja szabadítani a családi önzéstől, szociális lényé teszi, mert mindazt a szeretetszükségletet és szeretetkészséget, amelyet a „régii társadalom“ gyermeke a család szűk körére volt kénytelen önmagában korlátozni, a kollektív társadalom szét fogja árasztani a közösségre.

A gondolat, amint látjuk, nem új, és első pillanatra helytállónak is látszhat. Valójában azonban tévedés, és könnyű rámutatni gyengéjére. Először is a család megszüntetése és a család nélküli nevelés vétség a természet ellen, természetellenes. Ha a családot a nevelésből kiiktatjuk, akkor erőszakosan el akarunk nyomni oly ősi, elementáris, és nem csupán az embernél, hanem minden élőlénynél megtalálható érzelmeket, mint a szülői és gyermeki szeretet és ragaszkodás. Másodszor pedig egyáltalában nem igaz, hogy a családon kívül nevelt gyermek szociálisabb lény volna, mint a családban nevelődött. Pontos statisztikai és lélektani adatgyűjtés ugyan még nem történt ebben az irányban, lelencházakban felnevelt és családban élő ifjak vagy felnőttek között. Az alkalmi megfigyelés azonban semmiféle adattal nem támogatja a fenti állítást. Megint egy példa arra, hogy az ...íróasztal-pszichológusok“, a lélektan tapasztalati voltát figyelmen kívül hagyok spekulatív megállapítása mennyire nem fedí a tényleges valóságot, és milyen veszedelmesen tájékozatlan lehet. Kétségtelen továbbá, hogy a család a legtokéletebb és legsokoldalúbb formája a közösségeknek. Kicsiny, de kiteljesedett. A család épp ezért a társas együttélés pótolhatatlan iskolája a gyermek számára. A gyermek a családban tanulja meg az összes alapvető társas kapcsolatba való beleilleszkedést, mégpedig a legzsengébb korban. Épp a családon kívül felnövekvő gyermeket fenyegeti tehát az a veszedelem, hogy szociális érzéke, érzülete és gondolkodása hiányosabb, csökkentebb és csökevényesebb lesz-

A családi nevelés helyes útja és tökéletesítése azonban kétségtelenül a családi önzés elkerülésében kell, hogy álljon.

Mi is az az „önzés“? Némelyek beszélnek „egészséges ciizés“-ről, és azt állítják, sőt nyilvánvalónak tartják, hogy ez szükséges az életben. Mások szerint minden törekvésünk és érzelmünk önző, mert végelemzésben jólesik nekünk, valamely szükségletünket és vágyunkat óhajtja kielégíteni. Mindezek a vélekedések azonban sem az „önzés“ szó fogalmi jelentésének logikai tisztázásán nem gondolkodtak eléggé, sem pedig megfelelő lélektani tájékozottsággal nem rendelkeznek.

A modern lélektan körében számosan felismerték, hogy az, amit általában „önzetlenségének nevesnek, rendszerint él-önzetlenség, az öngyűlöletnek, az önmagunktól való menekvésnek formája. Viszont ugyancsak számos modern lélekutató — *Schéler, Klages* — mutatott rá arra a körülményre, hogy az önzés a hanyatló életerőnek, a csökkent és gyenge vitalitásnak tünete. Az egyén életében a csalódott bizalom, a hosszú betegség stb. vezethet az önzés jelenségére. A közösség életében pedig mindig hanyatlásnak jele, ha az az individualisztikus önzés jut korlátlan uralomra, amely nem ismer megszorításokat az egyén jogai számára. Már most ugyanez az önzés nem csupán az egyént töltheti el, hanem valamely kisebb vagy nagyobb közösséget, egy családot, egy falut vagy várost, egy népet stb. is. Ebben az esetben családi, népi stb. önzésről beszélhetünk, mert ekkor az egyén nem ismer korlátokat, ha a család tagjainak, városának, a nép közösségnek stb. jogairól van szó.

Lélektani tévedés tehát, hogy minden törekvésünket önzésnek fogjuk fel, vagyis azt véljük, hogy törekvésünk végcélja mindig a saját gyönyörünk, érzelmi kielégülésünk, és semmi más. Épp ellenkezőleg, az egészséges lélek törekvései nem arra az érzelmi kielégülésre irányulnak, ami a törekvés sikerét jelzi és kíséri a lelki életben, hanem bizonyos javaknak elérésére, megvalósítására, amelyeknek értéke ma-

gában a törekvés tárgyában van. Az egészséges életet és lelket bizonyos odaadás és tárgyilagosság jellemzi: nem arra törekszik, ami csak „neki fontos“, hanem az értékre, arra, ami „önmagában fontos“. Ha valaki minden törekvésében csupán önmagát akarja élvezni, vagyis, ha célja nem magának a törekvésnek tárgyi sikere, hanem az ezzel járó gyönyör, akkor elfajult, beteges lélekkel van dolgunk. A hedonizmus és szubjektivizmus lélektanilag mindig beteges jelenségek, ezért önmagukat teszik lehetetlenné. Sikertelenségre kárhóztatják a saját törekvésüket, épp azért, hogy nem a törekvés végcélja és sikere a fontos, az igazi cél számukra, hanem csak az elérésével járó kielégülés. így aztán ettől a kielégüléstől is elesnek.

A családi önzés esetében a helyzet ugyanez. Itt az egyén nem arra törekszik, ami önmagában fontos, hanem csupán arra, ami a családnak fontos, tehát csupán a család tagjainak vagy a család jövőjének stb. érdekeire, kielégülésére. Tehát pl. nem az a fontos számára, hogy a gyermek szívében emberszeretet éljen és a gyermek értékes emberré váljék, hanem csupán az, hogy a gyermek őt és a család többi tagját szeresse. Tudjuk azonban a gyermeklélektanból, hogy a gyermek bizonyos értelemben a legintrazigensebb lény, mert nem ismer megszorításokat és kivételeket. Ami egyszer szabad és helyes, az mindig szabad és helyes: ez a gyermeki észjárás. A Föv. Ped. Szeminárium volt lélektani laboratóriumában nem egyszer fordult hozzám szülő nevelési tanácsért a következő vagy hasonló panasszal: „Kérem, én nagyon szeretem gyermekemet, mindent megszerzek neki, szeretettel bánok vele, tőlem csak szeretetet kap stb., mégis hideg, gyengédtelen, szeretetlen velem szemben.“ A ki kutatás (exploráció) során aztán gyakran kiderül, hogy a szülői önzés esete forog fenn. A szülő valóban csak szeretetet nyújt, amikor a saját gyermekével áll szemben, de ugyanezt más embertárs iránt már nem tanúsítja, és így a gyermek látja, amint a villamosmegállónál a szülő félretaszít más

gyermeket, hogy a sajátjával előbb szállhasson fel, vagy hallja, amint otthon a szülő terveket sző más embernek ridég, önző kihasználásáról stb.

Természetesen nem csupán a családi önzés lehet a lélektani magyarázata, hogy a gyermek a szülők szeretetét önzéssel viszonzozza, hanem a családtagok egyéni önzése is, illetőleg átmeneti esetek a családi és egyéni önzés körött. Gyakran volt tapasztalható a laboratórium működése idején a nevelési tanácsadási esetek alkalmával, hogy a gyermek azért nem szereti szüleit, mert ezek szeretik ugyan őt, de nem tanúsítanak szeretetet saját szüleik, a gyermekek nagyszülei iránt. így a szülők rossz példája „neveli“ a gyermeket a szülő iránt való szeretet hiányára. A gyermek ugyanis nem azt teszi, amit a szülő mond neki, hogy tegyen, vagy szeretné, hogy a gyermek tegye, hanem azt, amiről tapasztalja, hogy a szülő is cselekszi. Ha tehát a gyermek otthon azt hallja szüleitől, hogy az egyik nagymama boszorkány, hogy a másik nagymama minek jött el stb., akkor érthető, ha ő sem tanúsít valami nagy tiszteletet és gyengédséget szülei iránt.

A családi nevelés döntő fontosságát nem egyszer a családi önzés következményeit is mutatja az egyetlen gyermek esete. Nagy túlzás volna valakit, csak azért, mert egyetlen gyermeke szüleinek, akár az ifjúkorban, akár a későbbi életkorokban selejtesebb emberpéldánynak tekintenünk. Általánosítanunk soha sem szabad. Kétségtelen azonban, hogy, ha nem is valamennyi, de sok egyetlen gyermek önző és mégis gyámoltalan, nem életrevaló és visszahúzódó, magányos és zárkózott. Noha kifejezetten intellektuális beállítottságúak, az egyetlen gyermekek önmegítélése mégis fogyatékosabb szokott lenni az átlagosnál. Ugyanígy kisebb bennük az érzelmi kontaktusra, megértésre való képesség is. Az egyetlen gyermek ezért idegenül áll az emberek között. A *m* agyarázat az a körülmény, hogy az egyetlen gyermek fölötte közvetlenül a szülők vannak, nem pedig az idősebb test-

vér. A szülőkkel szemben a gyermek semmiféle tekintetben sem veheti fel a versenyt a siker reményében, tehát önbi-zalma csorbát szenved. Egy nagyobb testvér lekonkurálása ellenben már a lehetőségek határán belül fekszik, ezért a fe-lülmulása a fiatalabb testvér részéről meg is történik, akár tanulásban, akár valamely játéknál felmutatott ügyességben, akár a bátrabb és biztosabb fellépés területén, akár a szülők-höz való viszony vagy a szülőtől nyert juttatások szem-pontjából stb. A fiatalabb testvér rendszerint életrevalóbb, ügyesebb, kevésbé visszahúzódó, vállalkozóbb szellemű, ru-galmasabb lelkű, több önbizalommal rendelkező, elevenebb, gyakorlatiasabb, igényesebb stb., mint a legidősebb. Utóbbi ellenben sok tekintetben az egyetlen gyermekhez hasonló.

Amint a nevelés tényezőinek, úgy a nevelés eszközeinek i» megvan a lélektana- A tanítási anyag kiválogatásának a gyermeki érdeklődés, felfogás, gondolkodás fejlődéséhez, a tanulásnak az emlékezet bevézésének feltételeihez kell iga-zodnia, A magyar Nagy László dolgozta ki a gyermek érdeklődésének fejlődési korszakait.

A gyermek életének első hónapjaiban már jelentkezik az érdeklődés lelki folyamata. Az első 2 életévben azonban főleg az élénk érzékszervi benyomások kötik le figyeimét, olyanok, amelyek élénken és kellemesen foglalkoztatják. Ilyen a napfény, a tárgyak fénye, csillogása, csengetés, más-sok zaja, köhögése, álló óra ütése, saját fejének, fülének, ar-cának tapintása, ennivaló édességek izlelése. A szagok iránt való érdeklődés a legkésőbbben mutatkozik. Ez az érzéki ér-deklődés kora.

A 2 éves koron túl kezdődik az alanyias érdeklődés ideje. A gyermek a pusztá érzéki benyomások helyett már inkább maguk a tárgyak iránt érdeklődik. Azonban jellemzi a tár-gyak iránt való érdeklődést a 7 éves korig, hogy a gyermek a tárgyak iránt nem ezeknek tárgyi jegyei folytán, hanem csupán aszerint érdeklődik, hogy mennyire képes a tárgy kielégíteni a gyermek öntevékenységet, mennyire képes kép-

zeletét foglalkoztatni, általában milyen viszonyban áll a tárgy a gyermek alanyi lelkiállapotához. A gyermek képzelete igen eleven és intenzív, valóság és képzelet továbbá még nem különült el a gyermek lelkivilágában elég élesen, hanem összefolyik. Innen ered a gyermeki nyilatkozatok, kijelentések, tanúvallomások stb. megbízhatatlansága. Az a bíró pl., aki a legvalószínűbben hangzó gyermeki tanúskodást is a felnőttekével egyenlő értékűnek venné, tévedésnek esne áldozatul. *Piaget*, a híres sveiei gyermekpszichológus figyelmeztet továbbá, hogy ha valamit kérdezzünk a gyermektől, annak feleletei nem mindig vehetők megbízhatónak. Lehet, hogy 1. nem törődik azzal, mit felel, hanem azt válaszolja, ami éppen eszébe jut; 2. kitalál valamit, amiben maga sem hisz; 3. a kérdés sugallja a gyermek választát; 4. gondolkodás nélkül válaszol valamivel, ami készen van a fejében; 5. — és csak ez a felhasználható, komoly felelet — meggondolás útján oly megállapítással felel, ami előtte is újszerű. Ha tehát a gyermek valótlanul mond, ez a legtöbbször nem szándékos és tudatos hazugság tőle, mert ő még részben a hazugság és igazmondás képességéig nem is jutott el, hiszen ennek feltétele volna, hogy éles és biztos különbséget tudjon tenni álmom és valóság között. A gyermekkor számára azonban még minden álmodik, épp azért minden oly tündérien éles. Az élettelen dolgokat a gyermek megelékesíti, élőknek képzelettel és látja. Önmaga és a tárgyi világ sem vált el még* élesen a gyermek tudatában, és ezért e korban a székek azért becsesek a gyermekeknek, mert, mondjuk, vonatot lehet belőlük csinálni, nem pedig azért, mert rájuk lehet ülni. Számtalanszor felmerül a gyermeknek az a kérdése valamely természeti tárgyról, hogy jó-e az enni vagy nem jó? — Ebben 2.; időben a gyermek gondolkodása és világképe párhuzamosságot mutat fel a történelmi embernek és a mítoszok emberének animisztikus gondolkodásával. A történelmi ember szintén élőknek, lélekkel ellátottnak képzelte el a természeti jelenségeket és erőket, továbbá képzelet és valóság

nála is összefolyt. A tűzhányók számára egyszemű óriások voltak, sziklákat dobáltak a hajókra. A tenger viharát az isten háromágú szigonyával kavarja fel és csendesíti le.

Csak a 8-ik életévtől kezdve éri el a gyermek gondolkodása nagyjából a nép mai egyszerű, naiv embere gondolkodásának fokát, az oksági gondolkodást, és lesz ezáltal alkalmassá a beiskolázásra, tanulásra, szellemi munkára. Ettől az időtől kezdődik a tárgyilagossági érdeklődés kora. Az érdeklődést most már a tárgyak nem alanyi hatásuk, képzeleti vagy érzelmi vonatkozásuk, hanem tárgyi tartalmuk folytán hozzák létre. Megkezdődik a gyermek életében a reális tevékenység korszaka, és a tárgyak valóságos jelentésük szerint hatnak rá. Régebben a gyermek valamely tevékenységet magáért a tevékenységért végzett, esetleg többször egymás után ismételt. A kisleány képzeletben etette a babáit, és e képzeletbeli evés a valóságos étkezéssel egyenlőrangú volt szemében, egyformán komolyan végezte mind a kettőt. 7 éves koron túl a gyermek a való világot akarja megismerni. A való élettel folytatott küzdelem arra kényszeríti, hogy tárgyilagossági tapasztalatokat szerezzen. Megmozdul a gyermekben a tudásvágy. Minden új dolgot meg akar ismerni, ami a szeme elé kerül. Beállítottsága is társadalmibb lesz ennek folytán. Amíg eddig a felnőttek tevékenységével nem tördelve üzte játékeit, most már alkalmilag segíteni akar a felnőtteknek. A gyermek érdeklődése azonban ekkor még csupán a leíró tapasztalásra szorítkozik. A „Hogyan?” kérdése nem érdekli.

A 10 éves koron túl az érdeklődés állandósága mutatkozik meg, mégpedig leginkább a gyermek tevékenységének állandóságában. A külső tevékenységet élénk benső figyelem kíséri. A gyermek tapasztalati tudása bizonyos körben a szakszerűségig emelkedhet már. Az a két 10 éves gyermek, akinek tevékenységét Nagy László figyelemmel kísérte, ismerte a világ összes államainak földrajzi fekvését, meg tudta nevezni a pénz-

nemeket és a különböző értékű bélyegek ismertetőjeleül. Ugyanis szenvedélyes bélyeggyűjtők voltak. Egyazon gyermeknek e korban többféle állandó érdeklődési iránya képződhet, egymással szerves kapcsolat nélkül. A gyermek állandó érdeklődése nem uralja és nyugözi le úgy a törekvést, mint a felnőtt ember szenvedélyei.

A serdült és az ifjúkorban szokott kifejlődni a logikai érdeklődés foka. Ebben a korban az eszmei tartalom, a logikai összefüggés iránt érdeklődünk a tárgyakban, jelenségekben és személyekben. Magasabbrendű érzelmekben nyilvánul meg az érdeklődés, aminő a szülőföld szeretete, hazaszeretet, vallásosság, a költészet, művészet vagy tudomány iránt való érdeklődés. Az ifjú épp ezért inkább Kretschmer schizothim emberéhez hasonló, aki elvont ember, mint a konkrét gondolkodású és beállítottágú ciklothim emberhez. Utóbbihoz ismét] a gyermek hasonlít. Az ifjú elméje az elvont gondolkodás kifejlődése folytán képes eszmék felfogására. Az ivarérés következtében nagy erővel előtörő nemi ösztön és a nagy társadalom közvetlen hatása erősen hullámozó, a szélsőségekben csapongó, romantikus és mély kedélyéletet teremtenek meg, és ez nagy mértékben működteti az ifjú képzeletét. Az ifjúkor érdeklődése megint alanyibb lesz tehát. Az eszméket kiszínezi forrongó lelkével, mintegy meg is személyesíti őket, amennyiben egyes kimagasló eszményi egyének, mint élő ideálok iránt rajong s lelkesedik. Érdeklődésének mértéke az a hatás lesz, ami szerint a dolgok benső világát foglalkoztatni, kedélyét hullámozásban tartani képesek. Épp ebben az élménykultuszban áll az a szellemi áramlat is, amit romanticizmusnak nevezünk. A romantikusnak az élmény, az átélés a fontos, a lelkeség és nem a valóság. Álom és valóság nála is összekeveredik. Csak önmagában, a saját lelkében vannak akadályai, nem a valóságban, mert a személyes sors tesz nála mindent lényegessé.

A kamaszkor és az ifjúkor egyfelől az emberi élet egyik dackorszaka, másfelől egyik szórakozási korszaka. Két dac-

korszak és két szórakozási korszak van az emberi életben. Az első dackorszak a 3-ik életév körüli időre esik, mert a kisgyermek akaratának és „én“-jének fejlődése ekkor érkezik el az első önállósulási időszakhoz. A kisgyermek a saját akaratának önállósulását először a felnőttek akaratával való szembehelyezkedés, ellenkezés útján akarja elérni. A második dackorszakban, a kamaszkorban ugyanez történik. Kisebb-nagyobbfokú lázadozás mutatkozik, a régebben oly alkalmazkodó gyermek most szembekerül a szülővel, iskolával, társadalommal és annak berendezkedéseivel. Az élet első szórakozáskorszaka az ifjúkor, második az élet delelője után elkövetkező idő, egészen az 50—55 életévekig. Mind a két szórakozási korszak egyúttal a lelki konfliktusoknak kora is. Mivel a nemi élet ösztöne és az erotikus hajlandóság az ifjúkor egyik legerősebb irányulása és ösztönző ereje, ezért ennek a kornak küszöbén és folyamán kell a nemi felvilágosításnak és szexuális nevelésnek is a legnagyobbat és legnehezebbet teljesítenie. A nemi felvilágosítással bizonyos fokig nem szabad a kamaszévek bekövetkezésére várnunk, hanem részletenként a szükség szerint már hamarabb is meg kell kezdenünk. A gyermeket mindenről, ami az életben szerepet játszik, így a nemi dolgokról is kell oktatnunk, de fejlődési fokának megfelelően. így a gólyamese is megfelelő, de természetesen csak addig, amíg a gyermek a történetelőtti ember szimbolikus gondolkodásának fokán áll. A mithoszok szimbolikus gondolkodásának nyelvén a gólya *Aphrodite-nék* szent állata, mert a mocsarak lakója. Ezeknek buja teiménysége az anyaöl termékenységének, a víz, nedveség pedig általában a nőnek szimbóluma. A nemi felvilágosítás elsősorban a szülők kötelessége és feladata. E célból le kell küzdeniök a természetes szégyenkezést, mert ez jelentkezik a tárgy szóvátételénél. Amit a gyermekek tudni akarnak;; azok a tények, és amit a szülőknek meg kell mondaniok, az az igazság. Azok az alapvető szabályok, amelyeket a nemi felvilágosításnál be kell tartanunk, a következők: várjunk,

amíg a gyermek kérdez; csak arra feleljünk, amit a gyermek meg tud érteni; ne tartsunk előadást, beszéljünk egyszerűen és érthetően; válaszoljunk a gyermek fogalmainak megfelelőleg, hogy megérthessen bennünket

Sokszor a gyermek kutatási vágya a saját testére is kiterjed. Ez általában nem a szexuális vágyból ered. Helyes a gyermeknél a ruhátlanságot mosdatásnál és fürdésnél megszoktatni, a testvérek és szülők előtt bizonyos határokon belül természetessé tenni; vigyázni kell, hogy a testvérek játékaik szexuális színezetűekké ne fajuljanak el. Kerülni kell szülőknek a gyermekeknek egy szobában, testvéreknek egy ágy-, ban való alvását.

Serdülő korban felmerül az önmegtartóztatás kérdése is. Nem csupán lehetséges ez, hanem legalább a húszas évek közepéig már a jövő házasságra való tekintettel is kívánatos. A szabadsserelem egyik ellenszere a korai, — férfinél a 25, nőnél 20 év körüli házasság. Az ifjúság számára szükséges, hogy tudatosan lássa a fényt és árnyékot, tisztát és szennyet, azért, hogyha belekerül, ne maradjon meg a fertőben. Mindez el is érhető. Szükséges azonban *ezen* a területen is, mint általában minden nevelési területen, a példa hatása. Az ifjúság szexuális nevelőjének példáival kell vezetőknek lennie, hadd lássák az ifjak, hogy nevelőjük is harcol. A harc módja: a gondolatok tisztán tartása, a vágyak fékezése és másirányú levezetése (sport stb.), a meggyőződéses keresztény élet, a gyermek önértéktérszelmét nem sértő bánásmód, tétlenség és túlterhelés egyaránt való kerülése. Fáradt, álmos vagy a büntetést igazságtalannak illetőleg önértéküket sértőknek érző gyermekek gyakran visszaesnek régebbi, már túlhaladott szokásaikba (regresszió). Ez lehet pl. ujjszopás, de lehet a genitáliákkal való játék is. A kamaszkorban egy-egy kudarc, megszegyenyítés nem csupán egyeseknél, hanem pl. az iskola egész osztályainak körében is, csoportosan, onaniát válthat ki, kárpótlás gyanánt.

A nevelés eszközei szempontjából a nevelésnek 4 lélek-

tani alapelve fogalmazható meg. Első: a növendék saját személyiségének egészére kell a nevelésnek kiterjednie, vagyis egészséges embereket kell nevelnie, világos és szilárd akarat-
tal, gazdag és mély érzelmekkel, elfogulatlan okossággal, egészséges ösztönélettel és ügyes, acélos testtel. Második: a nevelés, amint említettük, a testi és lelki fejlődésnek megfelelőie-
g kell, hogy történjék, vagyis minden nevelő tekintettel kell, hogy, legyen az egyes életkorok szükségleteire és sajátosságaira. Evégből a nevelőknek szükségük volna alapos gyermeklélektani kiképzésre, már a nevelő rend érdekében is, mert utóbbinak tekintélyét és társadalmi megbecsülését mindennél jobban emeli, ha a tanár és tanító a szülőnek lélektanilag jól megalapozott szakvéleményt tud nyújtani. Harmadik: a szabadság elve, szabad önalakítása a növendéknek tettek és élmények által. Végül negyedik: a nevelő személyes (nem külső, nem merőben hivatali) tekintélye.

Már a régiek felismerték, hogy az ember valódi mikrokozmosz, vagyis egyesíti magában kicsinyben az egész valóságot, az egész világot és annak valamennyi rétegét. Az ösztönös és testi értelemben vett élet rétegére szerveződik az embernél a társadalmi lét, a szociális élet sikja, erre pedig a szellemi és erkölcsi élet épül rá. Épp ezért a nevelésnek három fő célkitűzése és főága: az egyéni boldogulásra való nevelés, a szociális nevelés és a szellemi nevelés.

A boldogulásra való nevelés magában foglalja azt is, amit régebben testi nevelésnek hívtak, így mindeneke-
lőtt az ápolást. A nevelés kezdete az ápolás, mert ez felel meg a leg-
ősibb, egészen természetes nevelőösztönnek, amely, mint ápolóösztön, az állatoknál is előfordul. Az utódok ápolását minden állatfaj körében megkívánja a fajfenntartás ösztöne, így a nevelés tevékenysége az ápolás ösztönén át egészen a fajfenntartás ösztönére nyúlik vissza. Ide tartozik minden oly fáradozás is, amely a szülők és a nevelők részéről arra irányul, hogy a gyermek számára, a gyermek léte, növekedése, alkotó tevékenysége, érése számára a legkedvezőbb

külső feltételeket teremtsen meg. Nem csupán a táplálás, a ruházás, a szállás nyújtása, a felügyelet, őrzés, balesettől való megóvás tartozik körébe, hanem pl. a szexuális megóvás és felvilágosítás, a gazdasági önállóságra való nevelés is, szóval minden, ami a fiatal egyén jólétére vonatkozik a nevelésben. A boldogulásra való nevelés gondoskodik mindarról a testi-lelki feltételről, amelynek segítségével a későbbi felnőtt a létküzdelemben megállhatja helyét. Egyik legfontosabb feladat itt az életerőnek, vitalitásnak, továbbá a testi-lelki egészségnek a nevelése-

Mi is az a vitalitás? Nem más, mint az életképességek és az életsajátosságok egésze. Az élet nemessége vagy parlagiassága, ereje vagy gyengesége, egészsége vagy betegsége, fiatalsága, vagy elöregedettsége, épsége vagy megkopottsága stb. tartozik fogalma alá. Az élet már most 3 szférában jelentkezik: 1. a biológiai értelemben vett élet, a szerves élet, a test élete, tehát az élet: kívülről, természettudományos szemmel tekintve. 2. Az egyéni-személyes élet, a megélt élet, az élet mint élmény. Ez már nem biológiailag, hanem biográfiai-lag tekintett élet. Nem a természettudományok, hanem a lélektan és a szellemtudományok foglalkoznak vele. 3. A transzcendens élet, a lélek élete, amelyről a vallás beszél. Az életnek eme 3 szférája azonban egységet alkot. Egy és ugyanazon életnek 3 szférája ez, és inkább csak elméletileg különíthetők szét. így az élet fogalma nem csupán a biológiába, hanem a szellemi kultúra, sőt a valláserkölcsterülete is tartozik. Épp ezért a vitalitásról beszélve, élettani, kulturális és erkölcsi területeket egyaránt érintünk. így pl. a vitalitás gyengülésének, kopásának jelenségét nem lehet csupán biológiai vagy csupán szellemi okokkal magyarázni és az élet hanyatlásán az életnek pusztán egyik területét figyelembevéve segíteni. Mindezek az oldalak ugyanis egyazon életnek különféle rétegben való megjelenései, és a valóságban mindig együttjárnak.

Biológiai síkon pl. tudjuk,   hogy nagyon eltérő fajok

egyedeinek összeházasodása beteges vagy silány vitalitású utódokat hoz létre. Ugyanígy az egyéni átöröklés kedvezőtlen adottságai is továbbadhatják vagy előidézhetik az utódokban a gyengeség, betegség és silány vitalitás jelenségeit. A vitalitásnak biológiai alapon való megkopása továbbá nem csupán öröklött, hanem szerzett is lehet. Előidéző ok pl. a testet elsatnyító, természetellenes életmód, kicsapongás, a test elpuhítása és képességeinek parlagon való hevertetése stb. A tartós és nehezen gyógyítható betegség hasonló eredménnyel járhat. Végül természetes úton is csökken a vitalitás, a megöregedés folyamata által.

Azonban nemcsak a testnek, hanem a léleknek is van vitalitása, másszóval: a vitalitásnak van testi, lelki és szellemi megnyilatkozása. Utóbbiak már lélektani és szellemtudományos úton vizsgálándók. Az erős vitalitás lélektanilag más tulajdonságokat jelent valamely kultúrkorszakban, mint a gyenge vitalitás, és előbbi eseten belül az erős, nemes vitalitás megint mást, mint az erős, parlagias. *Az erős ,nemes életnek jellemző vonása a vidámság, bátorság, kalandvágy, vállalkozó szellem, hódító hatalmi akarát, de a pazar jóság és odaadás is.* Az erős, parlagias életet az öserő, nyersesség, keménység, szívóosság, esetlenség, póriasság, de gyakran leleményesség is jellemzi. A gyenge vitalitás óvatos, békés számító, előrelátó, meghódoló, alkalmazkodó, biztonságkereső, haszonhajhászó, önző, nyárspolgári, gyakran elpuhult. Az egyoldalú tudatosság is a vitalitás megkopottságának jele. A vitalitás mindig ösztönösséggel jár. A gyenge vitalitás eredményezi azt a jelenséget, amelyet *ressentiment-nék* nevezünk. A gyenge vitalitásnak öncsalása és világcsalása a ressentiment, és al>ban áll, hogy a mese rókája savanyúnak mondja a szőlőt, de titokban tudja, hogy elérhetetlen. A ressentiment egyfelől üldözi, lerántja, ócsárolja mindazokat az értékeket, amelyeknek létezését homályosan még érzi ugyan, de amelyeket elérni nem képes. Másfelől a saját gyengeségéből erényt csinál, és meghamisítja a keresztény erkölcsöt, mert azt hirdeti, hogy

a nagyság, erő, gazdagság önmagában rossz, a szegénység, gyengeség, betegség stb. pedig önmagában jó dolgok. A saját gyávaságát békeszeretetnek, tehetetlenségét lemondásnak, szolgálalkúságát alázatnak, lágyságát gyengédségnek stb. nevezi.

A gyenge vitalitás gyakran nyilvánul meg ideggyengeségben és abban a beteges, de nem kifejezetten beteg lélekalaklatban, amelyet az orvostudomány pszichopáthiásnak nevez. Közös gyökere beteges iekületnek és gyenge vitalitásnak az Önérzet csorbája. Az önérzet, helyes kifejezéssel: önértéktérzelem, amint már az ókori bölcs és az első európai értelemben vett pszichológus, *Aristoteles* meghatározta, helyes közép két ellentétes, de egyaránt helytelen véglet: az öntúlbecsülés és az önlebecsülés, másszóval: az elbizakodottság és a kislelkűség között. A gyenge vitalitás érzi a saját selejtességét, nem képes önmagát becsülni, értékesnek tartani. Ezért nincs benne önszeretet sem. Akiben pedig nincs önszeretet, az másokat sem szerethet. Az önszeretet nem azonos az önzéssel. Amidőn Széchenyi azt mondja: „Csak a gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hord szívében“, akkor önszereteten voltakép önzést ért. Az önszeretet azonban önmagunk javát, az önzés csak kényelmét, élvezetét és biztonságát akarja. Az önző emberek gyakran önmaguk ellenségei is egyúttal, és öngyilkos hajlamok ébredhetnek fel bennük. „Csak önösnek nincs vigasztalás a földön“, — mondja báró Eötvös József a Karthauzi-ban. Az önértéktérzelem hiánya vezet a biztonságkereséshez, a kezdeményezés hiányához és a gyávasághoz is, hiszen a bátorsághoz erőtudat kell. De az önérzet hiánya adja a lélekbe azt az alapvető kétségbeesést is, amely egyfelől ideges levertségekben és kényszeres jelenségekben, másfelől narkotikumok keresésében, ismét másfelől — ellensúlyozásul — kiméletlen törtetésben, vagy pedig színészkedésben és lelki álarcokban, amelyek a *gyengeség* elrejtésére valók, vagy végül emberkerülő, esetleg társadalomellenes és

bűnöző beállítottságokban nyilvánul meg. Az önértet kérdése az egyén középponti próbaköve.

A pszichopathák eltérnek a normális embertől, és szenvednek emiatt, de embertársaiknak is szenvedést okoznak. A normálistól való eltérésük abban áll, hogy minden élethelyzetben lelki konfliktusba kerülnek. Már csak azért sem nevezhetők betegeknek, mert nincs lelki, csak testi betegség, illetőleg a lelki rendellenességeknek, amennyiben ezek betegségeknek nevezhetők, kimutatható a testi alapja. A pszichopáthiás személyiség valószínűleg veleszületett, bár vannak esetek, amikor bizonyos fokig a szerzés lehetőségére is gondolna az ember, különösen a korai gyermekévek környezethatására, így pl. némely egyetlen gyermek rendellenes lelki vonásai alkalmával. Az is bizonyos, hogy a pszichopáthiás lélek állapota az élet folyamán nem változatlan, tehát többek között sok mindenben javulhat vagy rosszabbodhat is. A lelki konfliktusok a serdülőkor idején normálisaknak mondhatók, ez a kor a lelki konfliktusok kora. Ha az élet későbbi korszakaiban lelki konfliktusok mutatkoznak, akkor ezek serdülőkori eredetűek. De később a lelki konfliktusok már mindig beteges természetűek. Mi a lelki konfliktus? A felelet azért nehéz kissé, első tekintetre, mert minden lélekben akadnak egymással ellentétes törekvések, hiszen maga az élet, a változás és a cselekvés is dialektikus, vagyis ellentétekben mozgó. Közelebb jutunk a kérdés megoldásához, ha azokat a törekvéseket vesszük a lélekben szemügyre, amelyek ellentétesek, de ugyanazon dologra vonatkoznak. Ezeket nevezi a lélekelemzés ambivalenciának. Ha pl. ugyanazon dolgot egyszerre szeretjük és gyűlöljük, akkor ez az érzületünk ambivalens. Már kisgyermekeknél is mutatkozhat ilyesmi, pl. szeretett játékok szétrombolása, amit nagy bánkódás követ. Az emberi élet egyik legnehezebb feladata az ambivalenciák megoldása. A lelki konfliktusok gyökere az ambivalencia, ha lelki zsákutcává növekszik, vagyis, ha az egyén önmagával kerül harcba. Ilyenkor lemondani sem képes a két össze-

egyeztethetetlen törekvésről, sőt azok egyikéről sem, de ki sem tudja békíteni önmagában az ellenségeket.

A pszichopáthiásoknak fajai, amint fentebb is láttuk, sokfélék. Vannak köztük túlságosan vidámak és lobbanékonnyak, de főleg ingerlékenyek, depresszívek, ingadozó hangulatúak, kirobbanók, kedélytelenek, akarattalanok testi-lelki gyengék. Sokan megkülönböztetik a pszichopáthiától bár rokon jelenségnek tartják — a neurózist. Utóbbi öncsaló védelem amaz életfeladatokkal szemben, amelyekre a neurotikus sem érzi magát elég erősnek, és ezért előlük a betegségbe menekül. Lélekvezetés az élet tevékeny legyőzésére: a gyógyulás útja.

A büntetés, főleg a testi fenyítés problémája szintén az egyéni boldogulásra való nevelés lélektanának körébe tartozik. Első tekintetre azt hihetnők, hogy a büntetés eszközei, úgy, amint a felnőttek büntetésénél van, a kultúra haladásával egyre enyhébbek, vagyis régi korokban keményebbek voltak, mint ma, Es azonban jórészt tévedés, legalább is annyiban, amennyiben a természeti népeket hasonlítjuk össze a kulturáltakéival. A gyermekek büntetése a kezdetleges népeknél sokkal szelídebb, mint a kultúrnépek körében, A délamerikai indiánok gyermekeinél pl. a verés ismeretlen. A magyarázat először is az a körülmény, hogy a kultúra előrehaladásával aránytalanság keletkezett a gyermek teljesítőképesége és a között, amit meg kell tanulnia, hogy önállóan élhessen a mi kultúrvilágunkban. Azután meg ilyen körülmények között magukra a felnőttekre is egyre erősödő nyomás nehezedik felülről. A kulturális élet sok természetellenességet is tartalmaz. A kultúrembernél az ösztönök elszegényedtek, bizonytalanokká váltak, és helyükre szigorú fegyelem lépett. A rájuk nehezedő nyomást pedig a felnőttek továbbadják a gyermekek felé. Amidőn testi fenyítékről beszélünk, nem alkalmi nyakonlegyintésről van szó, mert ilyesmi a természeti népek, sőt az állatok körében is előfordul, nyulaknál, majmoknál, stb., a kicsinyekkel szemben:

hanem a verésről. Ez sok felnőttnek egyenesen gyönyörűséget okoz, mert így kiélvezheti fölényét a gyengébbel szemben. Az ilyen nevelők minden alkalmat felhasználnak, hogy a gyermeket gáncsolják, kifogásolják, szigorú büntetéssel éreztetve ennek gyengeségét. Az emberek szükségét érzik a zsarnokoskodásnak, a gyengébbeken, mégpedig annál inkább, minél erősebb nyomás nehezedik rájuk magukra. Épp olyan ez, mint a csőrrel való vagdosás a baromfiudvarban. Az alantabb álló csirkék szigorúbb despotái azoknak, akik még ő alattuk is állnak, mint a lista magasabb helyein állók. Az emberek között is azok, akik függő helyzetben vannak, keményebben kezelik gyermekeiket, mint a jómódúak. Kivétel csak a felfelé törtetőknek, stréberkedőknek amaz igyekezete, hogy „az ő gyermekük“ épp oly helyzetben legyen, mint a legfelsőbb társadalmi rétegek gyermeke. Végül szadisztikus vagy mazochisztikus indítékai is lehetnek a büntetésnek, előbbiek a nevelő, utóbbiak a növendék részéről. Utóbbira példa különösen oly leánynevelőintézetekben adódott, ahol férfi-tanerők is működtek, és ahol a leányok közül egyik-másik csak azért tett rossz fát a tűzre, hogy testi fenyítékben részesüljön a kiszemelt férfitől. Természetesen ugyanilyen helyzet adódhat a fiúknál, tanítónővel szemben stb.

Mindazonáltal tévedés volna mindennemű büntetésnek indítóokát szexuális területen keresnünk, amint *Freud* és pszichoanalitikus iskolája véli. A felnőtt nem azért bünteti a gyermeket, mert ezzel meg akarja akadályozni vagy pedig meg akarja torolni, hogy a gyermek a felnőttek, nemileg érettek rangjába és jogaiba lépjen be. Inkább az az impulzus vezérli ilyenkor a nevelőt, hogy a gyermek fegyelmezésével hamar „készen legyen“, tehát az ápolás ösztönének ellentéte, az elbocsájtás ösztöne irányítja. Az is kétségtelen ugyan, hogy az ellenkező nemű szülők gyakran kevésbé büntetnek, mint az egyneműek, de ennek magyarázatához sem keli feltételeznünk, hogy apa és leánya vagy pedig anya és fia között szexuális gyökerű érzelmi kapcsolatok állnak fenn. In-

kább az a körülmény lesz a magyarázat, hogy az apa leányában felismeri az anyát, az anya pedig fiában az apa képét pillantja meg.

A nevelés szempontjából a büntetésnek csak az az értelme lehet, hogy a növendéket megjavítsa. A büntetés gyógyítja a rossz lelkiismeretet. Megtorlás csak akkor lehet a büntetés értelme, ha az iskolai közösség élete megköveteli, hogy az, akit a csíny megsértett, elégtételt kapjon. Az életkor növekedésével növekszik a büntetés elméleti megértése is, anélkül, hogy a gyakorlatban a büntetést a gyermek mindig jóindulatúnak tartaná és — amint a büntetés értelme megköveteli — jószándékú eltökélésekkel válaszolna rá. A büntetésnek nem a testi ártalmai a legkárosabbak, hanem a lelkiek. Gyakran ismételt testi fenyíték eltompít az ilyesmivel szemben, és a selejtesség tudatát hagyja hátra. Utóbbi ellensúly gyanánt más lények kínzásában találja meg a főlény érzelmét. *Túlszigorúan nevelt gyermekek gyakran kegyetlenek és alattomosak,* állatokat vagy kisebb gyermekeket kínoznak, verekednek, esetleg felnőtt korukban is megbízhatatlanok és szívtelenek.

A nevelő által elkövethető legdurvább hiba, legnagyobb ellentétben áll a nevelés szellemével, ha megsérti a növendék önérzetét. Bánjunk *lovagiasan* a gyermekkel! Ha a szülő vagy a nevelő büntet, szóljon ilyenformán a gyermekhez: „Hiszem, hogy értékes ember akarsz lenni, ha néha gyarlóságból hibázol is. Ennélfogva szeretlek és megbecsüllek még akkor is, ha büntetést kell rádmérem. Meggyőződésem, hogy sokkal jobb vagy, mint aminőnek életed gyenge pillanataiban mutatkozol.“

Az egyéni boldogulásra való neveléssel szemben a szociális nevelésnek célja, hogy az egyént a közösség szolgálatára, annak értékes tagjává nevelje. Három további ágra különül el a szociális nevelés, ezek: a szociális érzék nevelése, az emberisésségre való nevelés és a nemzeti nevelés. Amint a boldogulásra való nevelésnek, úgy a szociális neve-

lésnek területén is bebizonyul, hogy a család a nevelés legjelentősebb tényezője. Az első szociális kapcsolat, amint említettük, anya és gyermeke között alakul ki, akkor, amikor a gyermek először veszi tudomásul anyja mosolyát és először mosolyog vissza reá. A szociális közösségbe való beilleszkedést, ennek alapvető kapcsolatait a gyermek a családban tanulja meg. Később, a serdülőkorban válságot él át a családban a gyermek szociális beilleszkedésének alapvető érzülete, a szeretet.

Bizonyos, hogy a legelső feltétel minden egészséges lelki viszonynak szülő és gyermek között: a kölcsönös szeretet. De az is kétségtelen, hogy a szeretetet nem kell, de nem is lehet parancsolni. A szeretet alapja a szeretetre való képesség. Ha megvan a szeretet, akkor felesleges parancsolni, ha pedig nincs meg, akkor hiába parancsolnák akár a szülőknek, akár a gyermeknek, mert ebben az esetben hiányzik a képesség reá. A szeretet szülő és gyermek között annyiban nevezhető csupán követelménynek, amennyiben ez a természetes, az értékes lelki kapcsolat, de nem annyiban, mintha a szeretetet merő akarati erőfeszítéssel létre lehetne hozni.

A nevelés azonban megteheti azt, hogy érzékelteti, mi-
ben mutatkozik meg, nyilvánul meg egymás iránt a kölcsönös szeretet. Helytelen a gyermeket azáltal befolyásolni akarni a szülői szeretet irányában, hogy a szülő eszményképét, mintaképét festegetjük le előtte. A helyzet ugyanis az, hogy a szülő is ember csupán, a legjobb szülőnek is vannak gyarlóságai és hibái, és ezek néha minden gyermek számára kevésbé öröndetes családi állapotot, nehézséget jelentenek. A gyermek sokszor tapasztal a szülőnél gyengeséget, igazságtalanságot vagy ingerlékenységet, és épp az a kíváncsi, hogy a gyermek ezekben a családi élet folyamán kikerülhetetlen esetekben is önként meg tudja őrizni tisztelet tudását és szerénységét.

Sokszor kap a gyermek a szülőktől vagy másoktól jószándékú morálpredikációkat, olyanokat, amelyek úgy akar-

ják őt a szülőkkel szemben a helyes magatartásra rávenni, hogy azokat a jótéteményeket hangsúlyozzák, amelyeket a gyermek a szülőktől és a családi élettől kap. Okosabb, célravezetőbb és külön eljárás azonban a nevelésben, ha inkább arra tanítjuk a gyermeket, amit ő tud adni a családnak. A kötelességteljesítés a családban: a legjobb mód az ifjú számára az erkölcsi önnevelésre. A ifjúval ezt kell megérttettünk. Ha pl. azt tapasztaljuk, hogy a kamaszkodó fiú szereti ugyan szüleit, de modora tiszteletlen, felesel, a formákra nem ügyel stb-, akkor erre nem szabad ingerültséggel és gorombasággal válaszolnunk, mert ez csak növelné a gyermekben lappangó ellenkezési hajlamot. Utóbbi a tiszteletlenséggel egyetemben a kamaszkor önállósulási vágyából származik. Néha egyszerűen a meggondolás hiánya, vagy a szeretet megmutatásától való álszemérmes huzódózás az oka, hogy a gyermek a szülő iránt való érzelmeinek, tiszteletének és szeretetének nem akar kifejezést adni. A helyes eljárás lélektanilag azon a tényálláson alapulhat, hogy a gyermekben nem csupán az a vágy él, hogy magát formátlan és nevetlen módon kitombolja, hanem megvan a gyermekben a plasztikus ösztön is, a formaadás vágya. Ezt kell felébreszteni benne, erre kell hivatkozni. A gyermek szeret agyagból figurákat gyúrni, szeret faragni, homokból építeni. Sőt még abban is, amikor az utcagyermek a házfalakat bekenik, voltaképp a gyermeki formálóösztön nyilatkozik meg. Úgy kell tehát ábrázolnunk a gyermek előtt a szülőnek nyújtandó tiszteletadást és 'szeretetadást, hogy az teremtő valami, művészi kifejezés, mint a hárfa, vagy a hegedű, és, hogy eszerint ő is nagy művész lehet, noha nem tud zenét, szobrot alkotni, de ha szép formában tudja viselkedésével érzelmeit kifejezni, pl., ha szülei szemben való viselkedése, nem lesz hanyag és hányaveti, válaszai nem lesznek szerénytelen ellenmondások, mintha pajtásaival beszélne, hanem figyelemmel hallgatja szüleit, tisztelettel és alázattal válaszol stb.

A nemzeti neveléssel sok tekintetben úgy áll a dolog, mint a szülők iránt való szeretetre neveléssel. A szülők szeretete az egészséges gyermeklélekben és egészséges családi élet mellett természetes adottság. Amely gyermek egyáltalában nem szereti szüleit, azt a gyermeket szinte nem is lehet nevelni. A gyermeket a szülők iránt való szeretetre nevelni ilyen értelemben lehetetlen és felesleges is. Ellenben nagyon is fontos kérdése a nevelésnek, hogy *miképpen* szeresse a gyermek a szülőket, mit tegyen, hogy szeretetét bebizonyítsa. *Erre* már, amint láttuk, meg kell tanítanunk a gyermeket. Ugyanígy vagyunk a hazafiassággal is. Az ember nem csupán szüleinek, hanem hazájának: népének és e nép történetének is gyermeke. Ezért a gyermek természetes módon vonzódik a szülőhazához, szereti azt a népet, amelynek earja, amelynek nyelvén beszél, és amelynek többi fiai mintegy testvérei, mert emlékeik, ünnepeik és szenvedéseik közősek. Ezért a nemzeti nevelés célja kettős: a helyes hazafiasságot erősíteni, a helytelen hazafiasságot és az álhazafiasságot a gyermektől távoltartani. A nemzeti nevelés célja nemzeti önismereten nyugvó nemzeti önérzet, továbbá nemzeti tudatosság. Eszközei: történelemismeret, honismeret és a magyar lélek ismerete.

E ponton a szociális nevelés átnyúlik az erkölcsi és vádlágnézeti nevelésnek, a szellemi nevelésnek területére. A szellemi nevelés főterületei: az esztétikai nevelés, a művelés, az erkölcsi nevelés és a világnézeti (vallásos) nevelés.

Az estétikai nevelés célja nem csupán a műízlésnek, a műélvezés — megfelelő képesség esetén a műalkotás — képességének fejlesztésére, hanem, ezen túlmenőleg is, a szép életre való nevelés, az egyéniségünknek megfelelő életforma, életstílus, önkialakítás, önkifejezés fokára való eljuttatás. A művészi értelemben szép életet élő, költői életet élő ember önmaga tud lenni, azzá lesz, ami. Valami egyre fokozódó és mélyülő őszinteséggel, vidámsággal és bátorsággal egyénisé-

gének nyíltságában fog állani a világ előtt, mentes lesz a félelemtől és rejtőzéstől, a nyárspolgáriságtól és célzatosságtól.

Miért van egyik embernek ízlése, és miért nincs a másiknak? Ki tud műalkotást élvezni, miért és hogyan? Ez részben tagadhatatlanul képesség dolga is, de részben egyéni jellemvonásainké. Aki csak a hasznosra, a langyosra és biztonságra néz, az mindig vak marad a szépséggel szemben. Aki nem képes a dolgokat nyíltságban, lepel nélkül látni, az nem képes gyönyörködni egy műalkotásban, mert ennek alapvonása épp a világ véleményével szemben közömbös nyíltság.

Amíg az esztétikai nevelés inkább érzelmi, addig a művelés inkább a gondolkodás lelki funkciójának megfelelő ág a szellemi nevelés területén. Célja a műveltség javait az idősebb nemzedék kezéből az ifjabb nemzedék számára átadni, hogy így a kultúra jövőjéről és folytonosságáról gondoskodják. Körébe tartozik az oktatás minden faja is, így többek között *a tanulás lélektana és ökonómiája*.

Hogyan tanuljunk? A feldarabolt tanulás — anélkül, hogy az egészet megértenénk és áttekintenénk — nem vezet célra. Az a helyes, hogy, akár egy olvasmánynak, akár valamely költeménynek vagy más szövegnek megtanulásáról van szó, — a szöveget mint egészet tanuljuk meg, abból lezárt élményt alakítunk ki magunkban. Ne betűket és szavakat tanuljunk, hanem egész mondatokat, történeteket, az egész költeményt, ne egy versszakot, a dallamot, ne egy ütemet stb. Természetesen az egésztanulásnak megvan a maga határa. Köteteket nem lehet egyszerre megtanulni. Csak addig a határig mehetünk el e tekintetben, amennyit felfogóképességünk és emlékezetünk terjedelme megenged.

Régi igazság, hogy „az ismételtes a tudás anyja“, vagyis a megtanulás egyik hasznos és nélkülözhetetlen eszköze. A bevésés ereje azonban nem csupán az ismétlések számától függ, hanem az egyes ismétlések között eltelt idő nagyságával is arányos. Egy-egy alkalommal 3—4 ismétlésen túl, a többi

keveset használ. Ezért sokkal eredményesebb az oly tanulás, amely hosszabb időközökben ismétél, minden alkalommal csak 2—3 ízben. Egyszerre 20—30 ismétlés nem oly célra-vezető.

A meg nem értett anyag megtanulása igen nehéz, és nem is sikerülhet igazán, csak a gépies tudás fokán. Sőt nem elegendő a felületes vagy gyökértelen megértés sem, hanem megemésztett felfogás szükséges, olyan, amely a megtanulandó tudásanyag magváig jutott el. Ehhez pedig idő kell. A tanulmányok gyors tempója tehát általában nem célszerű. Mindenki ismerheti azt a nagy különbséget, amely a „gyors-talpaló” tanfolyamokon szerzett, könnyen feledésbemerülő tudás és a kellő tanulmányi idő alatt szerzett között van. Az érdeklődés foka és minősége természetesen szintén egyik befolyásoló tényezője annak a körülménynek, vajjon megérlelt és magvas vagy csak felületes tudást vésünk-e be. Ezért a tanulás anyagának a gyermeki érdeklődés fejlődési szakaszai szerint kell elosztva lennie.

A tanító és tanár egyénisége fontos előmozdító vagy gátló tényező a tanulásnál. Az a jó tanerő e szempontból, aki nem ingerült, feleltetésnél nem sokat szól közbe, időt ad a gondolkodásra, nem mutat rokon- és ellenszenvet, nem ironikus, nem gúnyos, és beleéli magát a tanuló lelkivilágába. A vizsgától való félelem ugyanis a tanulásnak és bevésésnek is akadálya lehet.

Amíg a múlt században bizonyos pedagógiai intellektualizmus terjedt el a gyakorlatban világszerte, és ezért a nevelés jóformán csak oktatásra szorítkozott, addig ma már szinte ellenkező veszedelem fenyeget, nevezetesen az, hogy a nevelés akarati és érzelmi elemei az intellektuális elemeket túlzottan háttérbeszorítják, vagyis, hogy a nevelésből az igazi művelőerő nagyrészt eltűnik.

Az erkölcsi nevelés lélektanának alapgondolata, hogy — és erre az előzőkben már láttunk néhány példát — a gyermek lelkében található, magasabbrendű adottságokat kell

mozgósítanunk az alacsonyabbrendűekkel szemben. Nem a kötelesség fogalmából, hanem a gyermek természetéből kell kiindulnunk. *Ahelyett, hogy pusztán gáncsolódnánk és tiltanánk, meg kell keresni azt a természetes hajlamot a gyermek lelkében, amelyből a helyes magatartás ered, és erre a természetes adottságra kell hatnunk*, hogy a gyermek a maga természetes kielégüléseért tegye a jót, tehát egyúttal nemes kielégülése is legyen.

Hogy végül a világnézet és életfelfogás nevelésének célját és eljárásait lélektanilag megismerhessük, a világnézet mivoltából kell kiindulnunk. Mi a világnézet?

A világnézet mindenekelőtt valami egész, egyetemes. Mindig tartalmaz képet a világról, az egész világról. Világ minden ember számára csak egy van, akár egy közös világ az, mint az éber, szemes, eleven, gyakorlatias emberek világa, akár megannyi külön világ, amint ezt a rejtelmes c ntik bölcsele, *Herakleitos* az álmodók világáról mondotta. A világnézet rész-ismeretekből áll ugyan, de minden világnézeti ismeretünkben van valami „világszerűség“, vagyis a világra, mint ilyenre vonatkoznak. Szellemi életünk egyik legbensőbb sajátossága, hogy az egyes ismereteket, benyomásokat, gondolatokat összefoglalja egységes világképpé, feleletet keresen végső kérdésekre. Ugyanígy a száv is összefoglalja érzelmeinket egységes élethangulattá, életfelfogássá.

Amíg tehát a világnézet egyfelől egységes, addig másfelől épp ellenkezőleg, bizonyos kettőség jellemzi: van egy tárgyi és megismerő oldala, de van egy érzelmi oldala is. Első a világkép, a világ megismerése intellektuális úton, a második az életfelfogás, a világ értékelése. Az életfelfogás érzületeink és meggyöződéseink összessége. Utóbbiak pedig állásfoglalások. Nem megismerésünket tartalmazzák, hanem szeretetünket, hitünket, reményünket, bizalmunkat, vagy ellenkezőleg, gyűlöletünket, tagadásunkat, elutasításunkat azal a világgal szemben, amit megismertünk. Világnézetünkön tehát ész és szív egyaránt dolgozik. Azaz, dehogy is egy-

aránt! ... *Nem az értelem és ész hideg fényének, hanem a kedély melegének van nagyobb hatalma világnézetünk kifejtésében.* Életfelfogásunk inkább határozza meg világképünket, mint megfordítva.

A világnézetnek már most az embereknél különféle típusai vannak. Csak egy néhányat említünk meg ezek közül. így először is lehet a^Nvilágnézet *megnyitott* vagy *lezárt*. Némely ember már korán felhagy önmaga lelki-szellemi továbbalakításával, már korán bizonyos szellemi merevséghez érkezik el, és itt már új kialakítás, idegennek asszimilációja nem lehetséges számára. Ezek a lezárt világnézetű emberek. Náluk a megszokott és az egyszer elért: érvényes és hatékony marad, és megszűnik az a vágy, hogy új régiókban kíséreljék meg szellemi továbbfejlődésüket. A megnyitott jellemek ellenben megtartanak bizonyos lágyságot és hajlékonyságot, szellemi fiatalságot, nem zárják le önmagukat, nem lesznek készen önmagukkal. Ezért némi ingadozást, tévelygést esetleg szintén megtartanak, ez ellen soha sincsenek biztosítva, de viszont szüntelenül tovább ösztönződnek, újabb meg újabb átalakulások felé sietnek. Teljes megnyitottság vagy lezárttság nem fordul elő, csupán egyik vagy másik elem túlsúlya a világnézetben. Minden ember eljut előbb-utóbb világnézetének bizonyos végpontjához, határához, de teljes lezártásra az érzelmi vagy gondolkodó élet soha sem jut el. Amíg új élmények állnak elő, addig a lehetőség is megvan arra, hogy új a iapfelfogások és élethangulatok keletkezzenek. Ezért mindaddig végez valamely emberi személyiség világnézetalkító munkát, amíg csak az élet tart.

Másik fontos típuspár a világnézetek körében a pozitívista és a metafizikus hajlam. Ha nincs is teljesen vüágnézet nélkül való ember, azért az a szerep és jelentőség, amelyet a világnézet valamely egyén lelki életében elfoglal, igen különböző lehet. Sok embernek mintegy az a világnézete, hogy nincs világnézete. Az állatias vagy a gyermekes jellemnek alig van világnézete. Sok embernél továbbá a hivatás

bizonyos fokig pótolja a világnézetet. Ilyen különösen az *intellektuellek* pótlék-vallásossága. Az ész kultuszában, esztétikai élményekben, a zenében, a természetben, hivatásuk gyakorlása közben, orvosok a betegágynál, tanárok, ha osztályukkal állnak szemben, bírák a fontos ítélet kimondása előtt stb., valami halvány, kifakult vallásos élményt is élnek át egyúttal. Ezekkel a pozitivistákkal vagy agnosztikusokkal szemben filozófusoknál, vallásos embereknél stb., gyakran az egész személyiség középpontjában valamely világnézet áll, annak oltalmazása, előmozdítása vagy terjesztése.

Ismét másik fontos típuspár az *ösztönös* és *tudatos* világnézet. Az ösztönös világnézet merőben az élményekből ered, tehát öntudatlan. Azonban, noha a személyiségnek nincs is tudomása ösztönös világnézetéről, mégis eszerint él és cselekszik. Az ösztönös világnézet tehát a hatékony, a csak tudatos ellenben merőben elméleti, és így a gyakorlatban nem hatékony. E ponton is kitűnik a világnézet érzelmi elemeinek fontossága az intellektuális elemekkel szemben. Az intellektuális világnézet ugyanis az, amely csak elméleti, csak tudatos. Ez az a világnézet, amelyet a személyiség csupán gondol és tud, de nem cselekszik és él is. Ösztönös és tudatos világnézet különbsége tehát szorosan összefügg valódi és álvilágnézet különbségével. A csak tudott, csak gondolt, csak élméleti világnézet: álvilágnézet. Háromféle jellemünk van: egyik az, amelyet a világ előtt mutatunk. Ezzel összefügg másik jellemünk, az, amelynek hisszük és akarjuk magunkat; ilyenek szeretnénk lenni. A harmadik végül valódi jellemünk. Az álvilágnézetnél a valódi jellem és a világnézet személyes követelményei nem fedik egymást. Minden világnézet hirdet bizonyos ember-eszményt, és azt követeli, hogy híveinek személyisége, élete valóban ilyen is legyen. A világnézet által követendő példa gyanánt parancsolt ember-eszmény az álvilágnézet esetében csak a mutatott és önmagáról képzelt jellemmel azonos a személyiségnél, nem pedig a valódi jellemmel. Sem valódi jellemünk, sem valódi világnézetünk nem

szokott tudatos lenni számunkra, hanem jórészt ösztönös, öntudatlan. Mégis, épp ösztönös, öntudatlan értékeléseink azonosak valódi törekvéseinkkel, ezért ők döntenek el és jellemzik igazán egyéniségünket.

A világnézetek különbségeinek körébe tartozik *idealizmus és realizmus* ellentéte is. Az idealisták akkor látnak, ha behunyják szemüket, a realisták ellenben akkor, ha kinyitják. Az előbbiek számára az elvek és eszmények a fontosak. Ezek alkotják számukra az egyetlen igazi valóságot a világon. *Az idealista ezért azt nézi, mit adhatna hozzá vagy mit vehetne el a valóságból. A realista ellenben úgy veszi a dolgokat, amint vannak.* Az egyoldalú idealizmus veszedelme az, hogy idegenné válik az élettől, az egyoldalú realizmusé ellenben, hogy kaotikus és cinikus lesz. Cinikus az érzelmi megvilágosodás nélkül való ember. A cinizmus szerint a siker mindent igazol, mindennek mértéke, ezért az, aki cinikus, „mindennek tudja az árát, de semminek sem az értékét.” (Wilde.)

Az ember olyan, mint egy vándorló növény, és gyökerei nem máshol lelhetők meg, mint az ifjúkorban. Ezekből a gyökerekből táplálkozik még a késő aggkorban is, innen szívja a szellemi táplálékot, talán anélkül, hogy elismerné vagy csak sejtené is. Mindazonáltal ez ifjúkori gyökerek nélkül az ember szellemileg elszáradna. Nagy tehát a felelőssége a világnézeti nevelésnek. Ez a nevelés természetesen nem lehet külön tantárgy az iskolában, hanem mindegyik tantárgy feladata a hittantól a tornáig. Tanítani nem lehet a világnézetet, legfeljebb annak tárgyi tartalmát. A világnézet nevelésénél is egyik legfontosabb eszköz a példa. Példát kíván az ifjúság, hogyan élje mindazt, amit a könyvek és előadások követelnek tőle. Csak az a nevelő képes valamely világnézetet meggyökereztetni a növendékben, akinek érzülete komoly és őszinte. A világnézet nevelése csak akkor sikerülhet, ha a nevelő személyiségének egésze hat a tanuló személyiségének egészére: ez a világnézeti nevelés bensőségességének követelménye. Nem is annyira a tudatos, mint inkább az ösztönös

világnézete az, amit a nevelő lelke a tanuló lelkébe átadhat. A nevelőnek egész embernek keli lennie, emberi közelségbe és közösségbe is kell kerülnie a tanítványokkal, meg kell magát a tanítvány számára bensőleg mutatnia. Nem csupán a katedrán kell ülnie, *nem olyannak kell lennie, mint egy könyv, hanem olyannak, mint egy ember*. Ha e követelmény ellen vétünk, akkor hirdethetjük akár a legmagasztosabb értékeket is, mégis csak igen kevés valódi élet fog tanításunkból fakadni.

Azonban nem csupán az, hogy valami csakugyan megtörtént, hanem annak a lehetőségnek felismerése is, hogy megtörténhet: hatással van életfelfogásunk és világnézetünk fejlődésére. Ezért a valóságos élmények mellett amelyek nem állnak mindig a pedagógusok rendelkezésére, művészi alkotások, drámák, regények is jó szolgálatot tesznek a világnézet nevelésének. Az érzelmi reáhatást nyomon kell követnie az értelmi meggyőzésnek, megalapozásnak, végül pedig az erkölcsi következtetésnek, akarati konkrét elhatározásnak is, hogy a növendék életfelfogása ne hajoljon el a merő esztéticizmus irányba.

A világnézet nevelése mindamelllett az érzelmek körében kezdődik, megfelelő érzelmek felkeltésével, megéreztetéssel. Kényes és finom ízlést, tapintatot követelő dolog ez. Szigorúan kerülnünk kell a hatástalan, célzatos álművészeiét, a giccset és kontárságot, mert ez ellenkező hatást ér el, mint amire törekszik. Ami mesterkélt és célzatos, az mintegy görgőtűzzel akarja aláfesteni a naplemente természetes színeit. Az életfelfogás nem egyszerű, elemi érzelem vagy hangulat, hanem összesített érzelem, élethangulat, sok egyes érzelem összegezése. A nevelésnek itt érzelmi vegykonyhát kell mintegy felállítania, hogy sok egyes érzelem kellő összeválogatásából és megfelelő sorrendben való adagolásából szülessen meg az új minőségű összesített érzelem. *Platón* már észreveszi és szép hasonlattal érzékelteti ezt a folyamatot. A hasonlat a kelmefestőről szól. Ha ez a bíborszínnek valamely pontos

és szép árnyalatát eí akarja érni, akkor először néni bíborszínűre festi az anyagot, hanem fehérre, aztán még több más színt alkalmaz, és csak, ha az egymásután és a színek kiválasztása művészi pontosságú, csak akkor kapja meg az óhajtott igazi színt.

A világnézet.nevelése is kell, hogy alkalmazkodjon ahhoz, a neveléstani elvhez, amely szerint *a nevelő semmit se vihet be kívülről a növendékbe, ami már eleve nem volt meg ebben, hanem csak a bensőleg adott lehetőségeket fejlesztheti ki*, valósíthatja meg. Csak ritka, kivételes eset az olyan, amikor szellemi megtermékenyítés és megtermékenyülés fordul elő, vagyis, amikor egy személyiség hatása egészen rendkívüli módon a semmiből bont ki oly szellemi virágzást egy másik személyiségben, hogy ez azelőtt rejtve sem volt meg az utób-> Libán. Ez a reáhatás azonban már több, mint nevelés; ragy szerelmek vagy erkölcsi lángelmék befolyása szokott lenni. , Az átlagos és általános nevelő eljárásnak meg kell elégednie azzal, hogy okos gyakorlás és kellő időben való megoktatás, továbbá mintakép, példaadás, útmutatás, útbaigazítás stb. által a növendék értékes hajlamait és képességeit kifejleszti, előmozdítja, megszervezi és egyenesen tartja, ezáltal uralomrajuttatja a gyengeségeken, helytállásra a világban.

A műveltség mindig bizonyos kiegyenlítettség, klasszicitás, A barbárság: kiegyenlítetlenség, egyensúlytalanság, A mérték hiánya, a túlzás a barbár a világnézetek területén is. A kiegyenlítettség, a klasszicitás az életfelfogás és világnézet nevelésének célja. A kiegyenlítettebb, fejlettebb, kulturáltabb életfelfogás és világnézet az ellentétek bizonyos szintézise, így pl. a hazafias életfelfogás és magyarság a nevelésben általános humánummal egészítendő ki. Ugyanígy tudatosság és ösztönösség egyensúlyára is törekednünk kell a nevelésben. De a legfontosabb cél a világnézet nevelésének területén idealizmusnak és realizmusnak egyensúlya. *A gyakorlatias idealizmus a világnézet nevelésének eszménye, vagyis az az idealizmus, amely nem csupán rajong az eszményekért,*

hanem, amely cselekvésben nyilvánkozik meg. Nemes jellemű és életrevaló emberekre van szükség, olyanokra, akik küzdeni és győzni tudnak az emberiség örök harcában a rossz ellen.

X. Lélektan és életbölcseiség. Az emberi élet korszakainak lélektana. Az élet értelme. A lélek és a halál. Lélek és szeretet. Fejlesztve fejlődés.

Amint láttuk, a világnézeteknek mindig van alanyi oldaluk, és ez az élethangulat, életfelfogás. Nem csupán a világ megismerését, hanem a világban való eligazodásunkat, de főleg sorsunkra vonatkozólag megnyugtató választ és szenvedéseinkben enyhülést, vigasztalást is várunk a világnézettől. Mindez az életbölcselet feladata. Az ember meg akarja önmagát ismerni, de nem a tárgyi világnak egy tagja gyanánt, hanem átélő egyéni-személyes lény gyanánt. Kérdéseit tehát az életnek területéről kiindulva teszi fel- így születik meg az életbölcselet. Bizonyos fokig minden ember életbölcseelő, mert világosságot akar így belevinni a saját életébe. Saját élettapasztalatai alapján beszél, értelmét és jelentését kutatja mindannak, amit átélt és tapasztalt. Megérti önmagát és másoknak is megérthetővé teszi. Megkísérli, hogy az életet összefoglalja és tagolja. Ez elég neki, nem arra van szüksége, hogy fogalmi meghatározásokba és hosszú fejtegetésekbe bocsátkozzék arról, mi az ember. Kialakít bizonyos fogalmakat az életről, és ezekkel fel tudja fogni az élet eseményeit. Élethangulatait adja velük elő, és ezek az élethangulatok kifejezik tipikus alapmagatartását az élethez és az emberekhez. Amint említettük, minden ember alakít ki magának gondolatokat az életről. Az életbölcseleők is az emberhez beszélnek az ókori stoikusoktól napjaink modern életbölcseleiig, az ú. n. filozófiai anthropológusokig (*Heidegger, Groethuysen*), — értelmezik az emberi élettapasztalatot. Nincs más előfeltevésük, csak az, hogy az emberek konkrét élőlények itt és

most, a saját örömeikkel és szenvedéseikkel, bizonytalanságaikkal és félelmeikkel. Bármit is hirdet az életbölcselet, ennek a tanításnak az életben kell érvényesülnie és a helyét megállania. Élő valósággá kell tanításainak lenniök. Az életből*-cselét átbeszéli az emberrel ennek minden életviszonyát, mindegyiknek értelmet, jelentést és jelentőséget ad. Életmagyarázat, életvágy, életalakítás az, amit minden életbölcselet ad.

Az életbölcselet tehát az emberi élet miatt áll fenn, van meg. Oly filozófia ez, amelynek számára az ember elejétől lógva adott. Soha sem lehet az ember önmaga számára e bölcseletben közömbössé, mert ez a bölcselet mindig az ember életét tartja figyelme körében. Alapja egy, filozófiai megfontolásokra tovább már vissza nem vezethető önigenlés, amellyel az ember ezt mondja: „Engem a filozófiából csak 2.7, érdekel, ami számomra fontos.“ Az életben kell mindannak, amit a gondolkodás helyesnek és célszerűnek tartott, beválnia. Az ember tud önmagáról, minden filozófia előtt, és ez a tudás ad alkalmat filozófiai tárgyalásokra, kifejezésre, ez a tudás marad meg az életbölcseletben is.

Az életfilozófia széles terület, amelyben a személyes elem, az átélt élet bölcseleti elmélkedésekkel a legváltozatosabb módon összeszövődik. Az életre és élményre való vonatkoztatottság megmarad, anélkül, hogy felolvadna a filozófiai eszmélkedésekben. Az életfilozófus mint ember beszél az emberhez, oly élettapasztalat nyomán, amely az emberi életet általában jellemzi. Az olvasó vagy hallgató ellenben beegyezhet vagy elutasíthatja a filozófiai véleményt vagy tanítást, a saját élettapasztalatai alapján vizsgálva. Azt mondhatja: „Ez így van.“ Vagy: „Ez nincs így.“ Vagy még egyszerűbben: „Ezzel nem tudok mit kezdeni, ez nekem nem felel meg.“ Illetőleg, ellenkezőleg: „Itt van valami, ami tapasztalataimnak éf? irányulásaimnak megfelel, ezt igenelhetem.“ *Mit nyújt a filozófia az embernek?* Ez az a mindig újra meg újra feltett kérdés, amelyre csak az ember válaszolhat. A filozófusnak az

embert meg kell nyernie, mindig az ember számára kell tartalmaznia olyasvalamit, amit a saját életében tapasztalt, és amiből az emberek a maguk élete számára valamit nyerhetnek.

E ponton *a gyakorlati lélektan területe érintkezik az életbölcsélet területével*, hiszen a gyakorlati lélektan: sorstudomány, az emberi sors javítója- Másszóval: az életbölcséletnek gyakorlati-lélektani tartalma van és kell, hogy legyen. A vigasztalásnak és eligazításnak lélektani módszerei is vannak, oly esetekben, amikor szenvedések terhelnek bennünket, lelki fájdalmak, mint: igazságtalanság, mellőzés, hűtlenség, szerelmi bánat, csalódás, egyedüllét stb.

Az élet természetesen túlsók alkalmat ad arra, hogy önmagunkkal vagy másokkal ellenkezésbe jutva, vigasztalásra és bölcs eligazodásra szoruljunk. Mindezeket az alkalmakat kevés oldalon lehetetlen kimeríteni. Mindenesetre azonban néhány legfontosabb esetre vonatkozólag a lélektani alapon álló életbölcsélet segédeszközeit tárgyalni fogjuk az alábbiakban. Ezek az eszközök a századok emberismerő életbölcsélete által voltaképp már régen használatosak és tudottak. Tudjuk pl., hogy néha már pusztán azáltal, hogy mások szájából is azt halljuk, ami bennünket bánt, mások fogalmazzák meg bánatunk okát: vigasztalódhatunk. Ezenfelül némely embernek használ, ha tapasztalja, hogy másoknak sem laegy 3obban, mint neki. Más esetekben ellenben épp az nyugtat meg bennünket, ha utána érezhetjük az ellenkezőjét annak az érzelemnek, amit tényleg érzünk, és ami elszomorít. A lelkiállapotoknak szavakkal való ecsetelése, az ellentétel, az általánosítás, a humor és csúfolódás, valamint sok más módja a megnyugtatósnak és eligazodásnak mind használható lélektani eszközök az életbölcsélet területén.

Milyen lélektani meggondolásokhoz folyamodjunk, ha a csekélyebb értékűség érzelme fog el bennünket, és úgy érezzük, önnevelésre szorulunk? Ez az érzélem sorozatos kudarcok és csalódások nyomán szokott jelentkezni. Ha valakit

3—4 esetben egymás után, fontos dolgokban kudarc ér, okvetlenül mutatkozni fog nála az önbizalom hiánya. Meggondolandó azonban a kudarc oka. Amerikai pszichológusok (*MacNitt és-mások*) tömegstatisztikai adatokkal igazolták, hogy az életpályán való boldogulás nem annyira a szellemi képességektől, okosságtól vagy a tanultságtól, iskolázottságtól, mint inkább az egyéni sajátosságtól függ. Eszerint a megvizsgált egyének ezreiből nagyobbbrészt olyanok értek el sikert és voltak elégedettek pályájukon, akiknél a pálya egyéniségüknek megfelelő volt. Így tehát mindenkinek nyílik az életben oly terület, amelyen boldogul és sikert ér el, de csak azon a területen, amely egyéniségének megfelelő. Ami áll az életpályára, ugyanaz áll a társaséletre és az emberekkel való bánásmódra is.

Hogyan bánjunk az emberekkel? Nagyrészükből van valami rosszakarát, és ez előbb-utóbb velünk szemben is meg fog nyilatkozni. De még kifejezetten értékes és nemeslelkű emberekkel sem könnyű eredményt elérni, mert nincs teljesen megbízható vagy kiszámítható ember. Ha célt akai-unk velük szemben érni, akkor *szeretettel és barátsággal kell hozzájuk közelednünk, és esetleges rosszakaratukat ilymódmí lefegyvereznünk*, még akkor is, ha meggyőződésünk szerint egészen más viselkedést érdemelnének tőlünk. Egyáltalában nem a saját természetünktől és tulajdonságainktól függ tehát, hogy miképpen tudunk boldogulni az emberekkel, mert csak egy a szükséges, a barátságosan mosolygó, gyengéd közeledés, a lefegyverző és megnyerő bánásmód, ez pedig különféle természet mellett egyaránt lehetséges részünkről. *Bármiféle természettel és tulajdonság okkal is arathat továbbá valaki a társaságban tetszést, csak eggyel nem, a mesterkélttel, felvettél.* Az önbizalom hiánya a világtól idegenné, elfogódottá és zavarodottá tehet, és mindez a kényszeredettségből származik. Aki nem bízik önmagában, az nem is mer önmaga lenni, hanem álarcot fog lelkileg viselni. Ugyancsak a túlézékeny, önmagában nem bízó, gyenge idegrendszerű ember

az, aki melancholikus. Az ilyen lelki berendezkedés szinte magához vonzza a sikertelenséget, és így a külső világtól, a cselekvéstől egészen visszahúzódik. A melancholikus nehézkesé tesz, a kedélyre, az ember összes impulzusaira és megnyilatkozásaira mintegy bilincset rak, nem tud friss, merész és fürge lenni.

A vidámság sok dolgot jobban el tud intézni, mintha komolyan vennők azt, és a legnagyobb sikert akkor aratja, amikor egy féltékenyt, egy vetélytársat, aki különben rosszindulatú lett volna, a vidámság jogán magához von, és bizalmas társalgással bizalmasává tesz. Nem szabad célzatosságot vinni a társaságba, nem azért kell odamennünk, hogy összeköttetéseket szerezzünk, hanem, hogy jól mulassunk. *Ha arra gondolunk, milyen benyomást fogunk kelteni másokban, akkor zavartak, ügyetlenek leszünk.* Érdeklődnünk kell ellenben; azok iránt, akikkel találkozunk, mint emberek iránt. A saját egyéniségünkön ne igyekezzünk változtatni, nem lehet ugyanis kívülről önmagunkba csepegtetni oly tulajdonságokat, amelyek nincsenek meg bennünk.

Ugyanez a tétel áll abban az esetben is, ha az önbizalom hiánya folytán elégedetlenek vagyunk önmagunkkal, és a saját nevelésünkre, tökéletesedésünkre törekszünk. Ha eszményeket állítunk fel magunknak, vigyázzunk, nehogy úgy járjunk, hogy a végén más emberekhez fogunk hasonlítani, nem önmagunkhoz. Az élet nagy álarcosbálján az önbizalommal nem rendelkező emberek el akarják rejteni hibáikat, fogyatkozásaikat, nem mernek önmaguk lenni. Egyik a másiknak természetét akarja felvenni, a saját arculata mindegyiknek hiányzik, ellenben egymás leki arcát viselik.

Milyen lelki megfontolások segítenek rajtunk, ha igazságtalanságot kell elszenvednünk? Ha már megvan a baj, gondoljuk meg *Sokrates* tanításának értelmét, amely szerint jobb igazságtalanságot elszenvedni, mint igazságtalanságot cselekedni. Az élet kudarcainak esetében ugyanis *a legvégső nagy vigasztalás abban áll, hogyha nyugodt lélekkel mond-*

hatjuk, hogy mi magunk helyesen jártunk él, azt tettük, amit kellett, minden tőlünk telhetőt megtettünk. A kudarcnak vagy a bajnak okai nem mi vagyunk, lelkiismeretüket semmi sem terheli, és, ha szenvedünk is, a vétkesek nem mi vagyunk, a dolgokról nem tehetünk.

Könnyebb azonban a bajt megelőzni. így nem szabad elszigetelődünk, mert ebben az esetben nem fogunk tudni alkalmazkodni a változó időkhöz, nem leszünk képesek rugalmasan és harci kedvvel felvenni a küzdelmet a mai életben.

Távol kell továbbá tartanunk magunkat a csőceseléktől ilyen csőceselék a legmagasabb társadalmi osztályokban is van, *de egyúttal azt is kerülnünk kell, hogy a csőceselék irigységét felkeltsük.* Nem szabad ingerlékeny és gyámoltalan kedélyállapotainkat állandósítanunk, de főleg *nem szabad önmagunkat kudarcaink folytán lekicsinyelnünk, mert semmi sem árt jobban az embernek, mint az önlekicsinylés.* Épp ezért gyermekünket se tanítsuk soha arra, hogy csekély véleménnyel legyen önmaga felől. Ha megszokjuk, hogy alacsonyra taksáljuk önmagunkat, akkor mások is hasonlóan fognak gondolkodni és érezni velünk szemben, mert mindnyájan látható módon magunkkal hordozzuk uralkodó gondolatainkat

Soha nem szabad panaszkodnunk. *A panaszkodás reánk vet árnyékot.* Sérelmeinkről se beszélünk soha, inkább arról, mennyire nagyrabecsülnek bennünket. Ezzel magunkhoz láncoljuk barátainkat, ellenségeinket pedig féken tartjuk. Nem szabad közönyös és ellenséges tekintetek számára sebeshető pontokat és színjátékot nyújtánunk, mert az emberek kárörvendők.

A szerencsétlenség hatása megsokszorozódik, ha gyűlölet és irigység fejlődik ki nyomán azokban, akiket ér. Ez a legnagyobb baj a szerencsétlenségben. *Az irigység és gyűlölet gondolata ugyanis visszafelé repül, mint a bumeráng.* Ha a saját sorsunkkal szállunk perbe vagy mások szerencséjét irigyeljük, akkor egy csomó erőnket arra fordítjuk ezáltal,

hogy sorsunkat mégjobban elrontsuk. Aki soha sem jön ki sodrából, az bölcs ember. *Sohasem felháborodni* pedig *nagyszívű, erős emberre* vall. Mert minden nagyot nehéz meginni. *Az okosnak többet használnak ellenségei, mint az ostobának barátai.* A jóakarát és vidám alkalmazkodás ellenállhatatlanul vonzza felénk a jóbarátokat. A szemünkben olvasható kritika, megbotránkozás pedig elriasztja tőlünk az embereket. *A szívnek nincs logikája. Egy grammnyi jószág nagyobb hatással van rá, mint a mázsás igazság.* Előzékeny, bátorító, lekötelező mosoly örökké győzelmes eszköz marad a szívek meghódítására, a szeretetreméltóság és közkedveltség elérésére, a sikerre, még méltatlanoknál is. *Sok dilettáns és tehetségtelen boldogult elbűvölő mosolyával, a mogorva tehetséges és avatott esetleg nem tud érvényesülni, és ez még fokozza mogorvaságát.* Az emberek nem adják bizalmukat és szívüket egy komor, elzárkózó embernek, ellenben a derűsen mosolygónak meggondolatlanul is adják. A *charmeur*, ha el akar valakit bájolni, úgy köszön, úgy tesz, mintha ez valami csodálatos lény volna, és mintha ő nagyon boldog lenne, hogy láthatja. Az emberekre önkénytelenül hat ez a viselkedés. *Csak nagyon tapasztalt ember és nagyon szilárd egyéniség tud ennek az érzelemnek ellenállni.*

Az életbölcseletnek attól a feladatától, hogy az élet különféle helyzeteiben — ha önbizalmunk csorbát szenvedett, ha az öregség szomorúan hangol, ha szerencsétlenség ér bennünket, ha magányosnak érezzük magunkat, ha a szerelem vagy a házasság megy tönkre, ha a szegénységgel találkozunk, ha betegségek kínoznak, ha igazságtalanságot szenvedtünk el, ha kortársainkon bosszankodunk stb. — lélektani emberismerettel megalapozott megnyugtatót és eligazítást adjon, különbözik ama főfeladata, hogy az élet egészére vonatkozólag adjon megnyugtatót és eligazítást. A kétféle feladat összefügg, mert minden részkérdésben való megnyugtató és eligazítás alapja és háttere, hogy életünk egészét illetően megnyugvást leljünk, hogy a halál problémájával

szemben vigaszt találjunk, és felelni tudjunk erre a kérdésre: „Mit kell tennünk, mire törekedjünk, mi az élet hivatása, célja, értelme?” Megnyugvást ugyanis csak abban találhatunk, aminek értelme van. Megnyugvásra és vigaszra szorul bennünk a halál problémájával szemben az életvágy.

Érdekes azonban, hogy a lélek mélyén nem csupán az életvágy fordul elő természetes adottság gyanánt, hanem az eimulásvágy is. *Az életvágy és az eimulásvágy az élet minden pillanatának lényege.* Elsőnek formája az életbátorság is, utóbbinak az életfáradtság és a félelem az élettől. Már fiatal korban is előfordul a halálvágy. Az ifjúkorban ugyanis még rendszerint nincs meg az a két isteni adomány, amely egyedül segít, hogy el tudjuk viselni a valóság mérget, ne haljunk bele idő előtt: az értelem és a közöny. Némely fiatalember meg- unja azt, amibe még bele sem kóstolt. Az életösvény elején fogja el a félelem az élettől, ott, ahol rózsák fedik el az út szakadékait ahonnan tehát derült bizalommal kellene a jövőbe tekintenie. A későbbi évek megismertetnek az élettel, edzet- tebbé, okosabbá és egyúttal megalkuvóbbá is teszik a férfit. A 30-ik életévet elhagyva, megnyílik az emberi lélek a világ szépségeinek, értékeinek, gazdag tartalmának méltánylására, észrevezésére és élvezésére. A sötét oldalak mellett meglátja a derűt is, egész lelki beállítottsága világ felé fordulóbb lesz. Az életunalom veszedelmét azonban a férfikor sem küzdötte le* teljesen. Először is ebben a korban már nem oly intenzí- vek élményeink, mint az ösztönösebb, öntudatlanabb gyer- mekkorban, amikor a világot először éltük át. A gyermek- korban minden tündérien éles számunkra, ép azért, mert min- den álmodik. A férfikorban az élet jórészt csak ismétlés, és nem várjuk többé a váratlant, mint gyermekkorunkban, ami- kor csak a váratlant vártuk.

Azután meg minden életkorban a vágyak és remények irányítják tetteinket. A vágyak azonban gyakran nem telje- sülnek, s ha teljesülnek is, a csalódás ilyenkor néha nagyobb még, mintha nem teljesültek volna. Bizonyos benső életművé-

szet kell hozzá, hogy a lelki összhangot, a kedély egyensúlyát és derűjét ilyenkor is meg tudjuk őrizni, hogy az életkedv ilyenkor se hagyjon el bennünket, hanem újabb és újabb tevékenységre serkentse elménket, pezsdítse vérünket. Amit a régiek életbölcseletnek neveztek, az nem volt más, mint bizonyos lélektani rendszabályok összegyűjtése abból a célból, hogy segítségükkel kedélyünket rendben tarthassuk, megfelelő élethangulat és életfelfogás kialakítása által a megpróbáltatást ellensúlyozhassuk és az életunalmat elkerülhessük, így akarta a sztoicizmus az életet elviselhetővé tenni elviselhetetlennek látszó időben. így akarta viszont az epikureizmus az élni szerető emberek számára annak élvezetét biztosítani. Előbbi nehéz tehernek, utóbbi kellemes ajándéknak nézte az életet.

Minden életkornak megvan a maga lélektana, és az emberi élet korszakainak eme lelki változásai természetesen már ősidők óta ismeretesek. A népeknek közmondásokban található bölcsesége sokszor utal a legfontosabb tényállásokra, és erkölcsi intelmeket fűz hozzájuk. De csak napjainkban jutottunk el odáig, hogy tudományosan foglalkozunk az életkorok lélektanával. Elsősorban a gyermek- és ifjúkor tudományos lélektana alakult ki, de ezen felül más életkoroké is, tehát általában az emberi személyiség fejlődésének lélektana. Ma már világosan látjuk, hogy az egyes ember élethalakítása, élményeinek és cselekvéseinek módja mélyreható átalakuláson megy keresztül, és hogy ezek az átalakulások nem a külső véletlenek, hanem benső fejlődéstörvény szerint történnek. Az önmegélés változik, a környezetmegélés szintén. A személyiség és a világ szembenállása és kapcsolata minden életkorban más és más.

Az életkorok mindenekelőtt a tudatosság fokában különböznek egymástól. A gyermek ösztönösebb, öntudatlanabb, mint az ifjú, az ifjúnál tudatosabb a férfi, a legtudatosabb pedig az aggkornak szellemi érlelmeszedése. *Az öregedés*

nem más, mint tudatosodás. A végletek azonban ezen a területen is találkoznak. Az aggkor késői szakában a tudatosodás átcsap a szellemi leépülésen keresztül a gyermekességbe és öntudatlanságba. — Másik fontos és fokozódó különbsége az életkornak a lelki megnyitottság és lezárttság szempontjából adódik. Ha e tekintetben az emberek között a különbségek egyéniek is, másfelől ugyanazon ember a leginkább megnyitott gyermekkorában és ifjúkorában, sokkal kialakultabb és és lezártabb a férifkorban, és így fokozódik a lezárttság, a világnézet befejezettsége az aggkor konzervativizmusáig és maradiságáig.

Az ember minden életkorának megfelel egy filozófia. Goethe jellemzése szerint a gyermek realista, az ifjú idealista, a férfi kételkedő, az agg misztikus. A nagy költő és lelkeken keresztüllátó találóan jellemzi az életkorok világnézetét. A gyermek realista, meg van róla győződve, hogy az alma a fán épp olyan valóságosan létező, mint ő maga. Különösen a gyermekkor második szakaszában, a 6—12 éves korban állás-pontja a gyermeknek a világgal szemben a naiv realizmus. A gyermek ekkor a világot *értékmentesen* tekinti, vagyis még nem fedezi fel az esztétikai—logikai—etnikai értékeket. Van ugyan erkölcsi értékelés, de ez a felnőttek értékelésének a mérő külső tekintély alapján való átvétele. Ellenben a 6—7 éves kortól kezdve a világ felé a gyermek expanzív: a valóság meghódításának ösztöne az uralkodó ebben a korban, épp úgy, mint a kisgyermek korban az önfenntartás ösztöne, vagy a serdülő korban a nemi ösztön. A 6—7 éves korban a gyermek lelkében fordulat megy végbe a valóság felé, összekapcsolva a technikai érdeklődéssel. A gyermek ekkor már nem azt kérdi: „mi ez?“, tehát nem a dolgok neve után érdeklődik, hanem: „ki csinálta ezt?“. Ebben a kérdésben már határozatlanul benne van: „mi hozta ezt létre, miért, milyen okból vagy célból?“. Ha aztán a „miért“ kérdése a gyermeknél az utóbbi értelem-ben kialakul, akkor elérte a mi oksági gondolkodásunknak, voltaképpen a nép naiv gondolkodásának fokát, szemben a

kisgyermekkor mágikus-játékos gondolkodásával, a mesék korával.

Az ifjú, benső szenvedélyektől megrohanva, önmagára kell, hogy figyeljen, önmagát kell, hogy érezze, ő tehát idealistává változik át.

Van lélektana a férfikornak is. Hogy kételkedő legyen, arra a férfinak megvan minden oka. A férfi önként értetődőnek tartja a saját életformáját, és minden más életformát a férfikor mértékével mér. Ami azelőtt volt, az szerinte az előjáték, a tavasz, a virágnyílás kora. Ami pedig a férfikor után jön, az hervadás és utójáték. A férfikor ilyen felfogása azonban csalódás és öncsalás. A férfi az életnek csupán egyik alakját testesíti meg önmagában, kétségtelenül egy erős életformát, de minden erőnek egyoldalúan, egyirányban lehet csak hatnia. A férfikor lélektanilag alapvető fogatkozása ezért az egyoldalú pártoskodás.

Az öregedés, az átmenet az aggkorba vagy az egyszerű elért lélekalkamak fáradt megmerevedése, vagy pedig épp e lélekalkat időközönként való fellazulásának veszélye, annak, hogy ismét fellépnek ebben a korban ifjúkori vonások. Ezek azonban most már karikatúraszerűleg hatnak. Az évek azelőtt egyik szép ajándékot a másik után hozták, most pedig egyiket a másik után visszavonják. Ennyiben az élet értelméhez tartozik, hogy mindarról, ami csak kedves volt nekünk, sorra lemondjunk.

Az aggkor fokozatos lelki megmerevedés, formalizmus, magányossá válás azok elhunytával, akikkel együtt volt fiatal. Az agg az emlékezetnek él, a gyermekekhez vonzódik, a vezető nemzedékkel szemben idegenséget érez, a létezés időtlen mélységeibe bocsátkozik le, a halállal foglalkozik. Néha idillikus korlátoltság mutatkozik az aggkorban, nyugalom a végzett munka után, ismét primitívvé levés, az elért formák felbomlása. Az öregkornak megvannak a maga terhei, szenvedései. Az elhatározások lassúbbaká válnak, bizonytalanság vesz erőt a személyiségen abban a tekintetben, hogy

mi a maradandóan értékes lényében és teljesítményeiben. Az agg elveszti az emberi jogok legfőbbjét, mondja az emberi életkoroknak egy újabb lélektani vizsgálója (*Sprannger*): nem azok ítélik meg, akik hozzá hasonlók. *Nem szabad az ifjúság hibáit az öregkorba átvinni, mert az öregkornak megvannak a saját hibái*. Az idegenszerűt, a fájdalmasat az aggkor elutasítja: az ifjúkorban ugyanis még hisz az ember a kiegyenlítés és az összeegyeztetés lehetőségében, öreg években azonban a nem-egyenlőt és nem-megfelelőt egyenesen elutasítja magától. Goethe szerint az agg mindig a miszticizmus mellett fog hitvallást tenni. Látja ugyanis, hogy oly sok minden mutatkozik a véletlentől függőnek. Az esztelenség sikerül, az észszerű elhibázott lesz. Boldogság és boldogtalanság váratlanul kiegyenlítik egymást. Így van ez, így volt mindig, és az előre haladott kor megnyugszik abban, ami itt van, ami itt volt, és ami mindig itt lesz. Az eszmék és a szeretet az az érték, ami az agg számára is megmarad, ezért az agg élete sem üres. Ennek az életnek végtelen tartalma lehet tehát, nem az az expanzív végtelenség, ami az ifjúságé, hanem intenzív, a lelki összpontosítás benső végtelensége.

Az öregedésnek sokszor egyik niegkeserítője a halálfélelem. A lélektan azonban arra tanít, hogy *csak azok félnek a haláltól, akik féltek annak idején az élettől*. Nagyszámú fiatalember akad, aki az élettel szemben páni félelmet érez. Épp így van nagyszámú öreg, aki ugyanezt érzi a halállal szemben. Csak az a fonák a dologban, hogy amíg az emberek betegesnek tartják az előbbi esetet, addig semmi sajnálatosat, sémi elfajultat sem látnak és nem éreznek az öregség halálfélelmében. Könnyen találhatnak az emberek az élet számára értelmet az ifjúnál, aki távoli célokért fáradozik, iövőt teremt. De csupán értelmetlen megszűnést látnak egy gyógyíthatatlan betegnek vagy aggastyánnak erőtlen hanyatlásában a sír felé. Holott amilyen természetes lélektanilag az életvágy, épp oly ősi és általános velejárója a lelki életnek a halálvágy, elmúlásvágy is. Amint említettük, halálvágy néha

már a fiataalkorban is mutatkozik. 20 éves kor táján erős élet-unalom szokott mutatkozni, és sok fiatal a halálba űz ez a lelki állapot. Ebben az életkorban az öngyilkosságok száma felszökken. Élettani tény, hogy az embernek ebben az élet-szakaszában az idegrendszernek az osztóerekhez vezető pályái erősen ingerelhetők, már pedig az osztó erek megszükülése egyik legfontosabb velejárója a levertség, szorongás lelkiállapotának.

Az élettől való félelem folytán sok fiatalember retteg attól, amibe még jóformán bele sem kóstolt. Az életösvény elején fogja el a félelem az élettől, ott, ahol még derült bizalommal kellene az életbe tekintenie. Kétségtelen már most, faogy aki fiatal korában félt az élettől, gátlásokat érzett vele szemben, ami férfivá érését késleltette, úgy, hogy lehetőleg gyermek szeretett volna lenni férfi korában is, az az ember elidegenedett az élettől, abból kifelé fejlődött, esetleg ideg-betegségbe is esett. Azonban ugyanezek az emberek azok, akik épp így légüres térbe kerülnek és lelkileg megdermednek, elvesztik a kapcsolatot a jelennel, mint öregedő emberek is. *Csak azok félnek a megöregedéstől és a haláltól, akiknek nincsenek a lélek mélyén megmaradó, soha el nem homályosuló szépségű emlékei a vidámság, bátorság, szerelem, hódítás, kockázatos vállalkozásuk körében fiatalságuk idejéből.* De aki csodálatos kalandokra, kiszámíthatatlan és veszedelmes élményekre, zengő boldogságtól lángoló és sugárzó napokra, fájdalmasan szép csókokra tud vissza emlékezni, az nem fél az öregedéstől és a haláltól, nem akarja fiatalságát mindenáron és mesterségesen meghosszabbítani. *Csák akinek a sors nem adta meg azt a boldogságot frogy Találkozzon az igazi élettel, az nem akar megöregedni,* abban a vergődő reménységben, hogy az élet második felében pótolja azt, amit az élet első felében elmulasztott. Az ilyen ember nem fedezi fel, hogy *az élet második felének célja már nem a földi kibontakozás, a természetes élet túláradása, a felfelé törés ebben a világban, hanem a vég, a halál a cél.*

A lélekelemzésnek *Jung* nevéhez fűződő iránya szerint az élet első felében az érvényesülés, a földi létküzdelemben való helytállás a lelki tevékenység célja, az élet második felében ellenben a tökéletesedés, a lélek minden oldalú kifejlődése, az emberi személy egészének kiteljesedése. Lelki életünkben a tudat az, amely a létküzdelemre van beállítva, a tudattalan ellenben az, amelynek célja a lélek minden oldalának, funkciójának összhangban álló kibontakozása. Ezért az élet első felében a lelki működésnek az az iránya a helyes és természetes, amely a tudatban mindinkább egyedüli uralomra juttatja azokat a lelki adottságokat, egyéniségünknek azokat a vonásait, amelyek erősek és fejlettek bennünk. Az értelmi ember mindinkább, mind tisztábban egyedül csak értelmi emberré lesz, az érzelmi ember még erősebben érzelmivé stb. Ez az egyoldalúság a létküzdelemben való boldogulás szempontjából előnyös, de a lélek mindtnoldaiú kibontakozása szempontjából nem. Ezért az élet második felében a tudattalan arra törekszik, hogy a lélek elnyomott, gyengébb sajátosságait, általában egyéniségünknek ki nem élt és soha meg nem születhetett részeit is szóhoz juttassa. Magasszínvonalú szellemi életet élő férfiak ilyenkor szokták szakácsnőjüket elvenni, hasonló színvonalú nők ilyenkor lesznek szerelmesek náluk sokkal alacsonyabb fokozatú álló, primitív férfiakba. Aki élete első felében befelé forduló lelkületű volt, zárkózott, hűvös, magányos, az most az emberek iránt megértőbb, melegebb, társasabb hajlamodkát fog felmutatni, és megfordítva. Az életművész az élet második felében esetleg aszkétikus hajlamokat árul el, az aszkéta ellenben a világ felé fordul. Az ilyen fajta változás, ellenkező irányba fordulás az élet második felében egészséges és jótékony hatással szokott járni, ha egyúttal magasabb lelki színvonalat is jelent. Ellenben rendellenes és beteges iránya a lelki életnek ebben a korszakban — gyakran testi betegségek mutatkozásával is párhuzamos, — ha a lelki színvonal az élet első feléhez viszonyítva alacsonyabbá válik,

vagy pedig, ha az élet első felének iránya, lelki sajátossága változatlanul folytatódik, megcsontosodik.

Nagyjában a 384k év a határ az élet két félé között. Ez az élet delelője. Egyik oldalán van a felfelé vezető vonal, a másikon a parabola lefelé menő folytatása, a halál születése. Ettől kezdve nem a keletkezés, hanem az elmúlás az élet vezérgondolata. As élet első felében a fiatalos vágyakozás célja maga az élet és a világ, a felfokozott remények és távoli célok elérése. Ilyenkor beteges iránya a lelki életnek az élettől való félelem, a visszariadás azoktól a nehézségektől, amelyek nélkül a kitűzött célok nem érhetők el. Ha azonban eljutottunk a biológiai élet érettségére és delelő pontjára, akkor az életnek célra törekvő jellege korántsem szűn meg. Ugyanazzal az erővel és feltartóztathatatlansággal, amellyel eddig felfelé ment, most lefelé halad. Amint régebben a félelem *az élet akadály*a volt, úgy most *a haláltól* való félelem jelentkezik. Az öregedő ember elismeri ugyan, hogy az élet delelőjére felfelé vezető úton elkésett, azonban amiái inkább támaszt igényt arra, hogy megmaradjon az egyszer elért delelő magasságában. Belátja, hogy *h-z* élet minden akadály ellenére is keresztülvitte akaratát, ezeket az akadályokat (az élettől való félelmét ifjúkorában) most nagyon is bánja, de azért ismét megkísérli, hogy megállítja az életet. Az ilyen ember pszichológiája elveszti természetes talaját. Tudata a levegőben marad fent, és ezenközben életének vonala gyorsuló mozgással mégis csak lefelé halad.

Aki az elmúlt ifjúság emlékébe kapaszkodik, az lelkileg átváltozik visszatekintő sóbálvánnyá, szellemi múmiává, amely nem más, mint megmerevedett műit. Ezért visszaneznek a múltba, és kapaszkodnak, titkos halálfélelemmel szívükben. Élénken visszaemlékeznek fiatalságukra, de nem tudnak eleven kapcsolatba kerülni a jelennel. *Mert az, ami az élet csúcspontjának, delének órájában történik, az nem más, mint a halál születése.* Az élet második felének

célja nem a kifejlődés, növekedés, túláradás, hanem a vég. A véget ekkor nem akarni annyi, mint amikor az élet első felében a kibontakozást, delelőt nem akartuk. Mind a kettő annyi, mint élni nem akarni. *Keletkezés és elmúlás ugyanaz az út, és az nem akar meghalni, aki egykor nem akart élni.*

Amint a fiatalember évtizedekig készül elő személyiségének teljes kibontakoztatására, épp úgy miért ne készüljön elő az öregedő ember is ugyanennyi ideig a halálra f

Ezt a kétségbevonhatatlan igazságot azonban a legtöbb ember *nem*. akarja tudomásul venni, hanem kiszorítja tudatából. Az emberek átlag igyekeznek a múlthoz tapadni, megrekednek az ifjúság illúziójának kátyújában. Öregnek lenni nagyon népszerűtlen dolog. Pedig a valóság az, hogy aki nem akar megöregedni, az épp oly értelmetlenül cselekszik, mint aki nem akar gyerekcipőből kinőni. Egy 30 éves férfit, aki még gyerekes, mindenki sajnálatraméltónak talál. Egy 70 éves embert azonban, aki fiatalos, elragadónak tartanak. Pedig mind a kettő természetellenes. Az oly ifjú, aki nem harcol és nem győz, az elmulasztotta legszebb ifjúságát. De épp így elmulasztják a saját öregségüket azok, akik megmerevedett múlttá teszik magukat, önmagukat gépiesen ismétlik.

A félelem előidézi azt a dolgot ,amitől félünk. A leplezetlen félelem odacsalogatja a szörnyűségeket. Így a menekülés üldözésre, ingerel. Aki rosszat tervez, lesi és figyelmeztet, és az utolsó korlát akkor dől le, amikor ez a félelemnek jelét adja. Az élet második fele ezért a *késérőség* korszaka, mert meghozza mindazt, amitől épp ebben a korszakban a leginkább félünk. Az arc ráncaival együtt a sors vonalai is kiemelkednek és kialakulnak, megmásíthatatlan jellejük előtűnik. Beköszönt a megöregedés keserősége, főleg nőknél, beköszönt a csalódások keserősége, az igazságtalanságoké és a helyrehozhatatlan hibáké, végül a halál keserősége, amely elől senki el nem menekülhet. Viszont szellemibb is lesz az élet, mert az emlékezések szaporodnak, már pedig

nem közvetlenül a szemléletből, hanem az emlékezés elemeiből ered a szellem tápláléka.

A régi emberek és a primitívek beleélték magukat öregségükbe. Ha elérték az öregkort, akkor valóban öregek is voltak, minden vonatkozásban, úgy, mintha soha sem lettek volna fiatalok. Csak az újabb kultúrának kétséges vívmánya, hogy önkényesen meg akarja változtatni az életkorokat. A modern ember ezért mindig más, mint ami, több vagy kevesebb, de soha sem az, ami.

A természet azonban elvégzi a halálra való előkészülést akarunk ellenére is. Az évek előrehaladtával az élet második felében a halálra vonatkozó gondolatok is egyre szaporodnak a tudatban. Az életnek ezenközben tárgyilagosan mindegy ugyan, hogy az egyéni tudat mit gondol a halálról. Alanyilag, a személyiség számára azonban nem mindegy, hogy a tudat lépést tart-e a lélek mély rétegeivel, vagy pedig leszögezi magát oly vélemények mellé, amelyeket a szív nem ismer el. *Legmélyebb lényünk tehát a halálban nem értelmetlenséget lát, hanem valami beteljesedést.* Hogy valóban legmélyebb lényünk nyilatkozik meg így, azt bizonyítja először is az emberiség közös meggyőződése, úgy, amint a nagy vallásokban mutatkozik, nem csupán a kereszténységben, hanem pl. a hinduizmusban is. E vallások a mi problémáink szemszögéből — amint Jung reámutat — nem mások, mint bonyolult előkészületi rendszerek a halálra, amelyben az élet értelmének kiteljesedését látják. Ma már nevetséges a felvilágosodásnak az a vélekedése, hogy a vallások az ész mesterséges kitalálásai, az emberi elme kiagyalásai, amelyekkel a „vágyteljesítő“ képzelet az emberiséget az orránál fogva vezeti. A vallások az emberi lélek legmélyét és egészét ragadják meg, oly mélységeket is, amelyekbe a tudat már nem képes lehatolni. A vallások tanítása egyezik a lélek legmélyebb természetével, amikor a halált nem értelmetlen megszűnésnek, hanem az élet voltaképpen céljának és értelmének tartja. Aki e tanítással szembehelyezkedik, a

„felvilágosodás“ nézeteinek hódol, az elszigeteli magát a saját legmélyebb lényétől, szembekerül a tudattalanjával. Ugyanitt van az ideges zavarok forrása is. Ezek végelemzésben a lélek ösztönösségének elidegenedései a tudattól, a tudat elszakadásai bizonyos lelki alaptényektől. „Felvilágosodás“ és idegbetegség itt közel szomszédok.

Öntudatlanul azonban az öregedő ember akarva-nem-akarva végez bizonyos előkészületeket a halálra. A fiatal ember gondolatai között, ha álmodozik, ábrándozik, van ugyan egy-két emlék, de képzelete főleg a jövővel foglalkozik. A fiatal képzelet a jövő előlegezése, és így az eljövendő valóságnak lelki begyakorlása, előkészület a jövőre. Az öregedő ember képzelete és elgondolása viszont javarészt emléképekből áll. Nála is bámulatosan nagy a száma a jövőre vonatkozó képzeteknek és gondolatoknak is, csakhogy ezek a gondolatok a halállal foglalkoznak. Az évek számának előrehaladásával a halálra való gondolás mérve is egyre növekszik. Ismétlem: a léleknek és a természetnek voltakép tárgyilag mindegy, ezenközben, hogy az egyéni tudat *mit* gondol a halálról, hogyan vélekedik róla. Alanyilag azonban hatalmas különbséget jelent, hogy vájjon a tudat lépést tart-e a lélek mélységeivel, vagy pedig oly vélekedésekhez ragaszkodik, amelyeknek a szívhez semmi közük. A helyes gondolkodás ugyanis az a gondolkodás, amely mindig összeköttetésben marad — anélkül, hogy önállóságát elvesztené — a szívvel, a lélek mélységeivel, a törzzsel, attól el nem szakad.

Jung foglalkozott azzal a kérdéssel, hogyan viselkedik a tudattalan lelki élet a halál közeledésekor és bekövetkezésekor. Álmodok és más jelek szerint a tudattalan már akkor megkezdí előkészületeit a halálra, mielőtt még a tudatos egyén sejtene valamit, és mielőtt a külső körülményekben a halálnak valami nyomára akadhatnánk. Álomsorozatok mutatkoznak, és bennük újjászületésszimbólumok, mint: utazás, a tartózkodás helyének megváltoztatása stb. Éspedig

magát a halál tényét a tudattalan nem tartja fontos eseménynek, nem sokat törődik vele. Az álmok egyszerűen, mint a lelkiállapotnak valamilyen változását jelzik és könyvelik el. Viszont annál inkább törődik a tudattalan avval, *hogyan* hal meg a személyiség. Ami helytelent tett vagy amit elmulasztott az egyén, azt a tudattalan helyre akarja hozni, és addig dolgozik, amíg az erről esetleg hallani sem akaró tudatot reá nem bírja a rendbehozatalra és így meg nem nyugszik.

Némileg hasonlóan áll szemben a tudattalan az élet másik nagy problémájával, a szenvedéssel is, mint a halállal. A szenvedés értelmetlen, vak világtényét a tudattalan sem értelmezi. Mélyebb egyéniségünk számára azonban nem mindegy, *hogyan* szenvedünk? A szenvedésben is lehetünk nemesek vagy alacsonyok, és csak a nemesen viselt szenvedés tisztít, világosít. Az alacsonyrendűen és ellenszenvesen viselt szenvedés csak tompít és le is aljasíthat. Vannak emberek, akik mintegy alkalmasak a szenvedésnek utóbbi fajára, és sorsuk utol is szokta érni őket. A szenvedésnek ezt a fajtát annak a féregnek képe érzékelteti kitűnően, amelyet a kerteszs ásója a földben kettévág. A féreg is vak, bőre csupasz, és védtelenül éri a vágás, amelytől összegömbül. A féreg, ha nem is mondhatjuk épp, hogy megérdemli ezt a sorsot, de szinte kihívja, mégpedig avval, hogy gondtalanul és semmivel nem törődve élősködik a porhanyó föld tömegében.

Sajátságos jellemváltozások szokták a halált megelőzni, néha hosszabb idővel. A halál előtti delíriumokat is fel szokta használni a tudattalan, hogy önelemzést hozzon létre a lélekben, és ezt oly hibáinak belátásra készítse, amelyek beismerésétől a tudatos egyéniség mindaddig makacsul vonakodott. Lélektanilag tehát a meghalás folyamata már sokkal előbb megkezdődik, mielőtt még a valódi halál beállana. És ennek a meghalásnak mennyiségével, minőségével törődik a tudattalan. A tudattalan célzatnak jelképe az a haldoklóknál gyakran megfigyelt kényszerjelenség is, hogy ők a

szobában utoljára még minden visszásán, nem a helyén álló tárgyat meg akarnak igazítani. Mindez merő pszichológiai igazság. Ámde a lelki élet tényei nem kevésbbé tények, mint — mondjuk — a fizikai világ tényei.

Miben látja tehát a tudattalan az élet értelmét? Nem a létküzdelemben és érvényesülésben, mint tudatos lelki életünk, hanem a tökéletesedésben. Ez a tökéletesedés azonban a lélek mély rétegeinek állásfoglalása szerint nem abban az esetben következik be, ha az „én“ olymódon akarja növelni önmagát, hogy másoktól mintegy elvesz valamit, mert így fogyatkozás éri a világot, csorbát szenved az igazságosság. Nem is abban az esetben tökéletesedünk, ha önmagunktól és a magunkéból odaadunk valamit a világnak, mert így az „én“-t éri a fogyatkozás. Az egyetlen járható útja tehát a tökéletesedésnek a fejlesztve-fejlődés, vagyis az a folyamat, amikor azáltal fejlődünk, hogy másokat fejlesztünk, a másokért való odaadás, munka és hősi önfeláldozás által. A szeretet adja meg tehát az élet értelmét, az az önfeladott odaadás másokért, amelyből meggazdagodva kapjuk vissza magunkat, és nem a birtoklás önző akarása, amely másokat birtokolni vél, de ezenközben ő maga lesz e szenvedély megszállottjává. Az ajándékozó és hálát nem váró jószág, szeretet: *fejlesztve fejlődés*, és ez az élet értelme.

JEGYZETEK

1. A démonikusra, mint sorsfogalomra vonatkozólag v. ö- a Magyar Filozófiai Társaság vitaülésén elhangzott előadásomat és Hamvas Béla hozzászólását: Jellem és sors. Athenaeum, 1940. Továbbá Jaspers, Kari: Psychologie der Weltanschauungen. Berlin, 1922. Noszlopi László: A világnézetek lélektana. Budapest, 1937. 277 l. stb.
2. H. F- Helmholt: Fridericus. Bremen, 1914. 169. l.
3. így iparkodtam összeállítani a tanító hivatás-ethikáját Nevelés, 1939/40. évf.
4. V. ö. Márker: Symbolik der Geeichtsformen. Zürich, 1933. 71. l. és köv.
5. V. ö. Jellemlátás e. munkámmal. Bpest, 1935. 29. l. és köv.
6. Kosáryné Réz Lola: A gyermek és a szeretet. Budapest, 1928. .
7. Polit. 429. d-e.

TARTALOM

I. A lélektan, mint sorstudomány	— — —	5
II. Bevezetés a pszichológiába. Alapfogalmak	— —	12
III. A tudattalan lelki életről	— — — — —	24
IV. Lelki problémák a nemi élet körében	— — —	42
V. Az élettárs megválasztásának lélektana és a házasság művészete	— — — — — — — —	51
VI. Emberkiválogatás	— — — — — — —	77
VII. Emberismeret. Önismeret. A boldogulás és érvényesülés lélektana	— — — — — — — —	104
VIII. A társasélet és társaságbeli ember lélektana	—	141
IX. Neveléslélektan. Az emberek befolyásolásának formái. A lelki egészségtan, a világnézet és az ízlés nevelése	— — — — — — — — —	188
A lelki egészség, a világnézet és az ízlés nevelése		188
X. Lélektan és életbölcseiség. Az emberi élet korszakainak lélektana. Az élet értelme. A lélek és a halál. Lélek és szeretet. Fejlesztve fejlődés	— —	226
Lélek és szeretet. Fejlesztve fejlődés	— — —	226
Jegyzetek	— — — — — — — — —	246